

HA 1959

M A G Y A R K Ö N Y V - S Z E M L E

KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

110. évfolyam

1994

4

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK LITTÉRAIRES DE L'ACADÉMIE
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI HONGROISE DES SCIENCES POUR
FOLYÓIRATA L'HISTOIRE DU LIVRE ET DE LA PRESSE

110. ÉVFOLYAM 1994/4. sz.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – COMITÉ DE RÉDACTION

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

BORSA GEDEON

FÜLÖP GÉZA

KULCSÁR PÉTER

MONOK ISTVÁN

NAGY LÁSZLÓ

ROZSONDAI MARIANNE

VIZKELETY ANDRÁS

Technikai szerkesztő:

SOMOGYI ÁGNES

SZERKESZTŐSÉG – RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

*Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL
ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.*

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR 1900 Budapest XIII., Lehel u. 10/A.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 219–98636, 021–02799 pénzforgalmi jelzőszámára. Példányonként megvásárolható a következő könyvesboltokban: az Akadémiai Kiadó *Stúdium* könyvesboltjában (1052 Budapest, Váci u. 22.), *Magiszter* könyvesboltjában (1052 Budapest, Városház u. 1.), a *Balassi Kiadó* könyvesboltjában (1023 Budapest, Margit u. 1.), az *Írók Boltjában* (1061 Budapest, Andrásy út 45.) és a Századvég Kiadó könyvesboltjában (1053 Budapest, Veres Pálné u. 4–6.).

Előfizetési díj 1994-től egy évre 680 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H–1389 Budapest, Pf. 149.).

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A Tanulmányok rovatba szánt kézírathoz 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 25 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők a korrektúra visszaküldésével egy időben.

SEBESTYÉN MIHÁLY

A marosvásárhelyi egykori református kollégium diákkönyvtárosainak számadásai 1765 – 1800

Az 1557-ben alapított marosvásárhelyi Schola Particula, illetve utóda, a Református Kollégium (1718) mellett az oktatás-nevelés-tudományterjesztés segédműhelye, szellemi támogatójaként természetszerűleg könyvtárnak is működnie kellett. E szerény méretű könyvtárról Koncz József, a kollégiumi gyűjtemény első — s eleddig egyetlen — történeti bemutatására vállalkozó historikusa azt írja: „1650 előtt volt 20 darab [könyv], theologiai és pár klasszikus, Homer és Cicero beszédei”,¹ azaz ennyi kötetből mutatható ki kétségek nélkül, hogy már az említett esztendő előtt az iskola birtokában volt. Ha a kötetek számát — az időközben elveszett, eladott, megsemmisült példányokkal együtt — megkétszereznök, vagy háromszorosára duzzasztanánk föl, akkor sem lehetne több — ismerve az iskola nem túlságosan jelentős méreteit —, mint 60–70 darab.

Az első fontosabb könyvadomány Csulai György (†1660) erdélyi kálvinista püspök nevéhez fűződik; 1650–1653 között többször is jelentős számú kötetet ajánlott föl a vásárhelyi kisiskolának. Az ún. Csulai-féle anyakönyvben a 17. század folyamán történt gyarapodásokat is följegyezték — papok, tanárok, deákok, városi polgárok adományairól van szó —; ezekkel együtt a gyűjtemény lassan megközelítette az ezer darabot.² A könyvtár legelső átfogó katalógusát Kiséri György rektor idejében, 1707-ben állították össze.³ Noha mindvégig, feltételezésünk szerint, állnia kellett a könyvtár élén egy-két gondviselőnek (tanárnak vagy togátus diáknak), az első könyvtáros nevére csak 1721-ben bukkanunk, Sárói N. János személyében.⁴

A 18. század hatvanas éveiben a könyvtár életében minőségi változás következik be, részben a Református Főkonzisztórium rendeletei nyomán — pon-

¹ KONCZ József: *A marosvásárhelyi Helv. Hitv. Főtanodai Könyvtár ismertetése* = MKSz 1879. 216.

² *Erdélyi könyvesházak* II. Szerk. MONOK István, NÉMETH Noémi, TONK Sándor. Szeged, 1991. 91–98. (Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 16/2.)

³ *Uo.* 99–110.

⁴ KONCZ : *i. m.* (I. az I. sz. jegyzetet) 321.

tosabb pénzügyi kimutatást kérnek az iskola valamennyi tevékenységéről⁵ —, részben a könyvtárat felügyelő tanárok irányítása mellett működtetik. Intze Istvánt (1726 – 1776), a leideni akadémián tanult wolffianus bölcselet-professzort sejtjük a mögött a vállalkozás mögött, mely 1762 – 1765 között célul tűzte ki, és össze is állította a kollégium könyvtárának korszerűbb katalógusát. A könyvek lajstromba vétele Szilágyi József és Mihály togátus diákok, illetve Roskoványi István nevéhez fűződik. Az első kettő bizonyíthatóan is a könyvtár diák felügyelője, gondnoka volt.⁶

Ezzel párhuzamosan a könyvtári munka jobb áttekintésére — valószínűleg már Szilágyiéék idejében — a szolgálatot teljesítő könyvtáros deákoktól rendszeres pénzügyi számadást is kérnek. Az első fennmaradt számadás 1765-tel kezdődik, s Tétsi Miklós togátus jelenti benne a kollégium felügyelőinek és perceptorának az alapítványok, bevételek és kiadások alakulását 1771-ig. A jelentést a hivatalból való kilépést (felmentést) követően kellett átadni a könyvtárat felügyelő tanári számvizsgáló bizottságnak. Az ezekben felsorolt tételek talán legfontosabb levéltári forrásaink az iskolai gyűjtemények mindennapjait, működését illetően.

Az 1765 – 1800 közötti időszakot a számadások alapján nyugodtan nevezhetjük a könyvtár felívelő, gyarapodó, gazdagodó szakaszának, hiszen az állomány új könyvekkel történt felfrissítése, növekedése igen számottevő. A bibliofília szempontjait is érvényesítő válogatás-vásárlás ekkor jelentkezik hangsúlyosabban a vásárhelyi gyűjteményben. E mellett természetesen az egész könyvszerzeményezést alárendelték az oktatás céljainak, a szellemi háttér kiépítésének.

A harmincöt esztendő alatt a kollégium könyvtárában tíz felsőbb tanulmányokat folytató diák teljesített szolgálatot, átlagos működési idejük három esztendőre terjedt.⁷ Szerepük mindvégig alárendelt maradt, tevékenységüket ugyanis a felügyelő tanár és a professzori kar irányította, bár önállóan is kezdeményezhettek kisebb fajsúlyú munkákat. A kollégium törvényeire tett esküjük után négy – öt vagy hét évvel választották ki őket a tanárok; kiváló előmenetelű diákok, egyben osztálytanítók is, az alsóbb évfolyamokon oktattak, az iskolai

⁵ *A marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága 1653–1848.* Bevezetéssel közzéteszi TONK Sándor. Szeged, 1994. 468–471.

⁶ *Catalogus Librorum Bibliothecae Ill. Collegii Reformatorum Albano-M. Vásárhelyensis.* Jelzete BMs 469. Teleki–Bolyai Kvtár Mvhely. A 76 leveles 2° alakú katalógus kilenc főosztályba sorolta az állomány könyveit: 1. teológia; 2. orvostudomány; 3. egyháztörténet; 4. egyetemes ókor és újabb történelem; 5. latin; 6. keleti filológia; 7. bölcselet; 8. matematika; 9. miscellaniák. A könyveket alakjuk szerint is elkülönítették, ezen belül betűrendben tüntették föl a köteteket. Jelezték a szerző nevét és/vagy a kötetek címét, kiadási helyét és időpontját, a kötetst. Nincs utalás a több kötetes munkák esetében a kötetek számára. V. ö. SPIELMANN Mihály: *Evidențe vechi de bibliotecă scolară din secolele XVIII–XIX* = Biblioteca și Cercetarea VI. 1982. 185–186.

⁷ Sorrendben a következők: Tétsi Miklós 1765–1771, Simon János 1771–1776, Zilahi Sámuel 1776–1780, Kádár György 1781–1783, Nagy István 1783–1786, Galatzi János 1786–1789, Antal János 1789–1792, Szabó András 1792–1794, Székely Márton 1794–1796, Baranyai Mihály 1796–1800.

coetus assessorai voltak. Vagy a kollégium, vagy a főúri családok alumnusai, illetve praeceptorai, s nem egy közülük az iskolai tanulmányait követően egyetemet is járt Utrechtben, Göttingában, Jénában vagy Marburgban; később főleg papok lettek Marosvásárhelyen vagy a környéken; mások az iskola tanáraiként tértek vissza a kollégiumba; Antal János a tanári és papi pálya csúcsán 1736-ban református püspökké választottott.⁸

A könyvtár deák öre legalább két vagy három ízben is készített számadást működése idején, évente, kétévenként, majd fölmentése után egy összesített jelentést is, kivéve Székely Mártont és Baranyai Mihályt, akik csak végleges kibúcsúzásuk alkalmával állították össze a számadást.⁹ A végső jelentések két példányban készültek, s rendszerint csatolták hozzájuk azokat a kiadásokat igazoló nyugtákat, melyek hivatali idejük alatt születtek. (Ezekkel igazolták a szállítók, könyvkötők, kereskedők, könyvárusok, folyóirat-szerkesztőségek felé tett kifizetéseket.) A pénzügyi kimutatásokon ott találjuk az ellenőrzés nyomán a felügyelő bizottság — két vagy több professzor — ellenjegyzését is. A könyvtáros jelenlétében összevetették az állomány katalógusát a polcokon található könyvekkel, és az előforduló hiányokat a könyvkezelő terhére írták, addig nem kapott teljes „feloldozást” hivatali kötelezettségei alól, míg az okozott kárt meg nem térítette.

A könyvtár helyiségei egyben természetrajzi (naturalis historia) szertárként is szolgáltak, s ugyanitt őrizték az éremtani gyűjteményt, a különféle értékes műtárgyakat, régészeti leleteket, címergyűjteményt, a letétbe helyezett családi levéltárakat. A számadások 1792-től kezdődően külön jegyzéket is tartalmaznak a nem könyv jellegű tárgyokról.¹⁰

Számadásaik struktúrája, beosztása mindenkor azonos volt: I. a könyvtár pénztárában talált (átadott-átvett) összegek és alapítványi pénzek tételes felsorolása; II. a bevételek (Perceptum); III. kiadások, költségek (Expensum v. Erogatum); IV. előbb kivételesen, majd egyre rendszeresebben egy negyedik rovat is járult az előbbiekhöz: az iskola könyvtára által forgalmazott, eladott kötetek jegyzéke is, ill. az ebből származó bevételek feltüntetése. (A negyedik rovatot a II.-ban is meglegelni, de részletezés nélkül.) A tanári kar javaslatára és beleegyezésével tankönyveket, szótárakat, tudományos és szórakoztató, könnyebb olvasmányokat tettek pénzzé, avagy rongált és csonka példányoktól igyekeztek megszabadulni. A bevett jövedelmet új könyvek vásárlására fordították.

⁸ V. ö. *A marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága* : 2398, 2486, 2568, 2635, 2668, 2699, 2794, 2821, 2828, 2922 sz. diáknevsor tételeivel; KONCZ József: *A marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium története*. Marosvásárhely, 1896. 233–237, 243–253.

⁹ A marosvásárhelyi Református Kollégium levéltára. Teleki-Bolyai Könyvtár Mvhely. Iratsomó CB III. 150–151. sz. irat. (Továbbiakban: CB III.)

¹⁰ CB III. 149, 8. mellékl.; CB III. 150, 1. mellékl.

I. A könyvtári jövedelmek, bevételek (*Perceptum*)

A kollégium könyvtára elkülönített összegből gazdálkodott, melyet az iskola vagyonából hasítottak ki, s számla ellenében utaltak át a bibliotheca pénztárába. Rendkívüli kiadások, indokolt többletköltségek esetében a könyvesház őrfeletteseinek bejegyzésével kérhette a pénzösszeg pótlólagos kiegészítését, felkerekítését. Tétsi Miklós pl. 1766-ban és 1767-ben, valamint 1769-ben a könyvtáralap kamataiból kért pótköltséget, ugyanis a hazai könyvpiacón található és a külföldről meghozatandó művek beszerzésére nem állott elegendő összeg a könyvtár rendelkezésére. 1767 és 1768-ban ugyancsak a kollégiumi perceptorhoz, Nyiró Sámuelhez fordult, hogy fizikai taneszközöket vásárolhasson az iskolának.¹¹

Kifejezetten a könyvtár fenntartására és fejlesztésére, a könyvtárosok fizetésére különböző birtokos családok búza- és boradományokat utaltak át évről évre a vásárhelyi iskola javára. A terményt a könyvtárosok pénzzé teszik, eladják a kollégiumnak vagy a város polgárainak, a befolyt összegből történik a tényleges állományfejlesztés, gyarapítás. Miként azonban Tétsi Miklós számadásának legelső lapján megjegyzi az adományokról; „de a' mely mennyi légyen specificálni nem lehet, minthogy ennek sokasága, vagy kevésége függ az esztendőnek termékeny vagy terméketlenségétől.”¹²

1768–1787 között gr. iktári Bethlen Kata asszony küld rendszeresebben több hordónyi bort pagocsai, celnai és sorostélyi szőlőiből.¹³ Menye, Kendeffi Sára asszony ugyancsak folyósított 1784–1785-ben boradományt,¹⁴ Wass Krisztina, br. Kemény Miklós felesége pedig búzadézmájának egy részét szánja az intézményi gyűjtemény istápolására: az 1782–1794 között szedett cikudi tized bizonyos hányada érkezett a vásárhelyi tanoda tárházába.¹⁵ Kemény Sámuel báró 1796 és 1800 között nem engedi elenyészni az adományok sorát, székelyföldvári és cikudi birtokairól mindkét terményből juttat a Szent Miklós utcai főiskolának.¹⁶

Ha a búzát rendszerint átengedték a kollégiumnak, csupán az érte járó

¹¹ CB III. 142/a.

¹² CB III. 142.

¹³ Egész pontosan 1768, 1771, 1775, 1777–79, 1782, 1784, 1787-ben. CB III. 142/a; 142/b; 143/b; 144/a; 145/b; 146/a; 146/b.

¹⁴ Az Alsó Fehér vm-i Celnáról küld bort. CB III. 146/a; 146/b.

¹⁵ A cikudi búza: 1782, 1784, 1786 (az 1784-es és 1785-ös elmaradt adomány pótlására), 1787, 1789, 1790, 1794 (ekkor három ízben is) években érkezett. CB III. 145/a; 146/a; 147/b; 147/c; 148/a; 150.

¹⁶ Székelyföldvállról az 1795-ös termésből – 1796-ban; 1797-ben (az 1796-os szüretből); 1798-ban (a '97-es évjáratból); 1799, 1800-ban. Cikudról 1799-ben rozssal kevert árpát küldenek. Baranyai Mihály számadásában olvassuk: „Tzikudról pro Annis 1794 – 95 – 96 – 97 a' szárazság, jég esső, s' egyéb ártalam miatt semmi gabona a' B. Thécának nem jött.” CB III. 151.

pénzt utalták vissza a théka pénztárába, a bort a könyvtár maga értékesítette a kollégium csapszékén, vagy a városi korcsmáknak, borkereskedőknek adogatta el. Az ital ellenértékét hol azonnal kérte az eladó, hol csak a teljes eladás után könyvelhette be jövedelmei közé. Előfordult, hogy az összegből értékpapírt vásároltak,¹⁷ majd ezeket kisebb-nagyobb kamattal kihelyezték a városi polgárok vállalkozásaiba.¹⁸

A természetbeni javak mellett pénzadományok is érkeznek a könyvtár számlájára: 1776-ban és 1778-ban bethleni Bethlen Pál generális ad 200, illetve 220 Ft-ot könyvvásárlási célokra.¹⁹ (A megszerzett könyvekbe — rendszerint az előzéklapra vagy a kötéstábla belsejére — a könyvtárosok feljegyezték, milyen alapítványból került pénz a megvásárlásukhoz.)

Mint már erre utaltunk, a jövedelmek között szerepelnek a könyváruosi forgalomból származó bevételek is. A megcélzott közönség, miként az az eladásra szánt könyvek jegyzékéből is kiviláglik, elsősorban az iskola diáksága és a viszonylag kisszámú helyi értelmiség, esetleg a Királyi Tábla jogászhai. Könyvek és térképek lettek így új gazdára.²⁰ A „kötelező” olvasmányokat és a tanításhoz szükséges segédkönyveket eleve nagy számban rendelték Szebenből vagy Bécsből, pl. a német nyelvkönyveket (Gottsched szerkesztésében, ill. Cellarius módszerével összeállított tankönyvek),²¹ ui. II. József nyelvredelete után szervezett a kollégium német tanfolyamot is. Eladásra kínálták a könyvtárból Gellert német nyelvű *Epistoláit*,²² a Jablonski- és Turretinus-féle keresztény

¹⁷ Pl. 1794-ben, amikor a cikudi búzából 200 Ft. értékű „papírost”, értékpapírt vásároltak. CB III. 150.

¹⁸ Uo. és CB III. 146/b.

¹⁹ CB III. 144 a–b. A könyvtár pénzalapjai már 1765 előtt is léteztek. Tétsi Miklós számadásából tudjuk, hogy 2000 Ft. hagyott a gyűjtemény gyarapítására gr. Teleki Józsefné, 100 Ft. Fekete Mihály; gr. Bethlen Ádámné 333 Ft. és 33 den., gr. Lázár János író 166 Ft. és 66 den., gr. Rhédei Zsigmondné Erdős-szentgyörgyről 50 Ft., összesen 2649 Ft., 99 den. CB III. 142. Rhédeiné 1769. újabb 100 Ft. adományozott, 1775. pedig 500 Ft. A 100 forint kamataiból évente 10 Ft., 72 den. járt a könyvtárosnak fizetésül. Gr. Teleki Jánosné, Vay Borbála 1762-ben 1200 Ft. alapítványt tett a könyvtár számára, gr. Toldalaghi László, a kollégium főgondnoka 250 Ft. adott. Ezeknek kamatait csak részben fordították könyvtárfejlesztésre. Koncz 1879. 326.

²⁰ CB III. 142/a; 144/a; 150; 151.

²¹ Kádár György számadásából értesülünk, hogy 1782-ben eladott öt német ábécéskönyvet kevés nyereséggel, négy német Cellarius-féle nyelvkönyvet, tíz német nyelvtant, még a legjobban a Gellert-féle *Epistolák* keltek el, ebből ui. 40 darabon sikerült túladnia. CB III. 145/a. Lásd még: CB III. 146/b, CB III. 147/c. GOTTSCHED, Joh. Christ.: *Kern der Deutschen Sprachkunst*. Leipzig, 1762. Uó: *Grundlesungen einer Deutschen Sprachkunst*. Ibidem, 1752. A másik német nyelvkönyv valószínűleg *Exercitiola germanica ac hungarica juxta seriem primitivorum Cellarii in usum tironum*. Pozsony, 1761, vagy 1777. Mindkettőből ma is vannak példányaink az egykori Református Kollégium állományában. (Teleki-Bolyai Ktár Mvhely.)

²² CB III. 145/a. Lásd még a 20. sz. jegyzetet.

egyház történeteket,²³ Pápai Pariz szótárát,²⁴ a Bazelben kiadott Károli Gáspár fordította *Bibliát* (1764-es és 1770-es kiadások),²⁵ Daniel István *Variarum meditationum sacrarum miscellanea* címmel kiadott elmélkedéseit (Nagyenyed, 1761).²⁶ 1785-ben még mindig sokan használták Comenius *Januáját*, s a kínálatban szerepelt egy ábécéskönyv is.²⁷ Tíz esztendővel később már helyi kiadvány is felbukkan az eladandó könyvek listáján: Bőjthy Antal *A nemes magyar nyelv írásának és szólásának tudománya* (Marosvásárhely, 1794).²⁸

A könyvtár nem érte be csupán ennyivel: 1765 – 1800 között többször is árverést szervezett. A számadásokból legelőször 1777 áprilisában értesülünk erről, aztán az iskola 1778 január havában két ízben is, 1791 júliusában szintén megismétli, a következő esztendő első hónapjaiban is kivitte fölőspéldányait, csonka köteteket a licitációra, végül 1794-ben ismét sort kerített a nyilvános árverésre.²⁹

1794-ben a Református Kollégium megvásárolta az örökösöktől egykori tanára, Kovásznai Tóth Sándor (1730 – 1792) hagyatékát, illetve annak jelentős részét. A szerteágazó érdeklődésű tudós professzor könyvtárában szép számmal akadtak ritka és értékes történeti, nyelvészeti, bölcseleti művek, klasszikus kiadások, ám igen jelentős az olyan kötetek sora is, melyek már megvoltak a kollégiumi gyűjteményben. Ez utóbbiakat, véleményünk szerint, azzal a céllal szerezték meg, hogy aukción fogják saját hasznukra felárral eladogatni. Számításaik beváltak, ugyanis a vásárlók között ott találjuk a Teleki-család három egy időben élt könyvbarát tagját is: Sámuel (1739 – 1822), az erdélyi kancellárt, a Teleki Téka későbbi alapítóját, Lászlót (1764 – 1822), a koronaőr Teleki József fiát — ezek a könyvek majd a MTA állományába kerülnek — és Mihályt (†1826).³⁰ Az árverés előtt a deákoknak össze kellett állítaniuk a licitáció katalógusát, árverési jegyzékét. Ebben feltüntették a szerző nevét, a könyvek

²³ JABLONSKI, P. E.: *Institutiones historiae christianae*; illetve TURRETINUS, J. A.: *Compendium historiae ecclesiasticae* számos kiadásban könyvtárunkban. A műveket Nagyszébenből a Peter Barth-féle könyvkereskedéstől rendelték meg. CB III. 145/b, 148/a, 149/b.

²⁴ CB III. 145/a–b.

²⁵ Szintén Szébenből szerezte be a Kollégium könyvtára. CB III. 145/a; CB III. 147/c.

²⁶ CB III. 145/b; CB III. 149/b.

²⁷ CB III. 146/b

²⁸ CB III. 150.

²⁹ Az 1777. évi árveréshez: CB III. 144/a; 1778-hoz: CB III. 144/b; 1791-hez: ekkor Simon János marosárpataki református lelkész hagyatékának többpéldányait adták el, ui. a végrendelet kikötötte, hogy csak akkor bocsáthatók áruba, ha az értük kapott pénzből új könyveket szerez a Kollégium. Antal János összeállította az árverési jegyzéket is. CB III. 148/b; 1792-ben 8 könyvet a kollégium a saját csonka példányai közül, 60-at Batz István ótordai lelkész hagyatékából, 20-at a Wittembach-féle marburgi örökségből vitt vásárra. CB III. 149/a–b.; 1794-ben 20 kötetet adtak el. CB III. 148/b.

³⁰ Teleki László és Mihály értékpapírokkal fizettek. A Kovásznai-örökösök 1795-ben öt kötetet visszavásároltak, melyeket különböző más gyűjtőknek, köztük Teleki Sámuelnek adtak el. CB III. 149/b, CB III. 150 és a mellékletek. Lásd még KONCZ: *i. m.* MKsz 1879. 221.

címét, a kiadás helyét és idejét, a kötés milyenségét, illetve a kötetek fizikai állapotát.

Egyes favorizált könyvgyűjtők a rektor-professzor és a könyvtárat felügyező tanárok engedélyével aukción kívül is vásárolhattak, így tett pl. Mátyus István (1725 – 1802) orvosdoktor, Marosszék physicus 1770-ben, vagy Teleki Sámuel, az ismert bibliofil főúr.³¹

A könyvesházból papírt is árusítottak. A nagyobb tételekben fölvásárolt író-papírt felárral adogatták el az iskola tanulóinak vagy más érdeklődőknek. A számadások pontosan jelzik az árkusok minőségét, ha külföldi finomabb áru-ról van szó vagy a hazai — kercesórai, datki, görgényi, esetleg szászsebesi — papírmalmok termékéről.³²

Nem utolsósorban a könyvtár pénzalapjait gyarapították a kirótt bírságok is, melyeket a contrascribák vetettek ki és szedtek be a szabálysértő ifjaktól. Midőn seniorrá léptek elő, a pénzbüntetésekből felgyülemlett összeget vagy a kollégium vagy a könyvtár kasszájába fizették be. 1788-ban és 1790-ben pl. a tanári kar utasította őket, hogy a könyvtári pénztárnak folyósítsák ezt a pénzt.³³ Az iratok között bukkantunk rá egy nem mindennapi eset nyomára is: „1 Dec[embris 1791] Marosi Mihály uramtól el-véttetett egy pár pistollyt — jelenti Antal János —, volt senior Nagy Sigmond uram juxta aestimationem megvet-te, és az árrát kezembe adta — 3 Mf”, azaz három magyar forintot.³⁴

II. Költségek, kiadások (Erogatum)

A könyvtár őrleinek tehát feladatává tették a pontos és világos könyvelést. A könyv- és tanszervásárlásra, a postai költségekre, az apróbb javításokra és asztalosmunkákra (új polcok beállítása, ajtó- és ablakkeretek csináltatása, beüvegezése), a takarítóeszközök pótlására fordított összeg nem haladhatta meg a bevételeket, illetve az előző könyvtárostól átvett pénzalapokat, az értékpapírok összegét. A szolgálatból kilépő thecarius legalább annyi forintot kellett átadjon utódjának, mint amennyit hivatalba lépésekor átvett, ha nem többet.

A számadások eme második főrova sokkal terjedelmesebb, mint a bevételeké, nagy részletességgel sorolja fel a költségtételeket. 1783 novemberében megfosztották tisztétől Kádár Györgyöt, amikor Kovásznai Sándor és Basa György ellenőrző professzorok megállapították: „A[nno] 1783 6ta Nov.

³¹ CB III. 142/b; CB III. 145/a.

³² A papír eladásának első említése 1780-ból. CB III. 145/b, CB III. 144/b; CB III. 147/b. Az eladásból származó jövedelem egy ötöde a diákkönyvtárost illette. KONCZ: *i. m.* MKsz 1879. 323.

³³ CB III. 147/c; CB III. 148/a.

³⁴ CB III. 148/a. Marosi Mihály utóbb Marosvásárhely rendőrfőnöke lett. (A Marosi-Molter család szíves közléséért ezúton mondok köszönetet. S. M.)

Vévén észre, hogy a' Collegium Kádár György nevezetü Thecarius a hivatalát rosszul folytatja, és a' Theca jövedelmét vesztegeti, Thecariusi hivataljától megfosztottuk, és számadásra szorítván, úgy találtuk [...], maradott adossa mind öszvességgel 245, i. e. két száz negyven öt M. Forintal, és 53 i. e. ötven három Pénzzel.³⁵ Minthogy azonban Kádár nem tudta a terhére rótt kárt azonnal megtéríteni, apját kellett kezesként állítsa maga helyett. A következő esztendőben sikerült 230 Ft-ot és 30 dénárnyi összeget visszafizetnie; a kollégium belátva, hogy a további tartozás kiegyenlítése lehetetlen, elengedte a 15 Ft-os hátralékot.³⁶

A kiadások 80 % -át könyvvásárlásra fordították. (A későbbiekben ez szinte a felére esik vissza.)³⁷ A könyvbeszerzés forrásai változatosak: vásárok, árverések, könyvkereskedések kínálata. A számadásokban előforduló helységek jelzik azt is, hogy a megvásárolt könyvek nem kizárólag Marosvásárhelyről kerültek be a közgyűjteménybe, hanem annak tetemesebb része éppenséggel Kolozsvárról, Nagyenyedről, Szebenből, Budáról, Bécsből, Debrecenből, a polgárosultabb, a tekintélyesebb értelmiségi rétegekkel rendelkező városokból származott. A könyvkötő műhelyek is gyakran forgalmaztak könyveket, azokat a köteteket, amelyeket náluk bizományba helyeztek el a szerzők, kiadók, de a szatócsboltok vagy a sokadalmak kínálatából sem hiányzott a nyomtatott betű. Természetesen tovább folyik a peregrinus diákok, utazók által vásárolt külföldi nyomtatványok behozatala Hollandiából, Németországból, a Habsburg Birodalom országaiból.

A könyvvásárokat, árveréseket, boltokat maguk a diákkönyvtárosok járták, hol megbízott személyek (tanárok, tanulók, ügynökök, kereskedők) bonyolítottak le könyvvásárlási ügyleteket. Szilágyi Mihály diákot — ugyanazt a togatust, aki a könyvtár katalógusának összeállításában is részt vett — Nagyszebenbe és Enyedre küldik könyvekért; 1767-ben a kollégium képviselői hasonló célból szekereznek át Kolozsvárra, illetve Marosvásárhelyen vásárolnak könyveket.³⁸ 1770-ben ismét Nagyenyeden találkozunk velük, a következő évben pedig az Erdélyi Nagyfejedelemség Guberniumának székvárosában, Szebenben a könyvek aukcióján.³⁹ Simon János deákkönyvtáros azt a megbízást kapta a nagyságos és tekintetes professzor uraktól, hogy nézzen szét az 1772-es marosvásárhelyi könyvvásáron. Még ugyanabban az évben Nagyenyedre is hasonló felhatalmazás birtokában utazik, 1773-ban ismét itthon, Vásárhelyen szerzeményez

³⁵ CB III. 145/b, 7–8.

³⁶ Uo.

³⁷ SPIELMANN Mihály: *Dări de seamă ale bibliotecarilor școlari din Tg. Mureș între anii 1822–1847* = Biblioteca și Cercetarea IX. 1985. 265–280.

³⁸ CB III. 142/a, és KONCZ: *i. m.* MKsz 1879. 220.

³⁹ CB III. 142/b, és KONCZ: *i. m.* MKsz 1879. Uo.

könyveket a téka számára.⁴⁰ 1775-ben a jövődő könyvtáros, később az iskola professzora, Zilahi Sámuel Nagyenyeden 18 kötetet vásárolt és szállított be a kollégiumba 26 mft és 50 dénár értékben, köztük M. Tótfalusi Kis Miklós *Apológiáját*.⁴¹ Az erdélyi Főkormánysház 1776-ban végre felszabadítja az addig zárolt letétben őrzött Köleséri Sámuel-féle könyvhagyatékot Nagyszebenben, s az állományt nyilvános árverezés alá bocsátja. Simon János 54 könyvet vásárol, latin, német és görög nyelvű kiadványokat. A vétel összértéke 30 Ft és 48 pénz.⁴²

A legtöbb aukciós vétel Zilahi Sámuel működési idejéhez (1778 június — 1780 augusztus) fűződik. Igen derekasan látja el a könyvtári ügyvitel dolgait, hiszen e mellett, mint az iskola anyakönyvből értesülünk róla, volt „harmoniae praeses, adessor Collegii, praeceptor classis Graece” is egy időben.⁴³ Jó érzékkel, biztos kézzel választ, természetesen professzorai is segítik a kínálatok megrostálásában. Mint láttuk, Zilahi már korábban is kapott megbízást könyvvásárlásra, ezek szerint tehát némi tapasztalat birtokában választották ki a könyvtári munkára. Marosvásárhelyen négy alkalommal (1776–1779 között évente egyszer), Brassóban (1776-ban), Kolozsvárott ugyancsak négy ízben (1776–1778 és '80-ban), Nagyenyeden 1779-ben alkuszik könyvekre.⁴⁴ 1780-ban Kolozsvárról dolgavégezetlenül tér vissza az iskolába, ugyanis a licitációnak akkor szakadt vége, amikor egyetlen vásárló — nem valami igényes könyvgyűjtő lehetett — az egészet felvásárolta, mint Zilahi enyhe gúnnyal írja: „a’ könyveket átalyába el-adták”, azaz fontra kimérve vette meg valaki.⁴⁵

1783-ban, noha a vásárhelyiek ügynöke két aukción is részt vett (Kolozsvárott és Marosvásárhelyen), mindösszesen három könyvet talált megvételre érdemesnek.⁴⁶

Érthető, hogy előszeretettel vásárolnak értelmiségi hagyatékokból, főleg egy emberélet alatt összegyűjtött tanári vagy papi könyvtárakból. Fogarasi Pap József (1744–1784), a főiskola kiváló professzora, akit József császár a pesti egyetemre nevezett ki a filozófiai tanszék élére, s akit csak halála akadályozott meg abban, hogy katedráját elfoglalja, különösen igényes könyvtárat hagyott maga után, melyből az iskolai téka gyűjteménye számára⁴⁷ többet is megszer-

⁴⁰ CB III. 143/a. és KONCZ: *i. m.* MKsz. 1879. Uo.

⁴¹ CB III. 143/b. és KONCZ: *i. m.* MKsz. 1879. Uo.

⁴² CB III. 143/c. és KONCZ: *i. m.* MKsz. 1879. Uo. Lásd még SEBESTYÉN Mihály: *Köleséri Sámuel Marosvásárhelyen őrzött könyvei* = *Művelődés* 38. 1984. 10. sz. 38–40.

⁴³ *A marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága*. 2568. tétel. 43. CB III. 144/a–b. és KONCZ: *i. m.* MKsz. 1879. 220.

⁴⁴ CB III. 144/a–b, és KONCZ: *i. m.* MKsz. 1879. 220.

⁴⁵ CB III. 144/b.

⁴⁶ CB III. 145/a

⁴⁷ A hagyatékot 1785 aug. árverették el, a könyvtár négy kötetet vásárolt, egy görög klasszikus szerzőt, egy PLAUTUST, egy teológiai művet és a *Lectiones Lucianae* c. gyűjteményt. CB III. 146/b.

zett, akárcsak Kiss Gergely (1737–1787) székelyudvarhelyi rektorprofesszor maradékaitól.⁴⁸ 1789-ben, 1790-ben kisebb magánkönyvtárakból válogatnak bőkezűen Marosvásárhelyen a Kollégium megbízottai: a Baktsi-, Biró Miklós- és Jantsó-féle gyűjtemények darabjait részletesen felsorolja Antal János számadása.⁴⁹

A legbiztosabb szellemi haszonnal tehát azoknak a volt református kollégiumi tanároknak a hagyatéka kecsegtetett, akik Erdély-szerte hírnévre tettek szert, tanítványaik maguk is professzorokká, megbecsült lelkészekké, jól felkészült kormányiszéki és törvényhatósági hivatalnokokká lettek. A Marosvásárhelyen, utóbb Enyeden tanító Szabó Sámuel (†1789) bölcselőtanár könyveit 1790 októberében árusították ki Nagyenyeden, a vásárhelyi tanoda 54 kötetre tartott igényt ezek közül,⁵⁰ albisi Csomós Mihály (†1796), a kolozsvári jog- és statisztika tanárának gyűjteményéből harminchatot vásároltak össze az aukción.⁵¹ A legtöbbet Kovásznai Tóth Sándor könyvtárából szereztek meg, s ezért nem kevesebbet mint 416 forintot fizettek ki az örökösöknek.⁵² 1794-ben Marosvásárhelyen, 1800-ban pedig Enyeden vannak jelen vásárlóként a kollégiumi megbízottak. Ez utóbbi vásárról Baranyai Mihály számadásában a nagyobb kiadások is árulkodnak, ui. a vásár több napig elhúzódott, sokba került a könyvtárnak szállása, a csomagolás, jelentős volt a fuvarosoknak kifizetett díj.⁵³ 1795-ben is könyvek után kutatnak Kolozsvárott és a mindig meglepetéseket tartogató Nagyenyeden, de még tíz kötetet sem vásárolnak összesen. Novemberben Vásárhelyen Pais Sámuel egykori papi könyvesházából is csekély számú munka nyerte meg Székely Márton könyvtáros tetszését.⁵⁴ Míg Baranyai Mihály Kolozsvárott vásárol, azalatt Enyeden az ott élő Nemegyei János tanár a kollégium megbízottjaként tizenegy kötetet szerez a vásárhelyi felsőiskolának.⁵⁵ Végezetül 1797-ben a kollégium székvárosában, 1799-ben pedig

⁴⁸ Latin és német ny. teológiai és nyelvészeti munkák, 17–18. századi kiadványok, 57 köt. összesen, 94 Ft. és 12 den. értékben. CB III. 147/b. A Kiss Gergely könyvtárának darabjai 1787 októberében kerültek Marosvásárhelyre.

⁴⁹ CB III. 147/c; CB III. 148/a. Biró Miklóstól 1790 májusában megszerzett kötetek mind régi magyarországi nyomtatványok, GELEI KATONA István, DEBRECENI EMBER Pál, MARGITTAI Péter, MEDGYESI Pál, SZATMÁR-NÉMETHI Mihály művei. RMK I. 779, 1556, 473, 537, 720, 1234.

⁵⁰ CB III. 148/a. Latin és hét magyar ny. könyv, köztük PÁPAI PARIZ Ferenc: *Pax Sepulchri*. (RMK I. 1526.) A kötetek nagyobbik része a 18. sz. második felében jelent meg, természettudományi, jogi, egyháztörténeti munkák.

⁵¹ CB III. 150. Jogi, statisztikai, államtudományi művek.

⁵² CB III. 149/a.

⁵³ CB III. 149/b.

⁵⁴ CB III. 150.

⁵⁵ Uo. Nemegyei János Enyeden Baritz N. református lelkész hagyatékából szerzi meg többek között APÁCZAI CSERE János: *Oratio de studio sapientiae*. (Utrecht, 1655.) c. munkáját. (RMK III. 1941.)

a marosszéki Iklandon jelennek meg a kollégium képviselői, hogy a hagyatékából az oktatáshoz szükséges művekkel gazdagítsák a nemes Reformátum Collégium bibliotékáját.⁵⁶

Ha a 18. század végére a vásárlások üteme lelassul, annak magyarázatát nem kizárólag az iskola anyagi helyzetének megrendülésében leljük föl, de — úgy sejtjük, hogy — a hagyatéki kínálatból sokkal körültekintőbben, igényesebben válogattak, szerzeményeztek az iskolai könyvtár gondviselői, ügynökei; éppen az említett bibliofil szempontok előtérbe kerülése is fékezi a kritikátlan vásárlásokat.

A leggyakrabban tehát Kolozsvár és Nagyenyed városát keresték fel, ui. itt a helvét hitvallású felsőiskolákban köztudottan azonos mederben és célok szolgálatában folyt a tanítás. Az árverési jegyzékek sokkal csábítóbbnak tűnhettek, mint a valóságos áruválaszték, hiszen nem mindig érte meg a könyvtárnak, hogy megbízottjai útra keljenek, mégis megcselekedték, ahányszor pénz és alkalom kínálkozott. Nem árt azonban azt is figyelembe vennünk, hogy más intézmények és vagyonosabb, szerencsésebb magángyűjtők olykor egyszerűen elhalászták az értékesebb nyomtatványokat és kéziratokat a vásárhelyiek orra elől.

A frissebb kiadványokat egyre gyakrabban a könyvárusi forgalomból (könyvesboltokból — főleg Szebenben, Brassóban, Kolozsvárott), a könyvkötő műhelyek, a szatócsboltok, a vándorárusok vásári ponyvára kirakott kínálatából szerezték meg. Marosvásárhelyen inkább a compactorok árultak nyomtatványokat.

Nagyszebenből rendelték meg a legtöbb könyvet, hiszen a 18. század folyamán ez a város volt az ország politikai és gazdasági centruma, s Szeben kapcsolta össze, áramoltatta a birodalom többi részében kiadott folyóiratokat és könyveket Bécsből Erdély felé. Nem csoda hát, ha a jozefinista reformok és átszervezések idején és az azt követő felbolydult közhangulat hatására a Kollégium könyvtára is igyekszik lépést tartani az idővel, tehát térképeket, atlaszokat, császári pátenseket és országgyűlési articulussokat, törvényszövegeket, azaz politikai irodalmat is hozat. Nem hiányoznak azonban a napi aktualitáshoz nem kötődő szépirodalmi és természettudományos munkák sem. Amikor Martin Hochmeister nagyszebeni könyvnyomtató és -kereskedő Kolozsvárott is fióküzletet nyit — ekkor tevődik át a Szamos partjára az országész politikai központja —, tehát 1791 után, a tanoda könyvesháza rendszeresen fordul majd a jóval könnyebben megközelíthető kereskedéshez.⁵⁷

1799 – 1800-ban a Református Főkonzisztórium — az iskola felügyeleti hatósága — nagyobb összeggel kívánta támogatni a korszerűsödés érdekében a „naturalis históriára néző” könyvek beszerzését. A rajnai forintban rendelke-

⁵⁶ CB III. 151.

⁵⁷ CB III. 151/a.

zésre bocsátott összegből Csernátoni Vajda Sámuel, a természettudományok professzora a főiskolán Antal János és Borosnyai L. János professzorokkal közösen tizennégy modern művet rendel meg a bécsi Wappler cégtől (Blumenbach: *Handbuch der Naturgeschichte*, Jacquin: *Pflanzenkunde*, Linné: *Systema vegetabilium*, Erstner: *Mineralogie* stb.), valamennyi 1783 és 1799 között hagyta el a sajtót.⁵⁸

Guttman János marosvásárhelyi könyvkötő műhelye is tudott újdonságokat ajánlani az iskolának.⁵⁹ 1797-ben egy másik könyvkötő és -kereskedő, utóbb nyomdász, is megnyitotta boltját a városban: Lőcsei Spielenberg Sámuel, aki szintén árusított a nála bizományba kihelyezett könyvekből. Igaz, a századfordulóig csak hat — budai, kolozsvári, illetve bécsi — kiadványt vásárolt nála az iskola tanári tékája.⁶⁰ A számadásokból értesülünk arról, hogy könyvtárosaink a sokadalmak forgatagában is találtak új könyveket a Kollégium számára.⁶¹

A külföldi tanulmányok folytatására induló diákok szintén kaptak olyan feladatot és költségalapot, hogy odakinn könyveket vásároljanak az iskola számára. Leginkább a volt diákkönyvtárosokra bízta az efféle feladatot, hiszen ezeknek tapasztalatára, szimatára biztosabban lehetett alapozni, ismerték a tanári kar és az oktatás preferenciáit. A vásárlásokhoz szükséges összeget magyar és rajnai forintban, illetve császári tallérokban utalták át kezükhöz.

Az 1766. esztendőben két volt diák, Gombási és Vásárhelyi hollandiai kiadványok szerzésére kap megbízást; három év múlva valóban 12 könyvvel jelentkeznek egykori iskolájukban.⁶² Tétsi Miklós — egykori számadó diákunk — hasonló célú küldetést teljesít,⁶³ akárcsak a Jantsó-fivérek 1774-ben. Ez utóbbiak 1776-ban levélben jelzik, hogy a Németországban beszerzett kötetek már Ulmban vannak, s a szállítmány rövidesen elindul Erdély felé.⁶⁴

Kiss Miklósnak, 30 császári arannyal tarsolyában könyvet kell szereznie a tanodai könyvtár gazdagítására Frankfurtban, illetve Berlinben,⁶⁵ Nagy József-

⁵⁸ CB III. 151/a–b.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ CB III. 150, 1. melléklet.

⁶¹ CB III. 148/a.

⁶² „1769... 17-a Martij. Az 1766 eszt[endő]ben 8-bernek 10-dik napján T. Vásárhellyi és Gombási István Uraiméknak adott M. forintok 50 forintyába T. Gombási István uram meg-hozván a' *Venema* Uram munkáit 12 darabban in 4-to, minthogy 10 darabjának tsak papiros táblája volt, ezek szép Frantz kötésebé-köttetem...” CB III. 142/a.

⁶³ Tétsi ugyancsak 150 forintot kap vásárlásokra 1772-ben. CB III. 143/a.

⁶⁴ CB III. 143/b. Simon János könyvtáros feljegyzi: „1774 12-ma April. Jantsó Josef és Mihály Uraimék holmi könyvek meg-vásárlásokra penes Regon/intionem/ erogaltam 190 Mft, 04 Den.”. CB III. 144/a; Zilahi Sámuel 1776 decemberi számadásából tudjuk, hogy Jantsó Mihály 14 kötetet vásárolt, melyek 1709–1773 között jelentek meg Lipcsében, Bázelen, Genfben, Hamburgban. Ulmban a könyveket zsákba varratta a vásárló. Költségpótlásként még hét császári aranyat kapott a Kollégiumtól 1776-ban.

⁶⁵ CB III. 144/a. és CB III. 145/a. 1777–79 között levélváltás zajlik Kis M. és a Kollégium között a könyvek ügyében, mint a gyakran feltüntetett postaköltségekből kitetszik. 1779. okt. 29. arról értesíti

nek pedig Marburgban.⁶⁶ Nánási István alumnus 1784-ben Hollandiából többek között egy kötetnyi disszertációt hoz magával.⁶⁷ Régi ismerősünk, Zilahi Sámuel 1782-ben Utrechtben vásárolt könyveket, mintegy 36 darabot, melyeknek súlya 130 font volt; újabb összeget is nyert a kollégiumtól, mellyel más 46 művet vásárolt meg 1784-ben, s a következő esztendőben tudósítja egykori iskoláját, hogy a csomagokat máris postára tette.⁶⁸

A polcokra kerülő kötetek az esetek döntő többségében azoknak a tanároknak a személyiségét, érdeklődési körét jelzik, akik a könyvtári felügyeletet gyakorolták. Kovásznai Tóth Sándor hosszúra nyúlott (1765–1792) működése első két évtizedében főleg teológiai, történeti, klasszikus görög és latin irodalmi, héber, arab, latin, görög és magyar nyelvészeti munkák beszerzését kezdeményezi. (Ezeket a tárgyakat tanította, saját könyvtára is ugyanilyen irányú érdeklődését tükrözi.) 1792–1796 között utóda, Zilahi Sámuel áll az iskolai könyvtár élén, s a könyvvásárlás érezhetően követi Zilahi szépirodalmi, nyelvészeti preferenciáját, ui. a professzor tagja volt az Aranka György működtette Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaságnak.⁶⁹ A filozófiai, politikai és a korszerűbb teológiai irodalom szintén gyarapszik azokban az években, amikor a könyvbeszerzés irányítása Zilahi dolga volt. Az általunk vizsgált utolsó négy esztendőben Csernátoni Vajda Sámuel (1750–1803) a természettudományos művek felé fordítja a beszerzési politikát, anélkül azonban, hogy a többi hagyományos témakört elhanyagolná. Szaporodnak a jogi, államtudományi és statisztikai munkák, növekszik a magyar nyelvű kiadványok száma — szinte egyszerre az egyre izmosodó nemzeti könyvkiadással.

Könyvtárosaink kb. 1700 kötetet vásároltak 1765 és 1800 márciusa között, ami azt jelenti, hogy átlagban évente 48 kötetre adtak ki pénzt, s működési ideje alatt egy togatus mintegy 170 új kötetet leltározott be. A legkevesebbet, 44-et Galatzi János (1786–1789),⁷⁰ a legtöbbet Szabó András thécariussága idején, ekkor 474 kötet került a polcokra, köztük a Kovásznai-féle hagyatéék.⁷¹ A valóságban ennél jóval több könyv jutott el a Kollégium tékájába, hiszen az adományok sora nem apadt el soha.

Zilahit, hogy a könyvek megérkeztek Frankfurtból Bécsbe, de még ki kell értük fizetni a harmincadot Szirákon (vö. CB III. 144/b). Összesen 62 könyvet vásárolt Németországból.

⁶⁶ Uo. Ludovicus LUCIUS : *Historia Ecclesiastica* I–III. [Bázel, 1624.] c. művét vásárolta meg.

⁶⁷ Nánási már 1778-ban vásárolt megbízóinak egy Leibnitz-kötetet, 1780-ban pedig FABRI B.: *The-saurus Eruditionis Scholasticae* I–II. (Frankfurt–Leipzig) c. művét ugyancsak Hollandiában. CB III. 144/b és CB III. 146/a.

⁶⁸ CB III. 145/a.

⁶⁹ JANCSÓ Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai*. Bukarest, 1955. 61, 138, 155 skk.

⁷⁰ CB III. 147/a–c.

⁷¹ CB III. 149/a–b.

A tárgyköri gazdagodás, az érdeklődés bővülése is nyomon követhető a számadások sárgult ívrétű lapjain. Ha eltekintünk a hagyományos teológiai és klasszika filológiai irodalomtól, akkor jobban szemlélhetővé válik a többi szellemi régió kitágítása. Ennek szélesebb taglalására sajnos nincs terünk, meg kell elégednünk a csupán jelzés értékű felsorolással: az erősen laicizálódó, a felvilágosodás hatását tükröző 18. századi vásárlások felölelték a reneszánsz irodalmától a kortársi irodalomig (költészet, regények, irodalomelmélet) terjedő szellemi tartományokat; a latin és görög szótárak mellé odakerülnek a modern, francia, német, olasz, hollandi szótárak, egy- és többnyelvű dictionariumok, lexikonok; megszerezték a nevezetesebb könyvtárak nyomtatott katalógusait, nyomdák és könyvtárak történetét; a racionalista, a leibnitzi és a felvilágosodás kori bölcselet alapszövegeit, pl. Kant első kiadásait, és az ezekhez fűzött kommentárok, értelmezések sokaságát; a Kollégium érdeklődése kiterjedt a matematika, fizika, csillagászat, az állat- és növénytan területére, hiszen ezeket egyre nagyobb óraszámokban tanították; mérnöki és hadmérnöki műveket szerzeményeztek; a történeti forrásokat és feldolgozásokat (egyetemes és magyar) éppen úgy megvásárolták, mint a földrajzi műveket, útleírásokat, felfedezők beszámolóit; híres emberek életrajzaival, orvostudományi művekkel, disszertációkkal, halotti actiókkal gazdagították az állományt. A vaskos és több kötetes opuszok mellett a vásárlások jegyzékében felleljük a röpiratokat, egylevels nyomtatványokat, a politikai irodalmat, szatírákat, rendeleteket, törvényeket stb. latinul, németül, magyarul, franciául, románul vagy olasz nyelven.

Egy kiadványt külön is jelezni szeretnénk, hiszen ennek jelenléte a könyvtárban részben összefügg az erdélyi etnikai-demográfiai változásokkal, melyek ebben a században váltak egyre nyilvánvalóbbá. Az erdélyi románság politikai fellépése — főleg a *Supplex Libellus Valachorum* (1791) — a románokra irányítja a közvélemény figyelmét. A székelyföldi kollégiumban is feltűnnek a mezőségi román fiatalok — pl. Petru Maior (1761? – 1821), a későbbi cenzor és nemzetideológus —, s ebben a helyzetben a román nyelvű kiadványok sem maradhatnak ki a gyűjtőkörből. Elsőnek — mai tudásunk szerint — egy ritkának számító 1648-as gyulafehérvári könyvecskét szerzett meg a tanoda az 1798. június 8–10. között Marosvásárhelyen tartott árverésen: Fogarasi István román fordításában a *Catechismul calvinesc* néven ismert latin betűs református kátét.⁷²

Az iskolai gyűjtemény másik hagyományos gyarapodási lehetősége az adományok fogadása. Nem is ejtenénk róla szót, ha a számadók nem jeleznék irományaikban, ha az adományok csomagolása, szállítása, elhelyezése, az ezekkel járó levelezés nem jelentett volna külön kiadást. Pl. a Marburgból érkező

⁷² CB III. 144/b. RMK II. 683. és BIANU-HIDOS : BRV II. 53. A Supplex-hez David PRODAN : *Supplex Libellus Valachorum*. Bucuresti, 1967, a kérdés legjobb áttekintése román oldalról. A román nyelvű kátékhoz vö. JUHÁSZ István: *A reformáció az erdélyi románok között*. Kolozsvár, 1940., ill. MÓZES András: *Az erdélyi román reformáció irodalma*. Kolozsvár, 1942.

Wittenbach-féle hagyatékkal, a Szilágyi- és Székely-könyvtárakkal, vagy a Batz István ótordai lelkész által a kollégiumra testált könyvekkel kapcsolatos kiadások nem kevés forintot emésztettek föl.⁷³

Az Erogatum rovatában többször is felbukkannak a könyvmásolással összefüggő papír- és tintaárak, valamint a másolási díjak. Bár korábban is másoltak ritka könyveket, kéziratokat, 1765 után a kézirat-kópiák készítésének megélénkülése a Kollégiumban Kovásznai Tóth Sándor és Zilahy Sámuel történelmi foglalatosságaihoz hozható kapcsolatba. Elsősorban az erdélyi emlékirók még kézírásban heverő példányait másoltatták szép írású deákokkal. Koncz József azonban egy másik szempontra is figyelmeztet ezzel összefüggésben: „Amint a könyvtárnoki számadások mutatják, legnagyobb volt a szaporodás a múlt [azaz a 18.] század vége felé, s különösen a *Magyar Nyelvmívelő Társaság* működése kezdetén, amikor tanáraink is tagjai levén a társaságnak, sok magyar kéziratot másoltattak le, s magyar könyveket vagy magyar írók latin nyelvű műveit szerezték meg.”⁷⁴

Mindjárt a legkorábbi tételek között szerepel egy kézirat, melyet 1769-ben irattatott le a könyvtár számára Kovásznai.

„[1769]. 16^a Martij. A' Bethlen Farkas Ur *Magyar Historiájának* Continuatioját, mint afféle hires manuscriptumnak a' Theca számára le akarván iratni, hogy a' le iratása annál jobb moddal légyen, vettem hét kontz papirossat, a' melynek kontzáért adtam dr. 22, eo így a' hét kontzért — 1 Hfl. 89 Dr.; Hogy pedig a' :enta is egy forma légyen, minthogy a' Déákoknek a' kik által le irattam különböző tentájok volt, erre a' végre vettem a' Patikából fél ejtel jo tenta levét, a' melyért adtam — 36 den.”⁷⁵

1770-ben „valami Magyar Historiára tartozó Collectiokat” — a nélkül, hogy közelebről megjegyezné, milyen forrásgyűjteményt emleget — és „a' Kemény János Erdélyi Fejedelem Historiáját” másolták le a tanodai ifjak Tétsi Miklós könyvtáros irányítása mellett. 1771-ben mindkettőt bőrbe is köttette.⁷⁶ Kemény *Önéletírását* 1785-ben újabb kópiában is megrendelte a könyvtár.⁷⁷ Szilágyi Farkas deák Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae*jához kezd hozzá, és folytatja a Szalárdi János féle *Síralmas Krónika* másolását.⁷⁸ A források gyarapítása Antal János könyvtáros idején sem szakad meg: ekkor fejezik be Apor, Szalárdi, Bojthi Veres Gáspár emlékiratait, Rozsnyai Dávid, az „utolsó török deák” leveleit is nagyobb példányszámban teszik hozzáférhetővé a

⁷³ KONCZ : i. m. 1879. (I. az 1. sz. jegyzetet) 223–224.; CB III. 146/a, 147/b, 148/a, 149/b, 143/a, 148/a.

⁷⁴ KONCZ i. m. 1896. (I. a 8. sz. jegyzetet) 716.

⁷⁵ CB III. 142/a.

⁷⁶ CB III. 142/b.

⁷⁷ CB III. 146/b.

⁷⁸ CB III. 147/c.

história iránt érdeklődők számára.⁷⁹ A professzorok előadásai a forrásbázis megsokszorozódása folyamatosan épül be a 18. és 19. század folyamán.

A könyvtári számadások azt is hírül adják, hogy a Kollégium az időszaki kiadványok gyűjtéséhez is hozzálátott. A lipcsei kiadású *Acta Eruditorum Lipsiensis* egyes köteteit 1769-ben szerzik be, akkor azonban még hiányos a sorozat, ui. csak az 1760., 1762., 1764–1768. évfolyamokat sikerül megvásárolniok. Utóbb (1770-ben) Szebenben nyomára akadnak az 1763-as kötetnek, és elcsípi az 1768-as esztendő utolsó füzetét is.⁸⁰ Árverésen vásárolják meg az *Observationum Hallensium* kilenc kötetét⁸¹ és a zürichi impresszummal kiadott *Museum Helvetiarum* két tomusát.⁸²

A szebeni Barth-féle könyvkereskedés útján 1776-tól kezdve előfizettek az erlangeneni *Gelehrte Anmerkungen und Nachrichten* füzeteire. Egy félév díja 7 Ft és 20 krajcár volt.⁸³ Tíz esztendeig járt a könyvesház címére, a prenumeratiót hat havonta újították meg.⁸⁴ 1779-ben egyszerre két német nyelvű hírlappal bővült a választék, egyiküket Bécsben, másikát Leipzigban szerkesztik.⁸⁵ A számadásokból azonban nem derül ki a „novellák” címe. 1780–1790 között egy másik bécsi időszaki kiadványt járatnak a vásárhelyi professzorok, emez Nagyszeben érintésével érkezett városunkba. Ennek sem ismerjük — fájdalom — a lapcímét.⁸⁶

Magyar nyelvű periodika 1790–1796 között fordul elő első ízben a számadásokban: a *Hadi és Más Nevezetes Történetek*, illetve ennek címváltozata a *Magyar Hirmondó*. Az iskola későn értesült a kényszerű címcseréről, ui. 1793 elején még reklamált a *Hadi Történetek* elmaradásáért Bécsben. Az előfizetést Görög Demeter redaktornak egy, a császárvárosba áruért járó örmény kereskedő útján juttatták el.⁸⁷

⁷⁹ CB III. 148/a.

⁸⁰ CB III. 142/a–b.

⁸¹ CB III. 144/a.

⁸² CB III. 145/a.

⁸³ CB III. 144/b.; KIRCHNER, Joachim: *Die Grundlagen des deutschen Zeitschriftenwesens*. Leipzig, 1931. II. 88. (1237. sz. tétel)

⁸⁴ CB III. 144/b; 145/b; 146/a; 146/b.

⁸⁵ CB III. 144/b. A bécsi hírlap előfizetési díja félesztendőre 6 Ft; a másik lap díja szintén 6 hónapra 8 Ft. és 40 den.

⁸⁶ CB III. 147/a–b–c; CB III. 148/a. Előfizetési ára 3 Ft, 60 pénz.

⁸⁷ *A magyar sajtó története*. Szerk. KÓKAY György. Bp. 1979. I. 124 és 137. CB III. 148/a–b; CB III. 149/b; CB III. 150.

III. Egyéb kiadások; a könyvek bekötetése

A diákkönyvtárosok dolga volt, hogy a szaktanárok segítségével beszerezzék az iskolai szertár szemléltetőeszközeit, masináit. Emezeket szintén a könyvtárban őrizték, s javíttatásukról is a könyvtárnoknak kellett gondoskodnia. Az első tudósítás 1767-ből fordul elő a pénzügyi zárójelentésekben: „24^a Febr. Holmi Physicum Instrumentumoknak meg vételére a' Théca fundussának Interesséből kértem T. Perceptor Uramtól 70 H. Flor.”⁸⁸ A következő évben újabb 10 Ft-ot kér hasonló indítékkal.⁸⁹ Az 1767-es összegből nem is futja teljesen a beszerzett instrumentumok árának fedezésére, ugyanis

„25^a Febr. Az Electrica Machináért 5 tsengettyüvel és egyéb hozzá tartozó készülé-
tével, ugy szintén a' Laterna Magicáért 12 képes üvegeivel, és a' Solare Microscopiumért
cum 4 Lentibus vitreis fizettem fl. h. 60; akkor ugyan tsak egy Barometrumért Dr. 68. Egy
Fahrenheitianum Mercuriale Termometrumért, és egy Camera obscuráért Dr. 408, Egy pár
Angliai Mágnesért Dr. 136, egy Speculum concavumért a' mely plano junctum Dr. 360,
egy Vitrea lensért [sic !] a' mely diametri est 4 circiter polli cum Dr. 180, és így ezekért a'
Physicum instrumentumokért mind együtt adtam 71 Hfl, 52 dr.”⁹⁰

1768 májusában egy kerek tükröt és egy újabb mágneset vásároltak, s egy helybeli mesterembernek fizettek azért, hogy ezeknek tartószerkezetet készítsen.⁹¹ A költséglistákon szerepel a felszerelések javítása is.⁹² A gyarapodás a „naturalis historiai és physikai” szemléltetőeszközök számában Csernátoni Vajda Sámuel tanári működése alatt volt a leglátványosabb.⁹³

A harmincöt év alatt vásárolt az iskola könyvtára 15 muzeális értékű vagy ritka pénzérmét, a görög, spanyol, török és svéd monéták mellett olyanokat is, melyeket erdélyi verdék bocsátottak ki a Báthoriak, Bethlen Gábor és a Rákócziak idejében.⁹⁴

Minden számadás oldalain terjedelmes helyet foglalnak el a frissiben vásárolt vagy a használatból elrongyolódott könyvek kötéséről szóló listák, költség-tételek. A kollégium több Marosvásárhelyen működő, illetve kolozsvári compactorral is dolgoztatott. Megkövetelték tőlük, hogy a rongált köteteket kijavítsák, szép vagy olcsó, de időtálló kötéssel lássák el. Ha Kolozsvárra kellett szállítani, mint például 1771–1776 között, akkor a kötetek ide-oda fuvaroztatása a diákok, könyvtárosok vagy az éppen útrakelő tanárok dolga volt. Kolozsvárral általában igényesebb munkákat végeztek: bőrrel vonatták be a kötéstáblá-

⁸⁸ CB III. 142/a.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Uo. és CB III. 149. 8. melléklet.

⁹² CB III. 142/a.

⁹³ CB III. 147/a. Az 1782-es vásárlásokhoz: CB III. 145; 1784-ben: CB III. 146/a.

⁹⁴ CB III. 149/b 8. melléklet; CB III. 150. 1. melléklet.

kat, aranyoztatták a köteteket.⁹⁵ Valószínűleg az ottani Reformátum Collégium mellett működő műhelyhez fordultak.

Molnár Sámuel marosvásárhelyi könyvkötő neve 1777–1789 között fordul elő a számadásokban és aláírásával együtt a számlákon. Molnár mester ún. ligamentum gallicumba, vagyis viaszolt, pergamen utánzatú papírtáblák és gerinc közé fogta a nyomtatványokat; ennek olcsóbb változata a ligamentum semigallicum, mikor csupán a könyvborda készült viaszolt papírból. Ezenkívül még a ligamentum italicumnak nevezett eljáráshoz is folyamodott, azaz a paperback őskéhez.⁹⁶ Molnárral egy időben dolgozott a könyvtár számára — talán Vásárhelyen, de nem kizárt, hogy Kolozsvárott — Bodor Pál is 1777-ben.⁹⁷

Molnár halálát követően egy másik helybéli mesteremberhez, Viski Jánoshoz fordult az iskola,⁹⁸ és a kolozsvári műhelyében dolgozó Berzétei Gáborhoz, pl. 1789-ben.⁹⁹ Viski a kéziratokat félbőr kötéssel látta el, Berzétei viszont ligamentum semigallicummal erősítette meg az átküldött könyveket.

1790–1791-ben már Molnár István marosvásárhelyi mestertől rendelték meg az új szerzemények bekötését, félbőr és francia — gallicum — kötéstípusok kerültek ki a keze közül.¹⁰⁰ Nagy András, aki 1792–1797 között működött a Maros menti városkában, nemcsak az eddig felsorolt eljárásokhoz értett, de otthonosan mozgott az aranyozás, a javítás-restaurálás művéségében is, efféle munkákat is vállalt.¹⁰¹ Végezetül az általunk tanulmányozott időszak utolsó két esztendejében, de még a századfordulón túl is, Komáromi S. Benjámint compactor munkadíjai tükrözik azt a megbecsülést, melynek a mester örvendett, bőr és félbőr kötéseit a Kollégium bőkezűen honorálta.¹⁰²

Nincs terünk a számadások minden tételéről szólni, ui. kimaradtak például azok a kiadások, melyeket az iskola tett a különböző nemesi famíliák címereinek berámáztatására, a polcok csináltatására. Ez utóbbi akkor vált különösen fontossá, midőn 1777–1784 között megépült az új könyvtárterem,¹⁰³ s ezt követően került sor a kötetek leltározására: Nagy István diákkönyvtáros minden kézbevett kötetbe beírta 1784-ben a Református Kollégium Könyvtárának ex librisét.

⁹⁵ CB III/a-b; CB III. 143/a-b; CB III. 146/a; CB III. 147/a; CB III. 150; CB III. 151.

⁹⁶ CB III. 142/b, 143/a, 143/b, 143/c.

⁹⁷ CB III. 144/a.

⁹⁸ CB III. 144/b, 145/a-b, 146/a, 147/c.

⁹⁹ CB III. 148/a.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ CB III. 148/b, 149/a-b, 150, 151. H., N., S. mellékletek. 1797-ben egy alkalommal Györfi István neve is előfordul a számadásokban. CB III. 150.

¹⁰² CB III. 151 és mellékletei 6., 8., 11. és W.

¹⁰³ KONCZ : *i. m.* 1879 (*l. az l. sz. jegyzetet*) 323.

A számadások nem szakadnak meg az 1800-as évvel, hanem 1871-ig folytatódnak. Egy későbbi dolgozatunkban visszatérünk még a 19. századi helyzet bemutatására.

SEBESTYÉN, MIHÁLY

Les comptes-rendus des étudiants-bibliothécaires de l'ancien Collège Réformé de Marosvásárhely, 1765–1800

La Schola Particula de Marosvásárhely, fondée en 1557 et son successeur: le Collège Réformé avaient, dès les origines, une bibliothèque modeste. Dans la vie de cette bibliothèque survint un changement considérable à partir des années soixante du XVIIIe siècle. Depuis cette époque, les étudiants-bibliothécaires étaient obligés de donner régulièrement un compte-rendu financier. À la base de ces documents, l'auteur du présent article éclaircit par des données nouvelles le fonctionnement de la bibliothèque à la fin du XVIIIe siècle. Il tient compte des revenus et des dépenses de la bibliothèque. Cette collection disposait d'une certaine somme séparée des biens de l'école, mais des familles de propriétaires terriens contribuaient, elles aussi, à l'entretien de la bibliothèque par des dons en nature et en argent. Le revenu de la bibliothèque fut augmenté par les sommes provenant de la vente des manuels scolaires et par les ventes aux enchères des exemplaires en surnombre aussi. C'est l'acquisition des livres qui constituait la plus grande partie des dépenses. L'étude analyse en détail les sources diverses de l'acquisition des livres: les foires, les achats aux enchères et les acquisitions chez les marchands-libraires. Une source considérable de l'acquisition des livres était l'héritage des professeurs du Collège aussi. On faisait l'acquisition des livres, outre les marchands-libraires du pays, chez des libraires allemands et néerlandais. De ces comptes-rendus on peut constater l'enrichissement du stock et l'amplification de l'intérêt aussi. Parmi les dépenses figuraient encore les frais de reproduction des manuscrits et des livres rares, les sommes employées à l'abonnement aux journeaux et aux revues et les frais en connexion avec la reliure des livres.

MÁRKUS ROZÁLIA
Német nyelvű hírlapjaink és a francia forradalom
(1791)

*A Pressburger Zeitung, az Ungarische Staats- und Gelehrte
Nachrichten és a Wiener Zeitung összevetése*

A magyarországi újságok francia forradalomról szóló híradásaival a szakirodalomban legrészletesebben tudtommal dr. Jászai Rezső foglalkozott 1897-ben megjelent *A francia forradalom első másfél esztendejéről szóló egykorú hírlapirodalmunk kritikai méltatása* című tanulmányában.¹ Bár a mű valamennyi magyarországi hírlapra — és nem csak a magyar nyelvűekre — kiterjeszti vizsgálódásai körét, a latin és német nyelvű újságokat igen kurtán tárgyalja (a szerző 52 oldalas tanulmányában összesen két oldalt szentel nekik.²) Az *Ephemerides Budenses* és a *Siebenbürgische Quartalschrift* rövid tárgyalása után az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* 1789-es évfolyama francia tárgyú híreiről szól, megjegyezve: „Csupán ehhez az egy évfolyamhoz férhettem, de ez is elég, hogy következtessünk.” A következtetés pedig ez: „Láthatjuk tehát, hogy a francia ügyek ismertetésében a mi magyar hírlapjaink általában felülmúlják a hazai német és latin lapokat.” Lábjegyzetben ehhez hozzáfűzi: „Több laphoz nem juthattam, de teljesen elég ez is arra, hogy tájékozódást szerezhessünk már a priori a többire nézve is. Ilyen pl. a *Pressburger Zeitung* 1780-, *Neue Curir aus Ungarn von Kriegs- und Staatssachen* 1789–90.”³ Még ha ez a következtetés meg is állja a helyét, módszerében eléggé kifogásolható. Gyakorlatilag pedig azt jelenti, hogy a *Siebenbürgische Quartalschrift* 1790-es és az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* 1789-es évfolyamán kívül — tudomásom szerint — nem elemezte sem ő, sem később más a magyarországi német nyelvű hírlapok francia forradalomról szóló híryanagát.

A francia forradalom eszméinek recepciójával és eseményeinek magyarországi ismertségével foglalkozó szakirodalom a korabeli sajtótermékek közül elsősorban a magyar nyelvűekre koncentrál: Benda Kálmán *Robespierre, ahogy magyar kortársai látták* című írása⁴ éppen úgy, mint Köpeczi Béla *A „filo-*

1 *Szegedi Kegyesrendi Főgimnázium Értesítője* 1896/97. 5–57.

2 *Uo.* 33–35.

3 *Uo.* 33–34.

4 In: BENDA Kálmán: *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből.* Bp. 1978. 364–374.

zófusok” felelősek-e a forradalomért? A korabeli magyar sajtó véleménye⁵ és Poór János *A francia forradalom és a magyarországi közvélemény* című tanulmánya,⁶ Kókay György tanulmányai⁷ vagy Eckhardt Sándor *A francia forradalom eszméi Magyarországon* című műve.⁸ Köpeczi Béla ezt a döntését következőképpen indokolja: „... Azért a magyar nyelvű sajtót választottuk, mert ez jutott el a viszonylag legszélesebb rétegekhez, a német vagy a latin nyelvű sajtó szűkebb közönség olvasmánya volt, még ha a németet a városokban viszonylag többen is olvasták.”⁹ Eckhardt Sándor, aki megállapítja, hogy „... a magyar közönség olvasó, gondolkozó és társalgó része állandóan, a legrészletesebben volt tájékoztatva a nagy világtörténelmi eseményekről”¹⁰ és hogy ez nagyrészt az újságoknak volt köszönhető, csak a magyar nyelvű újságokat tárgyalja, továbbá a *Moniteur* jelentőségéről és az *Ephemerides Budenses*ről szól, német nyelvű lapokról csak a neuwiedi *Das Reich der Todten* című lap elterjedtsége kapcsán, amelyet 1789-től 1810-ig a *Pressburger Zeitung* is közölt utánnomás útján melléklapként,¹¹ pedig a német „bürgerekről” kiderül Eckhardt Sándor művéből, hogy nem hagyták őket sem teljesen közömbösen a franciaországi események.¹²

A szakirodalom szerint ezeket a hírlapokat eleve, másra való igény híján „a külföldi — elsősorban bécsi — hírek szinte változtatás nélküli átvétele jellemezte”¹³ és „az ország függő helyzete ... azt eredményezte, hogy az újságok nagyobbrészt a bécsi félhivatalos újság nyomán készültek”. A külföldi lapoktól függetlenül „csak a kisebb-nagyobb mértékben jelentkező helyi hírek” kerültek be ezekbe a lapokba,¹⁴ saját levelezők tudósításai pedig csak 1788-tól, a török háború hírei kapcsán kezdenek megjelenni,¹⁵ bár a több helyütt az át-

⁵ In: KÖPECZI Béla: *Magyarok és franciák XIV. Lajostól a francia forradalomig* Bp. 1985. 419–477.

⁶ In: *A francia forradalomról – 200 év múltán*. Szerk.: VADÁSZ Sándor. Bp. 1990.

⁷ KÓKAY György: *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában*. Bp. 1983.

⁸ Bp. 1924.

⁹ KÖPECZI: i. m. 420–421.

¹⁰ ECKHARDT: i. m. 100.

¹¹ Uo. 100–110.

¹² Uo. 159–161.: „Hát a polgárság? ... A német bürgerek? Megcsapta őket is az idők szele ... maga Gabelhofer jelenti vérző szívvel, hogy a pesti polgárok ... tátott szájjal hallgatják Trenck nagyhangú előadásait a francia forradalomról s hogy ők is csak francia szabadságról, királyok igájáról, revolúcióról beszélnek...”.

¹³ *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. Szerk.: KÓKAY György. Bp. 1979. 182. (A továbbiakban: *Sajtótörténet*)

¹⁴ Uo. 112.

¹⁵ Uo.

lagnál sokkal igényesebbként jellemzett *Pressburger Zeitung*ot ezen a ponton kivételnek kell tekintenünk.¹⁶

Ebben a dolgozatban két magyarországi német nyelvű újság, a *Pressburger Zeitung* és a budai megjelenésű *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* francia vonatkozású híreit vetem össze a *Wiener Zeitung*, a „félhivatalos” bécsi lap megfelelő híreivel egy rövid időszakra, az 1791-es esztendő első felére nézve. A vizsgálat célja annak megbecslése, a híryanag mekkora részét vehették át a magyarországi német nyelvű lapok a *Wiener Zeitung*ból: igazolja-e a híryanag részletekbe menő vizsgálata azt a tételt, hogy a bécsi lap volt a hazai német nyelvű lapok számára az első számú, a domináns hírforrás.

További forrásanyag, elsősorban a hírforrásként szóba jöhető további periodikáknak a vizsgálatba való bevonása nélkül természetesen csak valószínűsíteni lehet egy-egy hírről, hogy a *Wiener Zeitung*ból származik, ha a megjelenések között eltelt idő megengedi ezt, és a híreknek nemcsak tartalmi, de nyelvi, formai közelsége is erre látszik mutatni.

Az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten*ben a vizsgált időszakban a francia tárgyú hírek mintegy négyötöde mutat olyan nagy nyelvi közelséget a *Wiener Zeitung* valamely, egy vagy két számmal korábban megjelent híréhez, hogy erősen valószínűnek látszik: onnan vette át őket a budai lap. Az átvétel azonban nem volt mechanikus. A budai újság kevesebb teret szentelt a francia híreknek, mint a *Wiener Zeitung*: egy-egy szám összes híryanagának terjedelme nem volt ugyan lényegesen kisebb, mint a bécsi lapban (itt természetesen csak a híryanagot vesszük figyelembe, s a *Wiener Zeitung*nál húszoldalakra menő hirdetések figyelmen kívül hagyjuk), a francia híreknek azonban kevesebb helyet juttatott, mint a *Wiener Zeitung*. A *Wiener Zeitung*ban például összesen négyszer fordul elő a vizsgált hat hónap alatt, hogy kimarad a francia rovat, míg a budai lapban már március végéig tízszer. Az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* így alaposan megválogatta, hogy mit vegyen át és mit ne, és a beválogatott anyag jellegzetességei markáns eltérésre mutatnak a két lap szerkesztőinek (s talán olvasóinak) érdeklődésében.

Az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten*ben a *Wiener Zeitung*gal közeli szó szerint azonos hírek kisebb-nagyobb tömörítésekkel, az átvezető szövegek módosításával, egy-egy rész felcserélésével, a sorrend módosításával, kihagyásokkal jelennek meg. Az esetek nagy részében ezeket a módosításokat az látszik indokolni, hogy ezeket az azonosítható, felismerhető szövegrészeket

¹⁶ *Sajtótörténet* 62.: „...A *Pressburger Zeitung* 18. századi német nyelvű hírlapirodalmunk legjelentősebb vállalkozása.”; DEZSÉNYI Béla: *Az időszaki sajtó története a Dunatáj országaiban*. Bp. 1947. 12.: „A *Pressburger Zeitung* már nem a bécsi kormánylap korlátlan hűségű csatlósa, hanem a felvilágosodás önálló képviselője. Hírszolgálatát az örökös tartományokból, Moldvából, Lengyel-, Bajor- és Oroszországból érkező eredeti levelezések teszik pontossá...”; RÓZSA Mária: *A magyarországi német nyelvű sajtó a kezdetektől 1944-ig* (Vázlat) = *MKsz* 1993. 4. sz. 226.: „A többi magyarországi német újság a *Pressburger Zeitung*hoz képest szintelen volt és nem tudta felvenni vele a versenyt.”

(melyekről ezen a forrásanyagon nem zárható ki, hogy a *Wiener Zeitung*ból származnak) saját gondolatmenetébe, eltérő asszociációs sorba tagolja és gyakran felbukkannak a *Wiener Zeitung*ban fel nem lehető — az azonosítható híreket kiegészítő vagy teljesen függetlenül álló — hírek is. Jellemzőnek tűnik az is, hogy a hírekben a *Wiener Zeitung* hírrészleteivel azonosíthatónak tűnő mondatok, félmondatok nagyobb nyelvi-formai távolságot mutató részekkel váltakoznak, s gyakran ezekkel szorosan összefonódnak, vagy hogy a *Wiener Zeitung*ban jóval korábban közölt információk később megjelentekkel és független hírekkel kombinálódnak. Mindezt a hírek tartalmával összevetve a következő kép rajzolódik ki: Míg a *Wiener Zeitung*ot az jellemzi, hogy elsősorban a Nemzetgyűlés munkájára, az ott elhangzottakra koncentrál, híreinek törzsét egyfajta „nemzetgyűlési napló” teszi ki (általában kronologikus rendben haladva a lényegesnek ítélt viták, határozatok ismertetésével), addig a budai újság a jogalkotási folyamatot nem követi szoros figyelemmel. Ha itt-ott érdekesnek tűnik számára valami, beveszi hírei közé, kiegészíti azonban más forrásokból olyan hírekkel, melyek a *Wiener Zeitung*ban nem jelentek meg. 1791 első féléve folyamán azonban növekszik a *Wiener Zeitung*ból származtatható anyag mennyisége, s úgy tűnik, csökken annak a híryanagnak a mennyisége, amit ilyen szuverén módon kombináltak, válogattak volna össze, vagyis mechanikusabbá válik az átvétel.

A *Wiener Zeitung*tól egyértelműen függetlennek nevezhető hírek két jellegzetessége szembeötlő. Általában olyan híresztelések, rémhírek, s népi megmozdulások olyan részletei kapnak bennük hangot, melyek a *Wiener Zeitung*ba vagy egyáltalán nem kerültek be, vagy — ha elég nagy horderejük voltak — csak a nemzetgyűlési történések szűrőjén keresztül, így viszonylag nagy késéssel és a Nemzetgyűlésben elhangzottak által értelmezve jelennek meg, vagy pedig egy-egy olyan, az utolsó hónapok főbb eseményeit értelmező-összefoglaló-magyarozó fejtegetés keretében, amivel a *Wiener Zeitung* szerkesztője, Konrad Dominik Bartsch időről időre megtűzdelte az újság francia tárgyú tudósításait.¹⁷ A szerkesztő, Bartsch, Hajnóczy József barátja¹⁸ ebben az időben igen meleg hangon ír a francia forradalomról, nagy empátiával s az Alkotmányozó Nemzetgyűlés ön- és forradalomértelmezése iránt igen fogékonyan. A tudósításokat a jogalkotó munka pátosza hatja át, s azok a rend és nyugalom meglétét, a zűrzavarok átmenetiségét, az események kézben tartott voltát sugallmazák, vagy ha mégis komoly jelentőséget tulajdonítanak egy-egy megmozdulás-sorozatnak, nagy sajnálkozással és helytelenítéssel szólnak róluk. A népi megmozdulásokat illetően így ezeknek az összefoglaló fejtegetéseknek is igen mér-

¹⁷ Pl. WZ 1791. jan. 12. (89.), jan. 29. (227–229.), febr. 2. (259–260.), febr. 16. (388–389.), márc. 16. (663–665.), máj. 18. (1323–1324.), júni. 1. (1462–1465.)

¹⁸ Franz STAMPRECH: *Die älteste Tageszeitung der Welt. Werden und Entwicklung der Wiener Zeitung*. Wien, 1977., 91–97. o. KÓKAY György: *Patrióta vagy emberbarát? Hajnóczy József és Conrad Dominik Bartsch, a Wiener Zeitung szerkesztője.*, in: KÓKAY: i. m. 1983. (I. a. 7. sz. jegyzet) 82–97.

sékelt a hangvétele, csak akkor értesülünk róluk, ha a forradalom menetére nézve, visszatekintve, hosszú távon is jelentőségteljesnek bizonyulnak, s soha nem a részleteikről, hanem mindig az elvi jelentőségükről, következményeikről van szó: értelmezést kapunk, nem leírást. A budai lapot ezzel szemben úgy tűnik érdekelték az ilyen hírek, örömmel felkapta őket és kiemelt helyen (a napi hírcsokor elején) hozta őket, nagyobb elevenséggel és színességgel, mint ami hírei többségét jellemezte, részben talán a bécsi lapból is kihámozva az idevonatkozó információkat, részben más forrásokat is felhasználva. A *Wiener Zeitung*-ban is olvassunk például (március 12-én, 623. o.) egy, a Nemzetgyűlésben elhangzott felszólalásról (egy törvényjavaslat vitája kapcsán, amely a királyi család tagjainak mozgásszabadságát hivatott korlátozni) „azon általános mozgolódással és elégedetlenséggel” kapcsolatban, „amelybe a nemzetet a király nagynénjeinek elutazása juttatta”, a március 12-i számból az események egy része is kiderül, arról az eseménysorról azonban, amit az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* már március 12-én ismertet, s melyet a kofaasszonyok szereplése tesz pikánssá, csak a március 16-i számból értesülünk, egy visszatekintő eszmefuttatás keretében: WZ március 16. (663. o.):

„Még sokkal általánosabb és aggasztóbb azonban a felkelés és felfordulás szelleme, mely Párizs népét a király nagynénjei elutazásának ismertté válása óta hatalmába kerítette. Már elutazásuk napján egy nagy csoport kofaasszony és más efféle népség vonult Bellevue-i kastélyukhoz, hogy elutazásukat akadályozza; a hercegnők azonban megelőzték ezt a látogatást, s akkor már úton voltak, s így a tömeg igen bosszúsán tért vissza.”

Már március 12-én ezzel szemben a budai újság a következő formában szól az ügyről:

„A király nagynénjei, akik legutóbb sietve visszatértek Párizsba, elkerülendő, hogy a kofaasszonyok hozzák vissza őket, néhány nappal később ismét elindultak Bellevue felé. Párizsban közben megtudta a nép, hogy február 21-ére tervezték az elutazást, és egy valódi kofaasszonyokból és annak álcázott emberekből álló menet ismét úton volt, hogy az elutazásukat megakadályozza. De túl későn érkeztek.”

Az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* március 16-án is a napi francia tárgyú hírcsokor elején, a nemzetgyűlési vita kontextusából kiemelve foglalkozik az ügyel. Ugyanitt ismerteti azt a jelenetet, amikor a király öccsének feltételezett elutazási szándéka volt a megmozdulás oka. A budai újság itt is kiemeli a kofaasszonyok szerepét:

„Eközben mindenféle rémhíreket terjesztettek el a nép között. Azt híresztelték, hogy a király legidősebb öccse is el akar utazni. A csarnok hölgyei, akiket amúgy kofaasszonyoknak neveznek, vezették őt át palotájából a Tüllériákba, s esküvel kellett megerősítenie, hogy nem fogja elhagyni hazáját.”

Erről a jelenetről a *Wiener Zeitung* már március 12-én szólt, de kofaasszonyokról itt még szót sem ejtett, és az egész tudósítás jellegzetes, nagyon absztraktnak ható kifejezőmódjával tér el a budai lap szenzációéhesebb hangvételétől: nem említ például „esküt”, hanem csak azt, hogy a király öccse egy hosszú

beszédet tartott, melyben ígéretet tett arra, hogy nem hagyja el a hazáját, s ezzel megnyugtatta a népet, s azzal a kifejezéssel él, hogy Monsieur és felesége a néptömeg kíséretében átmentek a Tüllériákba, ami lényegesen enyhébb fogalmazás, mint az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichtené* volt.¹⁹

Az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* kis számú, a *Wiener Zeitung*-tól teljesen függetlennek mondható híre a szenzációk, pikáns anekdoták, pletykák és híresztelések iránti érdeklődést mutatja, és nagy részükön látszik, hogy nem a nemzetgyűlési események szűrőjén keresztül érkeztek. Nyilvánvalóan nem mentek például keresztül ezen a szűrőn az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* következő (a *Wiener Zeitung*-tól független) hírei:

USGN február 26. (129. o.): „Február 7-én Párizsban röpcédulákat osztogattak, melyeken ez állott: Holnap lemészároljuk az úgynevezett Nemzetgyűlést!”

USGN február 9.: „Párizsban úgy hírlík, Artois grófja, aki most Velencében tartózkodik, nem akar visszatérni Franciaországba és még egészen arisztokrata szellemben gondolkodik.”

USGN február 26. (128–129. o.): „Anekdotaként a következőket említik: 1 hogy hogyan értek tetten nemrégiben egy tolvajt egy különleges módon. A templomban, mise alatt akarta valakinek a zsebét kiüríteni, a zsebben azonban egy vadcsapda volt, s ez, amikor a tolvaj ujjai hozzáérték, olyan erősen összezárult, hogy a tolvaj nagyot kiáltott. Így, a zsebben ragadt kézzel vezették a bíró elé és csak ott szabadították ki a csapdából.”

A független hírek másik jellegzetessége a budai lapban, hogy személyközpontúak. A vizsgált időszakban a budai újságnak Mirabeau a főhőse, ő van az érdeklődés központjában (s ez a „népszerűség” halála után is tart egy darabig), anélkül, hogy ez személyének vagy tevékenységének egyértelműen pozitív vagy negatív megítélését jelentené. A budai újság jóval kevesebb képviselőt ismer név szerint, mint a *Wiener Zeitung* (ami egyenesen következik a nemzetgyűlési eseményeknek szentelt kisebb figyelemből). Mint egy vörös fonal húzódik azonban keresztül a híradásokon Mirabeau tevékenysége. Néhány példa (valamennyi a *Wiener Zeitung*-ban nem fellelhető hír):

USGN febr. 19. (111. o.): „Mirabeau urat röviddel ezelőtt egy nemzetőrségi zászlóalj parancsnokává ... nevezték ki.”

USGN febr. 23. (119. o.): „Mirabeau úr napközben a Nemzetgyűlésben elnököl, éjszaka-kánként pedig azzal a nemzetőrségi zászlóaljjal járórözik, amelyik parancsnokává választotta.”

USGN ápr. 2. (207. o.): „Ezt a határozatot, mellyel az arisztokrácia testén ismét mély sebet ütnek, úgy tűnik, nagyon elhamarkodva hozták meg. Maga Mirabeau mondta, — aki pedig egyébként olyan szívesen rombol szét mindent, ami régi, és híz fel a romokon újdivatú épületeket —, hogy nem kellene ilyen elsietve áttérni a régi törvényekről az újakra, most még csak előkészíteni kellene a jövő generációk boldogságát, s nem kellene a jelen generációt túlon túl sok áldozatra kényszeríteni. Azt mondják, Mirabeau azért beszélt itt ily bölcsen, mert őt magát is hátrányosan érinti a határozat.”

További példákat is idézhetnék. A független híreken kívül Mirabeau azon, az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten*-ben megjelenő megnyilatkozásai, nemzetgyűlési hozzászólásai is a személye iránti érdeklődést mutatják, me-

¹⁹ WZ 1791 március 12. (625.)

lyek több-kevesebb azonosságot mutatnak a *Wiener Zeitung* híreivel, de — a viták kontextusából kiemelve — láthatóan csak azért kerültek be a budai lapba, mert az ő nevéhez kapcsolódnak.

A *Pressburger Zeitung* a *Wiener Zeitung*tól a budai lapnál jóval függetlenebbnek mutatkozik. A híryanagnak mintegy fele teljesen független a *Wiener Zeitung*tól, tehát minimális tartalmi érintkezés mellett teljesen eltérő nyelvi eszközökkel él; azonos tartalmi elemeket teljesen eltérő összefüggésekbe ágyazva, eltérően súlyozva és értékelve talál vagy még a minimális tartalmi érintkezést is nélkülözi. Tekintélyes részét teszik ki a vizsgált anyagnak az olyan hírek, hírrészletek is, melyeknél nem zárható ki, hogy a *Wiener Zeitung*ból szerzett információkra épüljenek, de olyan szervesen épülnek egybe olykor még egy-egy híren belül is független, sőt olykor egyenesen a *Wiener Zeitung*nak ellentmondó információkkal, hogy véleményem szerint az esetek jórésztében a *Wiener Zeitung* által nem hasznosított forrással kell számolnunk, vagy olyan közös forrásokkal, melyekből a két újság eltérő szempontok alapján válogatott, vett át információkat vagy szövegrészeket. A *Pressburger Zeitung*ban sűrűn előfordulnak olyan szövegek is, melyek a tartalmat és annak logikai tagolását, felépítését tekintve rokoníthatók a *Wiener Zeitung* egy-egy hírével, de szisztematikusan eltérő nyelvi eszközökkel élnek (pl. rokonértelmű kifejezéseket és/vagy eltérő, de közel azonos értékű nyelvtani szerkezeteket használnak): ilyenkor általában dokumentumszövegek, levelek, nemzetgyűlési határozatok, vagy beszédek, felszólalások stb. idézet-jellegű visszaadásáról van szó. A szisztematikusan eltérő nyelvi eszközök ilyen esetekben közös idegen nyelvű (francia) forrás, vagy közös idegen nyelvű forrásra visszamenő eltérő német nyelvű források meglétére engednek következtetni.

A *Pressburger Zeitung* esetében a francia hírek egy formai jellegzetessége is mutatja, hogy nem a *Wiener Zeitung* volt elsődleges forrása. A *Pressburger Zeitung* ugyanis tudósításait egy „Paris, den ...”, „Paris, vom ...” típusú fejléccel vezeti be általában, és a tudósításokban szereplő idő- és helyhatározók is a fejlécben megjelölt koordinátákhoz alkalmazkodnak. Úgy látom, hogy az a néhány eset, amikor a fejléc hiányzik, egybeesést mutat azokkal az esetekkel (még ha ez az egybeesés nem is teljes), amikor a napi hírcsokor nagy része mutat a *Wiener Zeitung*hoz az átlagosnál nagyobb formai közelséget. Ugyanakkor olykor a fejléces tudósításokban is megjelenik váratlanul egy-egy hír, ami szó szerint egybeesik a *Wiener Zeitung* megfelelő hírével, ami vagy arra mutat, hogy a fejléces eljárásnak semmi jelentőséget nem kell tulajdonítanunk, vagy arra, hogy gyakran van szó közös forrás (ilyen esetekben mindkét újságban változtatás nélküli) felhasználásáról olyankor is, amikor a hír formai jegyei a *Pressburger Zeitung*nál is feltételezni engedik a *Wiener Zeitung*ból való átvételt.

A független híreket itt még a budai újságnál is sokkal erősebben jellemzi a népi megmozdulások részletei iránti érdeklődés: a *Pressburger Zeitung* egyedül-

álló bőséggel ontja magából ezeket, s láthatóan előszeretettel hoz rémtettekről, lincselésekről, porban meghurcolt véres tetemekről elevenségükben sokszor igazán rémítő részleteket. Ilyen erőszakos tömegakciókról és ellenforradalmi összeesküvésekről sokkal több helyről is tudósít, mint a budai lap, úgy tűnik, mintha sokkal nyitottabb lett volna a Franciaország különböző vidékeiről érkező hírekre vagy sokkal inkább hozzájutott volna ilyenekhez, mint az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten*, mely leginkább csak Párizsból és Elzászból tudósít.

Az ellenforradalmi összeesküvésekről szóló hírekre és rémhírekre nézve is jellegzetes a *Pressburger Zeitung* és a bécsi újság közti különbség. Példaként álljon itt egy-egy részlet a két újságból egy, az ellenforradalmi csapatok közeli betörésével kapcsolatos híresztelésről 1791. március vége- április elejéről:

PZ márc. 26. (243. o.): „Elzászban azt tartják, Condé herceg ... a legközelebbi jövőben 5–6000 emberrel Landau közelében be fog törni a királyságba. Úgy tartják, Kronweissenburg felé fog tartani, és azt reméli, 30–46000 elégedenkedő is csatlakozni fog hozzá. Megbízható hírek és a hadügyminiszter által valóban tett védelmi intézkedések azt engedik gyanítani, hogy ez a betörési kísérlet nem várat már sokáig magára.”

Ugyanerről a témáról a *Wiener Zeitung* jóval később, április 2-án szól csak. (Figyelembe véve, hogy a *Wiener Zeitung* általában frissebb hírekkel szolgál, mint a pozsonyi lap, ez igen nagy különbségnek számít.)

WZ ápr. 2. (851. o.): „Sokáig azt híresztelték, Condé hercege sereget gyűjt, már majd 8000 embere van, hovatovább olyan hírek is lábra keltek, hogy már el is indult seregestül Landau felé. Akármilyen légbőlkapott volt is ez a mende-monda, akadtak, akik elhitték. Pedig a Nemzetgyűlésben márc. 11-én felolvasott jelentések szerint, melyek a felső- és az alsó-rajnai kerületből érkeztek, azon a vidéken teljes a nyugalom, és állandóan növekszik az alkotmány híveinek a száma...”

A *Wiener Zeitung* hangvétele majd csak júniusban válik gondterheltebbé az elzászi betörés veszélyéről szólva, de ekkor is inkább azt panaszolja — egy, a Nemzetgyűlésben felolvasott strassburgi jelentés nyomán — hogy a határon túli hadi előkészületekről érkező hírek forrongásban tartják a vidék lakosságának kedélyét, mint hogy magával a betörés veszélyével és annak valószínűségével foglalkozna.²⁰

A jogalkotási folyamat a *Pressburger Zeitung*ot sokkal kevésbé érdekli, mint a rémtettek, népi megmozdulások vagy különböző felfedett összeesküvés tervek részletei. A budai laptól eltérően azonban az a benyomásom, hogy a *Pressburger Zeitung*nak van rálátása a Nemzetgyűlésben történetekre: keveset hoz az ott zajló eseményekből, de amit hoz, az teljes értékű információ. Nem hoz olyan összefüggésükből kiragadott és így információértékükben csonkult híreket, hírrészleteket, mint az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten*, amely

²⁰ WZ 1791. június 15. (1596.)

gyakran önkényesen ragadott ki érdekességi szempontok alapján hírrészleteket a nemzetgyűlési viták kontextusából. A *Pressburger Zeitung*nál a legtöbb hír a kontextus vagy korábbi híradások által megfelelően előkészítve, magyarázva jelenik meg.

Ennek a nagyobb rálátásnak megfelelően több képviselőt ismer az újság név szerint, mint a budai lap, bár természetesen kevesebbet, mint a *Wiener Zeitung*, hiszen a Nemzetgyűlés munkájával viszonylag keveset foglalkozik. A nagyobb rálátásnak felel meg az is, hogy a személyközpontúság vonása sokkal gyengébb mint az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* esetében. Csak Lafayette esetében találkozunk egy időben a személy iránti fokozott érdeklődéssel, s talán még nyomokban Orleans hercegénél, de ez nem mérhető az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* Mirabeau-központúságához. A legnagyobb lelkesedést a következő hír mutatja:

PZ márc. 30. (251. o.) (független hír): „A Nemzetország főparancsnokának, von la Fayette úrnak kimondhatatlan ébersége és tevékeny buzgalma ezen a napon meg kell hogy szégyenítse majd minden ellenségét. A király is erre az érdemes emberre bízta lakhelye belső parancsnokságát.”

A *Pressburger Zeitung* franciaországi híreiben egy társadalom képe bontakozik ki, míg az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten*ben gyakran a semiből előlépett aktorok vagy aktorcsoportok az olvasó számára nem kellően tisztázott motivációjú cselekedeteit látjuk. Igaz, hogy a társadalomkép, amit a *Pressburger Zeitung* közvetít, szinte érintetlen a forradalom önértelmezésétől s propagált társadalomképétől: egy masszív rendi társadalmat látunk meglehetősen felfordulásban, de mind a népi megmozdulások (melyek a feldühödött, vérszomjas csöcselék spontán dühkitöréseiként jelentkeznek az újság számára), mind a jogalkotási folyamat (mely fontos változásokat hoz ugyan, de azt azért nem érezzük a *Pressburger Zeitung*ot olvasva, hogy egy a társadalmat mélyrehatóan átformáló, világtörténelmi jelentőségű munkáról lenne szó) érintetlenül hagyja ennek a társadalomnak a felépítését. A *Pressburger Zeitung* időről-időre gunyoros, szkeptikus vagy egyenesen ellenséges kommentárokat is megereszt a forradalommal kapcsolatban.

Pl. PZ máj. 11. (358. o.): „Oh, bár nyílna ki végre a nép szeme, s bár meglátná a mélyleges szakadékot, melybe a rebellesek taszították!” PZ ápr. 27. (322. o.): „A kereskedő helyzete rosszabbodik, mert a kereskedelem forrásai elapadtak; a művész reménysége meghiúsult, a kézműves kereseti lehetőségei szűkülnek, a munkás a legnagyobb inségben senyved, s ezek az emberek mind demokraták.”

Az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten*ből viszont nem kapunk konzisztens képet a korabeli franciaországi társadalomról. A *Wiener Zeitung*gal közös részletekből beszüremkedő forradalompártiság ellentmondásba kerül a máshonnan beválogatott részletek ezzel ellentmondó beállítottságával, az összbenyomás végülis egyfajta dezorientáltságról, zavartságról, tanácstalanságról

árulkodik, a rálátás már említett hiányáról s a felhasznált (s talán a rendelkezésre álló) források szűk köréről.

Az 1791 első félévi francia tárgyú anyagának vizsgálatából leszűrt itt ismertett tanulságok azonban csak mint halványan kirajzolódó tendenciák érteendők.²¹ A két vizsgált magyarországi lap a referáló sajtó műfaját képviselte. Egyértelmű állásfoglalást igen ritkán olvasunk. A különböző helyekről átvett anyagok ellentmondó irányultságok egymásmellettségét hozzák a nagyrészt közömbös, tárgyilagos hangvételű hírtöredéktengerbe, s ebből rajzolódik ki mégis valami, ami óvatos következtetésre ad módot az újság készítőinek igényességét s még óvatosabbakra az olvasóközönség igényeit és a francia forradalomról kialakuló képét illetően.

Mivel az ismertett vizsgálat a *Wiener Zeitung* és a két magyarországi német újság francia tárgyú anyagának összehasonlítására szorítkozott (egy igen rövid időszakra nézve), a megállapítások érvénye szükségszerűen korlátozott. Csak valószínűsíteni lehetett a nagy hasonlóságot mutató szakaszok *Wiener Zeitung*ból történt átvételét. Nem egy olyan helyet találtam az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten*ben is, ami más értelmezést, egy a *Wiener Zeitung*gal közös forrás felhasználását látszik inkább igazolni: olyan helyekről van szó, ahol egy a *Wiener Zeitung*gal majdnem teljesen azonos szövegrészhez szorosan kapcsolódóan olyan részletek jelennek meg, melyek a *Wiener Zeitung*ból hiányoznak.²² Egyszer-egyszer a *Wiener Zeitung*ban nem szereplő részlet (két erősen különböző változatban) a pozsonyi és a budai újságban egyaránt megjelenik.²³

A többi lehetséges forrás vizsgálata nélkül azt sem állíthatjuk biztosan, hogy egyáltalán volt része szuverén válogatásnak, szerkesztésnek a Pozsonyban és Budán kinyomtatott híradások keletkezésében. Szóltunk a *Pressburger Zeitung* viszonylag nagy „rálátásáról”: elvileg nem lehetetlen azonban, hogy a *Pressburger Zeitung* összes tudósítását egy az egyben valamely (talán helyenként a *Wiener Zeitung* által is felhasznált) periodikából vette át, teljesen mechaniku-

²¹ A *Wiener Zeitung* nem volt igazi hivatalos újság. Híryanagának nagy részét nem kapta felülről előre feldolgozott formában, nem volt a kormányzat szócsöve. Kormányközeli helyzete csak privilegizált voltában és a többi lapnál szigorúbb cenzúrázásában nyilvánult meg. Nemhogy elegendő információval, de még irányelvekkel sem látták el. DUCHKOWITSCH: *i. m.*, különösen 68–69., STAMPRECH: *i. m.* 88., SASHEGYI Oszkár: *Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II.* Bp. 1958. 141–142.

²² Pl. USGN 1791. máj. 21. (319.) – WZ 1791 máj. 21. (1357–1358.)

²³ Pl. USGN 1791. máj. 21. (319.) – WZ 1791. máj. 18. (1324.) – PZ 1791. máj. 28. (413.) és USGN 1791. máj. 21. (318.) – PZ 1791. máj. 25. (401–402.) (a pápai bréve tartalmáról) – WZ 1791. máj. 18. (1323.)

san²⁴ — ebben az esetben akár véletlen is lehetne, hogy mekkora rálátást vagy milyen hozzáállást tükröznek tudósításai.

Nem vizsgáltuk sem a cenzúra szerepét,²⁵ sem a megjelenő híryanag hatóságok részéről történő befolyásolásának egyéb lehetséges formáit.²⁶

Az összehasonlító vizsgálat alapján a következőket tartanám fontosnak összegzőképpen elmondani:

A *Wiener Zeitung* 1791 első félévében nem volt semmiféle forradalomellenes propaganda színtere. Sőt, szimpátiát mutatott a forradalom iránt és egyetértőleg közvetítette az Alkotmányozó Nemzetgyűlés ön- és forradalomértelmezését. Ezt privilegizált helyzetének ellentmondásos, tisztázatlan volta, s az tette lehetővé, hogy a kormánynak nem volt pozitív sajtópolitikája.

A *Wiener Zeitung* tudósításainak hangvételét így nagyon meghatározta a szerkesztő, Konrad Dominik Bartsch személyes viszonyulása a francia forradalomhoz, ami ekkor még nagyon pozitív volt.

A két vizsgált német nyelvű újság anyaga azt mutatja, hogy ha volt is már ekkor olyan törekvés, hogy ezek — s ne csak a bécsi magyar nyelvű újságok — francia forradalommal kapcsolatos anyagát a *Wiener Zeitungban* megjelentekre korlátozzák, nem jártak igazán sikerrel, hiszen a *Pressburger Zeitung* anyagának legnagyobb része, a budai lapban megjelenteknek pedig egy kisebb része nem található a *Wiener Zeitungban*.

²⁴ Megjelentek olyan, a legérdekesebb híreket különböző újságokból összeválogató compendiumok is, mint például Bécsben az *Allgemeine Zeitungsgeschichte in einem Auszuge aller Europäischen Zeitungen* 1787-től. A *Pressburger Zeitung* három olyan hírének lehetséges forrását találtam meg egy regensburgi újság 1791-es évfolyama néhány, az Országos Széchényi Könyvtárban fellelhető számában, melyek a *Wiener Zeitungban* nem, vagy eltérő formában szerepelnek. PZ 1791. máj. 28. (413.) — *Historische Nachrichten Der Neuern Europäischen Gegebenheiten*. Auf das Jahr 1791. LXI. Stück. 1791. máj. 21. — PZ 1791. június 11. (452–453.) — *Historische Nachrichten...* 1791. LXVI. Stück. június 2. (341–342.) — WZ 1791. június 8. (1523–1524.) — PZ 1791. június 15. (465.) — *Historische Nachrichten...* 1791. LXVII. Stück. június 4.

²⁵ Az 1790. aug. 26-án kiadott, a bécsi magyar nyelvű újságok cenzora számára készült cenzori instrukció érvényét (mely tartalmazta azt az előírást, hogy a németalföldi és a francia forradalomról csak a *Wiener Zeitungban* már megjelent híreket szabad lehozni) 1791 augusztusában terjesztették csak ki valamennyi magyarországi újságra: Helyitt. 15291.791. MOL C 84 Dep. gremiale ordinarium. 1791 — Fasc. 14. — No. 10. Normale. Ugyanakkor egy helytartótanácsi leirat már 1790. szept. 3-án számonkérte a pozsonyi magisztrátuson, hogy a pozsonyi újságokban megjelentek a németalföldi és francia eseményekről a *Wiener Zeitungban* meg nem jelent hírek is. (KÓKAY György szíves közlése alapján: Pozsonyi Városi Levéltár CL 1790. Fasc. 8. No. 160 A. 526 d.)

²⁶ A népi megmozdulások véres részleteinek sűrű ecsetelése például összefüggthetett gróf Pergen rendőrminiszter kezdeményezésével, hogy az újságok kiadóit és szerkesztőit buzdítsák a francia forradalommal kapcsolatos olyan hírek publikálására, melyek „a politikai fanatizmus szomorú következményeit ábrázolják” és a felfordulást ecsetelik élénk színekkel. Pergen gróf az 1790. esztendőben többször is javasolta ezt az uralkodónak. Vö. Wolfgang DUCHKOWITSCH: *Die verhinderte Pressefreiheit*. Privileg und Zensur als Instrumente von Kommunikationspolitik vor 1848. In: *200 Jahre Tageszeitung in Österreich*. 1783–1983. Festschrift und Ausstellungskatalog. Hrg.: Franz IVAN, Helmut W. LANG, Heinz PÜRER. Wien, 1983. 55–86.

Ezért sejthető, hogy a *Wiener Zeitung*ből történt (valószínűnek látszó) átvétel irányában nem elsősorban a hatósági nyomás, hanem annak könnyebb elérhetősége, más források szűkössége, egyfajta igénytelenség hatott a budai újság esetében, az az igénytelenség, amit a híryanag feldolgozásának, válogatásának, találásának módjában is tetten érni véltünk.

Mindebből az következik, hogy a francia forradalommal kapcsolatos hírszolgáltatást a hazai német nyelvű újságokban éppúgy szakaszolni kell, mint a magyar nyelvű újságokét. 1791 első félévében az az asszociációs sor, hogy a *Wiener Zeitung* félhivatalos újság volt, tehát szembenállt a francia forradalommal vagy legalábbis nem tudósított róla érdemben, magas színvonalon, a hazai újságok pedig hatósági nyomásra, s mert jobbra nem is volt igényük, csak ennek a híreit hozták a forradalomról, s ezért volt gyatra és a forradalom eszméit át nem engedő, nem közvetítő a forradalommal kapcsolatos hírszolgáltatásuk — ez az asszociációs sor, amit a sajtótörténeti szakirodalom vonatkozó helyei bizonyos mértékig sugallanak,²⁷ erre az időszakra vonatkozóan nem állja meg a helyét.

A magyarországi újságok, ahol forradalomellenesek voltak, a *Wiener Zeitung* ellenére voltak forradalomellenesek. S ahol francia tárgyú hírszolgáltatásuk alacsony színvonalú volt, a *Wiener Zeitung*tól függetlenül volt az. Az igénytelenség úgy tűnik valóban kapcsolatba hozható a *Wiener Zeitung*ből történt átvétel mennyiségével. De ez azért volt így, mert a magyarországi német újságok igényei, érdeklődése nem találkozott azzal, amit a *Wiener Zeitung* nyújtott. A *Wiener Zeitung* absztrakcióktól hemzseggő stílusa, a Nemzetgyűlésben zajló viták pontos ismertetése, a jogi finomságok és a filozófiai eszme-futtatások iránti fogékonysága — mindez elment a két vizsgált magyarországi német nyelvű újság igényei mellett. Ha a budai lap mégis sokat átvesz a *Wiener Zeitung*ből, ezt a *Wiener Zeitung* koncepciójának megértése nélkül s a vele való azonosulás nélkül teszi, s emiatt mondhatjuk rá, hogy igénytelen, nem a pusztán tény okán, hogy a *Wiener Zeitung*ből építkezett. A *Pressburger Zeitung*, amelynek úgy tűnik inkább volt lehetősége arra, hogy igényének, ízlésének inkább megfelelő hírforrások után nyúljon, azért jellemezhető igényesebbnek, mert a lehozott híryanag ott tartalmában és a közvetített állásfoglalásokban viszonylag konzisztens. De még az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* is gyakran nyúl más források után, annyira nem elégték ki igényeit a *Wiener Zeitung* steril, absztrakt, filozofikus hangvételű tudósításai.

Hogy ez a képlet hogyan változik majd 1793 után, amikor a *Wiener Zeitung* szerkesztőségéből Bartschot menesztik, s amikor szigorúbban érvényre juttatják az 1790–91 folyamán megfogalmazott cenzúrendeletek elvét, hogy a francia forradalomról csak a *Wiener Zeitung* nyomán szabad írni, már egy má-

²⁷ JÁSZAI: i. m. 9., Sajtótörténet 120–121, 178–179. és 182., SASHEGYI: i. m. 150.

sik fejezetéhez tartozik a magyarországi német nyelvű újságok francia tárgyú hírszolgáltatása történetének.

ROZÁLIA, MÁRKUS

Die Berichterstattung über die französische Revolution in den deutschsprachigen Zeitungen in Ungarn

Vergleichende Analyse der Nachrichten über die französische Revolution in der „Pressburger Zeitung“, in den Ofner „Ungarischen Staats- und Gelehrten Nachrichten“ und in der „Wiener Zeitung“ (Januar–Juni 1791)

In der Arbeit wird das Nachrichtenmaterial der beiden ungarländischen Periodika in der ersten Hälfte des Jahres 1791 mit dem der *Wiener Zeitung* verglichen. Die *Wiener Zeitung* wird in der ungarischen pressegeschichtlichen Fachliteratur als die Hauptquelle für die deutschsprachigen Zeitungen des Ungarischen Königreichs bezeichnet. In der Arbeit wird versucht, den Anteil des Frankreich betreffenden Nachrichtenmaterials in beiden untersuchten ungarländischen Zeitungen zu bestimmen, der mit mehr oder weniger Sicherheit als wirklich aus der *Wiener Zeitung* übernommen angesehen werden darf. Zugleich wird eine Charakteristik der von der *Wiener Zeitung* unabhängigen, nicht von dort übernommenen Berichte gegeben und es wird versucht, die Selektionskriterien zu nachvollziehen, die die Redakteure der beiden Zeitungen bei ihrer Auswahl aus dem Nachrichtenmaterial der Vorlage geleitet haben dürften. Die Verfasserin kommt zum Schluss, dass die Einstellung gegenüber den Ereignissen in Frankreich, die die *Wiener Zeitung* (deren Redakteur in der untersuchten Periode viel Sympathie für die französische Revolution zeigte) vermittelte, deren gewählter, abstrakter Stil, deren Interesse an juristischen Feinheiten und philosophischen Gedankengängen, sowie an den Details der Arbeit der Konstituierenden Nationalversammlung unverstanden an den beiden ungarländischen Zeitungen vorbeiging. Man griff häufig nach anderen Quellen, die dem Interesse in Pressburg und in Ofen besser entsprechende Nachrichten enthielten, z. B. sensationelle Details von Volksauftritten. Die *Pressburger Zeitung* tat dies viel häufiger, scheint auch zu mehr Quellen ausser der *Wiener Zeitung* Zugang gehabt zu haben als die *Ofner Zeitung*. Die *Ungarischen Staats- und Gelehrten Nachrichten* scheinen wegen fehlendem Zugang zu genug anderen Quellen oder wegen fehlendem Anspruch auf eine in Inhalt und in den vermittelten Einstellungen konsistente Berichterstattung oft bei der *Wiener Zeitung* als Vorlage geblieben zu haben, ohne jedoch für dasjenige offen zu sein, was in der Berichterstattung der *Wiener Zeitung* wert- und niveauvoll war. So kommt eine ziemlich willkürlich erscheinende Auswahl zustande, deren Zusammenhanglosigkeit in krassem Widerspruch zu dem Inhalt und dem Stil der einzelnen Nachrichten steht.

JÓNÁS KÁROLY

**A képviselőház könyvtári bizottságának működése
(1867 – 1918)**

A könyvtári bizottság részletes bemutatása előtt szükséges röviden az országgyűlési bizottságokról általában szólni.¹ Az állandó bizottságok az ismétlődő, visszatérő jellegű országgyűlési feladatokat látták el. Az illetékes Ház törvényalkotó tevékenységét segítve — és egyéb országos jelentőségű, vagy annak tartott ügyek intézésében — előkészítő, véleményező, javaslattevő és ellenőrző funkciót is betöltöttek. Egy-egy konkrét problémakör megoldására meghatározott vagy meghatározatlan, de mindenképpen rövidebb időszakra ideiglenes (ún. ad hoc) bizottságokat választottak.² Általában 12–16 állandó bizottság tartozott a képviselőházhoz, egy-egy bizottság munkájában pedig 1918-ig 5–25 képviselő tevékenykedett.³

A megválasztott bizottsági tagok első, alakuló ülésükön általános többséggel elnököt és jegyzőt választottak. A megválasztás tényéről tájékoztatták a képviselőház elnökét, aki a soron következő képviselőházi ülésen a bizottsági tisztségviselőket a képviselőházban is bejelentette.⁴ A bizottságok rendszeresen ülést tartottak, melyeken — bár azok a többi képviselő számára is nyilvánosak voltak — többnyire csak a bizottság tagjai vettek részt. Egy-egy fontosabb, vagy speciális kérdés megvitatásához szakértőket is hívhattak. A bizottságok minden tárgyra előadót választottak. A bizottság elnöke az ülések napirendjét és eredményét a képviselőház elnökének bejelentette. Később az országgyűlésen, a kijelölt napirend szerint az előadó jelentést tett a képviselőháznak a bizottság munkájáról és javaslatot terjesztett a Ház elé a napirendre került ügy további megoldására vonatkozóan.⁵

Ezek után 1918-ig kísérvük figyelemmel a Képviselőházi Könyvtár irányítására létrehozott szerv életét: a könyvtári bizottságot, amely a képviselőház

¹ A Képviselőház házszabályai című sorozat 1918 előtti kiadásai (1875, 1896, 1899, 1901, 1908, 1912, 1913) alapján (Országgyűlési Könyvtár, a továbbiakban: OK).

² Lásd *uo.* és a képviselőház napló- és irományköteteit az egyes ciklusok mutatóinak segítségével (OK).

³ MANTUANO Rezső: *A magyar törvényhozás*. Bp. 1900. 194.

⁴ Lásd a képviselőházi naplókötetek sorozatát, ciklusonként (OK).

⁵ *Uo.*

állandó bizottságaként több mint nyolc évtizeden át folytatta — ma már kultúrtörténeti szempontból sem elhanyagolható — tevékenységét.

A könyvtári bizottság létrehozásának előzményei, okai

1865 őszén Ferenc József — a magyarokkal való mielőbbi megegyezés reményében — felfüggesztette az 1861. évi februári pátenshez kapcsolódó alaptörvényt, amely a birodalmi képviseletet szabályozta. Az ún. provizórium időszaka végetért, Magyarországon újra lehetővé vált országgyűlések megtartása. 1865. november 10-e és december 11-e között lezajlottak a képviseléválasztások, s az új országgyűlés három éves ciklusát december 14-én az uralkodó személyesen nyitotta meg. Ezzel párhuzamosan, hírneves építészünk, Ybl Miklós pedig megkezdte a képviselőház felépítését a Sándor utcában (ma: Olasz Kultúrintézet, VIII., Bródy S. u. 8.), ahol a honatyák 1866. április 14-én ülészetek először (addig a Nemzeti Múzeum díszterme szolgált az országgyűlési viták színhelyéül).

Nem sokkal a parlamenti ciklus kezdete után olyan javaslat született a képviselőházban, hogy a törvényhozói munka támogatására könyvtárt hozzanak létre.⁶ Ez az ötlet részben abból a tényleges szükségéből fakadt, amely a képviselőket a sokoldalú törvényalkotói tevékenység sikeres elvégzése érdekében több és jobb politikai, jogi, gazdasági stb. információ megszerzésére ösztönözte, másrészt pedig követte az európai országok képviselőházainak példáját, amelyek jelentős része erre az időre már megalapította saját könyvtárát — csak képviselők használatára.⁷

A javaslatot elfogadva a képviselőház költségvetési bizottsága 1866. május havi költségvetésében „törvénykönyvek, országgyűlési irományok és a szükséges statisztikai munkáknak a beszerzésére” 1000 forintot utalványozott, és bizottság kiküldését javasolta „egy képviselőházi könyvtár megalapítása iránt.”⁸ A képviselőház 1867. március 18-i ülésén öttagú könyvtári bizottságot választott a létrehozandó könyvtár részére szükséges könyvek beszerzésének véleményezésére.⁹ Az 1868. november 6-án tárgyalt házsabályok 217. paragrafusa pedig kimondta, hogy „a Ház tagjainak használatára könyvtárt állít”.¹⁰ A következő ciklusban végül is a Nyáry Pál (aki az első könyvtári bizottságnak is tagja volt) 1869. május 24-én tett indítványára újabb öttagú bizottságot vá-

⁶ Képviselőházi Napló, 1865–1868. CV. ülés, 1867. március 18. 334.

⁷ TRÓCSÁNYI György: *Parlamenti könyvtárak* = MKsz 1937. 97–109.

⁸ PANKA Károly: *A Képviselőház Könyvtárának története* = MKsz 1917. 14–22.

⁹ JÓNÁS Károly: *Az Országgyűlési Könyvtár megalapítása és első könyvtárnoka* = Könyvtáros 1982. 1. sz.

¹⁰ Képviselőházi Irományok 1865–1868. VI. köt. 350. sz. 190.

lasztottak,¹¹ amelynek valóban jelentős szerepe volt a korabeli Képviselőházi Könyvtár (mai nevén: Országgyűlési Könyvtár) megalapításában. A bizottság döntött a beszerzendő könyvekről, a könyvtár elhelyezéséről, valamint személyi és pénzügyi kérdésekről is. Így kezdte meg tevékenységét a képviselőház könyvtári bizottsága, melyet ezentúl ciklusról ciklusra a képviselőház belső, zárt jellegű szakkönyvtárának irányítására és ellenőrzésére rendszeresen megválasztottak.

I. A könyvtári bizottság jog- és feladatköre, szervezeti fejlődése

A könyvtári bizottságnak a Képviselőházi Könyvtár életének minden jelentősebb tevékenységébe beleszólási joga volt. Feladatait, kötelességeit a házszabályok, később könyvtári ügyrendek írták elő, amelyekről az alábbiakban számolunk be.

A könyvtár létrejöttétől kezdve valamennyi házszabály¹² leszögezi, hogy a könyvtár kezelése a könyvtári bizottság vezetése, felügyelete alatt áll. A bizottság állítja össze a könyvtári ügyrendet, amely részletesen meghatározza saját feladatait, a könyvtárvezető, valamint a beosztottak tevékenységi körét és a különböző szabályzatokat (pl. kölcsönzési). A könyvek és folyóiratok megszerzése — a sürgős eseteket kivéve — szintén a könyvtári bizottság megrendelésére történt, s az ehhez, illetve a könyvtár működéséhez szükséges pénzügyi összeget minden ülészak elején megszavazta. A bizottság előbb ülészakonként, később évenként köteles volt a Háznak jelentést tenni a könyvtár tevékenységéről és használatáról.

A könyvtári ügyrend a házszabályok által rögzített jogokat és kötelezettségeket részletezte, pontosította, konkretizálta. Ezek lényegét az 1894-es kezelési szabályzat¹³ és az 1909-es ügyrend 5. paragrafusa¹⁴ tartalmazza: kizárólag a könyvtári bizottság határozata alapján történhet intézkedés minden olyan kérdésben, amely a könyvtár állományának elhelyezési rendszerére, a katalógus szerkesztésének módjára, a könyvek kiselejtezésére, elajándékozására, eladására, a könyvtári tisztviselők változására vonatkozik, és olyan esetekben is, amikor a Ház (és a könyvtári bizottság) elnöke saját hatáskörén belül nem intézkedik. Az eddigiekből is látható, és a korabeli kéziratos jegyzőkönyvek is arról tanúskodnak, hogy a könyvtári bizottság a könyvtár költségvetésétől kezdve, a könyv- és folyóiratmegrendeléseken át egészen a kölcsönzési reklamációkig

¹¹ Képviselőházi Napló 1869–1872. I. köt. 193.

¹² *L. az 1. sz. jegyzetet.*

¹³ Kbiz. jkv. I. köt. 1894. december 21 (5). OK Irattár.

¹⁴ A képviselőház könyvtárának ügyrendje, 1909. (Képviselőházi Irományok, 1906–1911. XXXV. köt. 133–140. p.)

minden valamirevaló szakmai, politikai és gazdasági kérdésben határozatot hozott, állást foglalt, a könyvtár munkáját figyelemmel kísérte és ellenőrizte is.

A könyvtári bizottság első megszervezésétől kezdve, a működésére vonatkozó határozatoknak a házszabályokban történt rögzítésén át, szaktevékenységének részletes meghatározásáig jelentős utat tett meg. A Ház 1867-ben a könyvtári bizottság tagjait a képviselőház elnökének javaslatára szavazta meg. Ez az esemény az 1869. évi május 25-i képviselőházi ülésen, valamint az 1869–72. évi és az 1872–75. évi országgyűlésen a házszabályok értelmében már választással történt. Az 1875-ben elfogadott házszabályok a könyvtári bizottságot állandó bizottsággá nyilvánították.¹⁵

A könyvtári bizottság helyzete a bizottságok többségéhez képest eltérően alakult. Elnökét — akár a többi parlamenti bizottság (kivételesen csak a gazdasági bizottság volt, amelynek elnöki tisztét a képviselőház mindenkori elnöke töltötte be) — 1887-ig saját tagjaiból választotta meg. Az 1887. évi házszabályok 256. paragrafusában értelmében, a képviselőház a könyvtári bizottság elnöki tisztségét hivatalból a képviselőházi elnökre ruházta.

1905-ben a könyvtári bizottság hatékonyabb működése érdekében két albizottság szervezésével szervezeti módosítást hajtott végre:¹⁶

- a) egy elnök és három tag részvételével létrehozta az ügyrendi albizottságot
- b) megalakult a könyvtár felett általános felügyeletet gyakorló és a szervezési albizottság

A két albizottság megalakítása a könyvtári bizottságban ésszerű munkamegosztást tett lehetővé. Különvált és kellő hangsúlyt kapott a könyvtár belső szakmai irányítása, s ugyanakkor jelentőssé vált a könyvtári, s ezen belül kiemelten az állományfejlesztési feladatok teljesítésének ellenőrzése is.

A könyvtári bizottság tagjainak száma is változott az idők folyamán. 1869–75 között a bizottság 5, 1875-től 1887-ig 7 taggal működött. Eddig az időpontig az országgyűlést három évenként választották újra. 1887-től vezették be az öt évenkénti ciklust, s ezzel egy időben a könyvtári bizottság tagjainak száma 11-re emelkedett. Ez a szám egészen 1910-ig volt érvényben, ekkor 13, 1917. július 5-én pedig 15 tagú bizottságot választottak.

A könyvtári bizottság albizottságának létszáma sem maradt változatlan. Az ügyrendi albizottság az 1905–1910. évi országgyűlés alatt tevékenykedett csupán (az 1909-es könyvtári ügyrend elfogadásáig) 1 elnök és 3 tag közreműködésével. A könyvtár felett általános felügyeletet gyakorló és szervezési albizottság 1905-től 1917-ig azonos maradt (1 elnök és 4 tag), ekkor az albizottság tagjainak száma 3-ra csökkent.¹⁷

¹⁵ A képviselőház házszabályai. Bp. 1875.

¹⁶ Kbiz. jkv. II. köt. 1905. március 9. OK Irattár.

¹⁷ L. a Kbiz. kéziratok jegyzőkönyveinek I–II. kötetét 1918-ig (OK Irattár).

2. A könyvtári bizottság működése, ülései (1867–1918)

Az 1870-es években a bizottság az országgyűlési ülészakok elején megtette javaslatait a könyvtári költségvetés összegeire, az ülészakok végén pedig az országgyűlési irományok között megtalálható jelentésben számoltak be a könyvtár fontosabb adatairól, az állomány alakulásáról, a beszerzésekről, a kölcsönzésekről, a könyvtár számadásairól, kiadásairól. 1891. június 19-től a bizottsági ülésekről jegyzőkönyveket is vezettek, azzal a céllal, hogy a bizottság teljes tevékenységéről, határozatairól folyamatos, valósághű nyilvántartás álljon rendelkezésre. Erre a ciklusonként, illetve ülészakonként cserélődő bizottsági tagok, a megválasztott új képviselők, a változó képviselőházi elnökök és a könyvtári személyzet folyamatos és visszamenőleges tájékozódása miatt igen nagy szükség volt (az egyes üléseket tartalmazó jegyzőkönyvek példányait praktikus okokból bizonyos időszakonként be is kötötték a hosszú távú megőrzés biztosítása érdekében).

A jegyzőkönyvekben elvi határozatok, a bizottság irányítási-felügyeleti funkciói és a könyvtári adminisztrációs tevékenység kérdései egyaránt tükröződnek. A jegyzőkönyvek alapján állapítható meg, hogy az első évtizedekben a bizottság az országgyűlések idején havonta tartotta üléseit. Az ülések első napirendi pontjaként az előző ülés jegyzőkönyvét olvasták fel és hitelesítették. Ez a gyakorlat azonban egy idő után nehézkessé vált, hiszen a jegyzőkönyvi határozatokat a két ülés közötti időben hitelesítés nélkül hajtották végre. A könyvtári bizottság elnökének indítványára minden ülésen két bizottsági tagot jelöltek ki, akik az ülést követő napokban aláírták a jegyzőkönyvet, amelyet a következő bizottsági ülésen az elnök és a jegyző sajátkezűleg is hitelesített.

Az ülések rendszeresen visszatérő napirendi pontjai 1918-ig a következők voltak:¹⁸

- a képviselőháznak adandó jelentés a könyvtár állapotáról
- a könyvtár költségvetési keretére vonatkozó javaslatlétel előkészítése
- a könyvtár pénztári bevételeinek és kiadásainak felülvizsgálata

A bizottság havonként ellenőrizte a könyvtár pénzügyi számadásait, fizetendő számláit. Ezeket előzetesen a bizottsági jegyző látta el kézjegyével, majd a Ház elnöke elé terjesztette, aki engedélyezte az utalványozást.

- a kívánatkönyv felolvasása

A képviselők a kívánatkönyvbe írták be azokat a hiányzó műveket, amelyekre szükségük volt a parlamenti viták során. A (többször a könyvtárnok ösztönzésére) benyújtott kérelmeket a könyvtári bizottság a gyűjtőkör figyelembevételével a rendelkezésre álló költségvetési keretek között döntötte el.¹⁹

- határozat a beszerzésre ajánlott könyvekről

A könyvtár személyzete, valamint az illetékes albizottság által a megvételre javasolt könyvek jegyzékét sokszorosították, és könyvtári bizottsági tagoknak előzetesen bemutatták.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Z. MARTOS Erzsébet: *Egy régi könyvtári kívánatkönyvről* = Könyvtáros 1956. 5. sz. 349. és 17. sz. jegyzet.

– könyvajándékok, könyvadományok ismertetése

Ha ilyen volt az eltelt időszakban, határozatot hoztak az ajándék elfogadásáról és levélben, illetőleg a bizottsági jegyzőkönyvben köszönetet mondtak.

– a könyvtárnokok fizetésére vonatkozó javaslatok megtárgyalása és továbbítása a gazdasági bizottságnak

A könyvtári bizottság az ülésekről, illetve a könyvtár állapotáról, gyarapodásáról, forgalmáról, számadásairól stb. készített jelentését a parlament plenáris ülése elé terjesztette. Ezt a képviselőház megtárgyalta, határozattal elfogadta vagy módosította. A javaslat elfogadásával olyan törvényerőre emelt határozat lépett életbe, amelynek végrehajtása a Ház keretén belül mindenki számára kötelező volt.

1891-ig a bizottság általában havonta ült össze az évnek azon hónapjaiban, amikor a Ház ülést tartott. Ez a nyári és téli szünetek miatt évi 7–8 alkalmat jelentett. Az 1891-től vezetett jegyzőkönyvek tanúsága szerint az ülések száma a házelnöki-képviselői elfoglaltságok következtében csökkent és 1918-ig szükség szerint váltakozva (olykor egy évben csak egyszer) az alábbiak szerint alakult:

A bizottság 8 ülést tartott 1892-ben, 6-ot 1893-ban és 1905-ben, 5-öt 1903-ban, 4-et 1894-ben, 1899-ben és 1902-ben, 3-at 1896-ban, 1900-ban és 1901-ben, 2-öt 1904-ben, 1907-ben és 1909–1912-ig minden évben. Mindössze egy ülésre került sor 1895-ben, 1897–1898-ban, 1906-ban és 1908-ban.

Az 1909 októberében elfogadott könyvtári ügyrend²⁰ szentesítette a kialakult gyakorlatot: szükség szerint, de évenként legalább egyszer (lehetőleg decemberben) kell összehívni a bizottságot. A félevenkénti ülések után 1913-ban már ezt követték. Az ülések száma tovább zsugorodott az I. világháború idején. 1914-ben és 1915-ben nem tartottak ülést, a következő két évben is csak egyet-egyet.²¹

3. A könyvtári bizottság összetétele és tagjai (1867–1918)

Nagy Miklós, a Képviselőházi Könyvtár igazgatója írta 1929-ben, a Könyvtárról szóló történeti áttekintésében,²² hogy általában a tudományos vagy írói pályán elismert képviselők kerültek be a bizottságba, a beválasztás ténye maga is kulturális elismerést jelentett. Az első világháború végéig ez a megállapítás igaz volt, mert egy-két kivételtől eltekintve a bizottságban tevékenykedő

²⁰ L. a 14. sz. jegyzetet.

²¹ Kbiz. jkv. II. köt. 1913–1917 közötti ülések. OK Irattár.

²² NAGY Miklós: *A könyvtár története és a katalógus rendszere.* (A Magyar Országgyűlés Könyvtárának katalógusai. I. köt. Bp. 1929. XII. p.)

képviselők jelentős, de legalábbis említésre méltó kulturális vagy tudományos tevékenységet folytattak.

Az alábbiakban — időbeli sorrendben, országgyűlési ciklusonként — a képviselőház könyvtári bizottságának állandóan változó összetételét, tisztségviselőit és tagjait mutatjuk be a fenti szempont figyelembe vételével. Az ehhez szükséges anyagot a korabeli országgyűlési almanachok, naplók, valamint a később megjelent általános és életrajzi lexikonok szolgáltatták:

1865–1868. évi országgyűlés

A könyvtári bizottság
tagjai: Bezerédj László
Csengery Imre
Kubicza Pál
Nyáry Pál
Várady Gábor

Az 1867-ben létrehozott bizottság — már említettük — nem végezte el a rábízott feladatot, de megemlítendő, hogy mind az öt tagnak volt szakirodalmi tevékenysége vagy irodalmi munkássága.

1869–1872. évi országgyűlés

elnök: Horváth Mihály
előadó: Hoffmann Pál
tagok: Kautz Gyula
Pulszky Ferenc
Somossy Ignác

A bizottságnak négy akadémikus tagja van (egyről nincs adatunk.)

1872–1875. évi országgyűlés

elnök: Horváth Mihály
jegyző: Pulszky Ágost
tagok: Hoffmann Pál
Kautz Gyula
Vécsey Tamás

Valamennyi tag jelentős tudományos-kulturális tevékenységet végzett.

1875–1878. évi országgyűlés

elnök: Tóth Kálmán
jegyző: Pulszky Ágost 1876. május 10-ig
Vécsey Tamás 1876. május 10-től
tagok: Csávossy Béla
Rónay István
Szilágyi Dezső

1877. március 21-ig:
Hieronimy Károly
Ürményi Miksa

1877. március 21-től:
Hérits Antal
Pesty Frigyes

Csávossy Béla és Ürményi Miksa kivételével — akikről nincsenek adataink — a könyvtári bizottság ismert tagjai komoly szakirodalmi háttérrel rendelkeztek.

A következő három ciklusban (1878–1887 között) minden bizottsági tagnak elismert (szak)irodalmi múltja volt:

1878–1881. évi országgyűlés

elnök: Taray Andor
 jegyző: Simonyi Iván
 tagok: Fabritius Károly
 Lukácsy Béla
 Román Sándor
 Rónay István

1879. október 8-ig:
 Irányi Dániel

1879. október 8-tól:
 Odescalchy Arthur

1881–1884. évi országgyűlés

elnök: Kiss Lajos
 jegyző: Lánczy Gyula
 tagok: Román Sándor
 Rostaházy Kálmán
 Simonyi Iván
 Wagner József

1883. október 3-ig
 Radványszky Béla

1883. október 3-tól
 Grecksák Károly
 Kiss Albert

1884–1887. évi országgyűlés

elnök:	Kiss Lajos	1886. szeptember 23-ig
	Szontagh Pál	1886 utolsó negyedében
	Zichy Jenő	1887 elején
jegyző:	Beksics Gusztáv	1885. október 3-ig
	Pulszky Károly	1885. október 3-tól
tagok:	Fenyvessy Ferenc	
	Neményi Ambrus	
	Orbán Balázs	
	Román Sándor	

1885. október 3-ig:
 Neményi Ambrus

1885. október 3-tól:
 Beksics Gusztáv
 Rostaházy Kálmán

1887 és 1892 között a bizottság 11 tagja közül 10 jártas volt a kulturális életben, számos könyv, illetve cikk szerzői voltak maguk is.

1887–1892. évi országgyűlés

elnök:	Péchy Tamás,	a Ház elnöke
jegyző:	László Mihály	1891. május 22-ig (utána tag)
	Kammerer Ernő	1891. május 22-től (addig tag)
tagok:	Arany László	
	Feszty Adolf	
	Mikszáth Kálmán	
	Neményi Ambrus	

1888. június 7-ig:
 Ábrányi Kornél
 Orbán Balázs
 Pulszky Ágost
1888. június 7-től:
 Hock János 1889. június 16-ig
 Illyés Bálint 1889. június 16-ig
 Linder György 1890. május 13-ig
1889. június 16-tól:
 Jellinek Arthur
 Orbán Balázs 1890. május 13-ig
1890. május 13-tól:
 Ambrózy Béla báró
 Ábrányi Emil 1891. május 22-ig
 Hock János
 Sréter Alfréd
1891. május 22-től:
 Lukáts Gyula
- 1892–1897. évi országgyűlés*
- elnök: báró Bánffy Dezső 1895. január 19-ig
 Szilágyi Dezső 1895. január 21-től
- jegyző: Ürményi Bernát 1895. február 8-ig
 Belitska Béni 1895. február 8-tól
- tagok:
 Balázs Antal
 Bogdán Virgil
 Eszterházy Kálmán gróf
 Mikszáth Kálmán
 Rezey Sylvius
 Schreiber Frigyes
1892. december 9-ig:
 Ambrózy Béla báró
 Beóthy Ákos
 Szász Károly
1892. december 9-től:
 Franciscs Norbert
 Kammerer Ernő 1894. február 10-ig
 Kovács Albert 1894. február 10-ig
1894. február 10-től:
 Belitska Béni
 Berger Ignác
1895. április 3-ig:
 Illyés Bálint
1895. április 3-tól:
 Kubina József 1896. május 13-ig
 Veres József 1896. május 13-ig
1896. május 13-tól:
 Almássy Imre
 Illyés Bálint

Az előbbi ciklusban a 15 bizottsági tag zömének (12) van kulturális tapasztalata, kétőnek politikusi gyakorlata (egyről nincs adatunk).

1896–1901. évi országgyűlés

elnök:	Szilágyi Dezső	1898. december 9-ig
	Madarász József	1898. december 17-től 1899. március 2-ig
	Perczel Dezső	1899. március 2-től
jegyző:	Kammerer Ernő	1899. június 2-ig
	Lehotzky Antal	1899. június 2-től
tagok:	Eszterházy Kálmán gróf	
	Herczeg Ferenc	
	Illyés Bálint	
	Kálmán Károly	
	Szaplóczay Miklós	

1898. január 21-ig:

Hock János
Schreiber Frigyes
Teleki Sándor
Transchenfels Emil

1898. január 21-től:

Blaskovics Ferenc
Ferlicska Kálmán
Lehotzky Antal
Széchenyi Tivadar gróf

1899. június 2-ig:

Goldis József

1899. június 2-től:

Hegedüs Lóránt
Kammerer Ernő

Az 1896–1901. évi országgyűlési ciklusban a könyvtári bizottsági képviselők közül mindössze egynek nem volt (szak)irodalmi munkássága (kettőről nincs adat).

A következő két ciklusban viszont ilyen törvényhozót egyáltalán nem választottak be a bizottságba:

1901–1906. évi országgyűlés

elnök:	Apponyi Albert gróf	1903. november 6-ig
	Perczel Dezső	1903. november 7-től
jegyző:	Pekár Gyula	
tagok:	Eszterházy Kálmán gróf	
	Hegedüs Lóránt	
	Kammerer Ernő	
	Mikszáth Kálmán	
	Rákosi Viktor	
	Szabó Ferenc	

1904. május 11-ig:

Benyovszky Sándor gróf
Blaskovics Ferenc
Ernszt Sándor
Lendl Adolf

1904. május 11-től:

Ciocán János
Illyés Bálint
Kaas Ivor báró

Lindner Gusztáv

1905–1910. évi országgyűlés

elnök:	Justh Gyula
jegyző:	Simonyi-Semadam Sándor
tagok:	Ballagi Aladár
	Bedőházi János
	Bene István
	Benyovszky Sándor gróf
	Ciocán János
	Eszterházy Kálmán gróf
	Miha(j)lovits Endre
	Mikszáth Kálmán
	Ugron Gábor
	Zichy Jenő gróf

A következő országgyűlés öt éve alatt két bizottsági tag munkásságáról nincsenek adataink, a többiek — az életrajzok tanúsága szerint — a kulturális-tudományos élet kiemelkedő vagy átlagos képviselői voltak.

1906–1911. évi országgyűlés

elnök:	Justh Gyula	1909. november 12-ig
	Gál Sándor	1909. november 13-tól 1910. június 23-ig
jegyző:	Ballagi Aladár	1906. július 30-ig
	Beniczky Ödön	1906. július 30-tól 1907. október 16-ig
	Halász Lajos	1907. október 16-tól 1908. április 18-ig
	Hódy Gyula	1908. április 18-tól
tagok:	Benyovszky Sándor gróf	
	Mikszáth Kálmán	
	Surmin György	
	Ugron Gábor	

1907. október 16-ig:

Ballagi Aladár
Bedőházi János
Bene István
Damián Vazul
Thaly Kálmán
Ugron Gábor
Zichy Jenő gróf

1907. október 16-tól:

Hebrony József
Hódy Gyula
Filipich Lajos
Kecskeméthy István
Popovics György 1908. április 30-ig
Simonyi-Semadam Sándor 1908. április 30-ig
Szentkirályi Zoltán 1908. április 30-ig

1908. április 30-tól:

Blahó Pál
Dobrovics Milán
Giesswein Sándor
Szász Zsombor

1910–1915 [–1918]. évi országgyűlés

elnök:	Berzeviczy Albert	1910. június 30-tól 1911. november 7-ig
--------	-------------------	---

	Návay Lajos	1911. november 9-től 1912. május 21-ig
	Tisza István gróf	1912. május 22-től 1913. június 12-ig
	Beóthy Pál	1913. június 13-tól 1917. június 28-ig
	Szász Károly	1917. július 3-tól 1918. november 16-ig
jegyző:	Pekár Gyula	
tagok:	Andrics Tivadar	
	Farkas Pál	
	Herczeg Ferenc	
	1912. június 19-ig:	
	Jankovich Béla	
	Láng Lajos	
	László Mihály	
	Palecsek Iván	
	Transchenfels Emil	
	1912. június 19-től:	
	Kozma Andor	
	Láng Mihály báró	
	Sisics Nándor	1914. április 23-ig
	Tauscher Béla	
	Werner Gyula	
	1913. május 6-ig:	
	Benyovszky Sándor gróf	
	Kovácsy Kálmán	
	Zelenyák János	
	1914. április 23-től:	
	Manojlovics Gábor	
	1917. július 5-ig:	
	Fráter Loránt	
	1917. július 5-től:	
	Beck Lajos	
	Baross Gyula	
	Giesswein Sándor	
	Rákosi Viktor	
	Simonyi-Semadam Sándor	
	Teleki Pál gróf	

A háború miatt meghosszabbított országgyűlési időszak váltakozó jelleggel számos képviselőt delegált a könyvtári bizottságba. A 25 tagból mindössze egynek nincs jártasága kulturális területen (egy képviselőről pedig nincs adatunk).

A könyvtári bizottság tagjainak száma 1867-től 1918-ig meghaladta a 180 főt. E számadat egyben azt is érzékelteti, hogy az országgyűlési ciklusonként és ülésszakonként újraválasztott könyvtári bizottság szüntelenül cserélődött, a könyvtárt irányító felügyeleti szerv egyik lényeges jellemzője tehát az állandó változás. Ezt azonban több tényező ellensúlyozni tudta (pl. a könyvtár stabilabb vezetői, az elnöki funkció folyamatosabb gyakorlása, a bizottsági ülések rendszeres jellege és írásos rögzítése, a bizottsági tagok cserélődésének részleges jellege stb.).

Azt is fontos a következőkben megvizsgálni, hogy a könyvtári bizottság tagjaiként nyilvántartott képviselők hogyan, milyen aktivitással vettek részt a könyvtári bizottság s ezzel együtt a könyvtár munkájában.

Átnézve a könyvtári bizottság 1918-ig vezetett kézíratos jegyzőkönyveit, megállapíthatjuk, hogy a képviselők könyvtárügyi ténykedése változó, ingadozó. A bizottsági üléseken való részvétel erősen hullámzott: előfordult a csaknem teljes létszám, nem egyszer viszont alig éri el a határozatképességet az ülés (határozathoz a tagok egyharmados jelenléte volt a minimum). Az üléseken általában 50 % -os volt a tagok részvételi aránya (néha kevesebb, de a kétharmados jelenlét is előfordult). Minden ciklusban akadt viszont több olyan képviselő, akik egyetlen ülésen sem vettek részt. Ezek vagy más irányú elfoglaltságuk vagy közönyük miatt érdektelenséget mutattak a Ház könyvtárának tevékenysége iránt, és valószínűleg nem ismerték sem a könyvtári bizottság, sem a Könyvtár munkáját. Miután egy-egy képviselő sokszor három-négy parlamenti bizottság munkájában is részt vett, nyilvánvalóan a távolmaradó képviselők más bizottságokat részesítettek előnyben. Az érem másik oldalához tartozik viszont, hogy ugyanakkor jó néhány olyan bizottsági tagot is tudunk említeni, akik szinte kivétel nélkül minden ülés tevékenységébe bekapcsolódtak: elsősorban Pulszky Ágost, Kammerer Ernő, Eszterházy Kálmán gróf, Hegedüs Lóránt, Pekár Gyula, Herczeg Ferenc. Ugyancsak ők azok, akik hozzászólásaikkal, javaslataikkal, gyakori véleménynyilvánításaikkal ténylegesen segítették és előbbre vitték a bizottság munkáját.²³

A házelnök részvétele a könyvtári bizottság irányításában

A könyvtári bizottság vezető posztját, az elnöki tisztséget 1887-től — hogy a Ház így is kifejezze a Könyvtárnak tulajdonított szerep fontosságát — automatikusan a Ház elnöke kapta meg és látta el.

Miután annak a ténynek, hogy a bizottság elnöke a házelnöki funkciót is betöltötte — s hogy ez a személy a könyvtári bizottság mellett a Képviselőházi Könyvtárnak is a legfőbb irányítója —, igen nagy a jelentősége, a házszabályok alapján²⁴ szükséges röviden (az összefüggések jobb feltárása végett) a házelnök ülésen kívüli szerepköréről is áttekintést adni.

Az elnök felügyel a Ház összes választott tisztviselőinek és kinevezett hivatalnokainak a működésére. Ő tartja nyilván az elnöki hivatal segítségével a Ház tagjait és adhatja ki a képviselők napidíjait, kinevezi a Ház összes hivatalnokait, és ezek felett a fegyelmi hatósági jogkört is ő gyakorolja. Ellátja a

²³ L. a 17. sz. jegyzetet.

²⁴ L. az 1. sz. jegyzetet.

Ház hivatalainak felügyeletét az elnöki hivatal vezetőjének segítségével. Hivatalból elnöke a mindenkori könyvtári bizottságnak és a gazdasági bizottságnak. A Ház elnöke a képviselőházi ülések szünete alatt és a Ház feloszlata után az új képviselőház hivatalba lépéséig helyén marad (tehát képviselői minőségének megszűnése után is), és ellátja az elnöki teendőket. Ezekről az új képviselőháznak jelentést tesz. Akadályoztatása esetén valamelyik alelnök helyettesítette.

A Ház elnöke tehát a képviselőház legfőbb tisztviselője, akinek felügyeleti, kinevezési, rendelkezési, utalványozási és fegyelmi jogköre van, nagyhatalmú, befolyásos személy, rangban a miniszterelnök és a főrendiház elnöke után következik, aki hivatalba lépésekor a könyvtári bizottság elnöki tisztségét is azonnal átvette, így a könyvtári bizottságnak is ő a legfőbb irányítója.

A könyvtári bizottság elnöke a bizottsági ülések között a könyvtárigazgató hatáskörét meghaladó esetekben belátása és szükség szerint dönt (a sürgősen megrendelendő folyóiratok és könyvek ügyében éppúgy, mint a nagyobb kölcsönzések vagy az idegenek részére kiállítandó könyvtárlátogatási engedélyek kiállítása tárgyában). Bármilyen fontosabb, halaszthatatlan tennivaló meghatározásában, a megvalósítás elvi irányítása, a pénzügyi fedezet engedélyezése, a személyi ügyek lebonyolítása az elnök hatáskörébe tartozott, akivel az igazgató folyamatosan, egész éven át tartotta a kapcsolatot, a napirendre kerülő, a könyvtárt érintő ügyek gyors elintézése céljából. A könyvtári bizottság rendes és rendkívüli ülésein is természetesen ő az „első ember”. Az ő egyetértése nélkül vagy akarata ellenére döntés, határozat nem születhet. A könyvtár előrehaladásában, fejlesztésében személye egyáltalán nem mellékes, nagyon sok minden „tőle függ”. Szava nemcsak azért döntő, mert kapcsolata a könyvtárral — a bizottsági tagoktól eltérően — állandó és folyamatos, hanem azért is, mert nem célszerű „ujjat húzni” a Ház urával, akitől, mint a gazdasági bizottság elnökétől, elsősorban függ a könyvtár pénzügyi támogatása.²⁵

Az eddigiekből is kitűnik: egyáltalán nem volt mindegy, hogy kulturálistudományos érdeklődésű, a kultúra iránt fogékony, könyvszerető, a könyvtár fejlődését, fejlesztését szívényének tekintő képviselő lett-e a sokirányú jogkörrel rendelkező házelnök, vagy ellenkezőleg, mindezek iránt közömbös törvényhozó. 1887 és 1918 között 15 házelnök tevékenykedett a könyvtári bizottság élén hosszabb-rövidebb ideig. Voltak közöttük olyanok, akik hosszú éveket töltöttek el az elnöki poszton, de az ellenkezőjére is akad példa, mert csupán fél évig, sőt rövidebb ideig volt házelnök. Többségük egyértelműen támogatta a könyvtári bizottság és az irányítása alatt működő Képviselőházi Könyvtár folyamatos tevékenységét, illetve fejlődését.

²⁵ Ez a könyvtári bizottság üléseinek jegyzőkönyveiből egyértelműen megállapítható (OK Irattár).

A Ház ülése mint a könyvtári bizottság és a Könyvtár irányításának legfelsőbb fóruma

A házelnök által irányított könyvtári bizottság az igazgató (1911-től) közvetlen vezetése alatt álló Könyvtár működéséért végső fokon a képviselőháznak tartozott felelősséggel. A könyvtári bizottság évenként köteles volt jelentést tenni a Ház ülésén a Könyvtár elmúlt évi állapotáról, használatáról, állományáról stb., s ezt a házszabályokban rögzített módon a bizottság jegyzője, egyben előadója útján teljesítette is. A jelentést a Ház határozattal hagyta jóvá. Ugyancsak a Ház elé kellett terjeszteni a Könyvtár életével kapcsolatos jelentősebb szabályzatokat (kölcsonzési szabályzat, könyvtári ügyrend) és a komolyabb kihatással járó tevékenység végrehajtásához is a Ház előzetes hozzájárulását kellett kérni, (mint például a Ghyczy-gyűjtemény elajándékozott részének visszakérése a különböző intézményektől). A feladat teljesítéséről pedig utólagos jelentésben kellett beszámolni a t. Ház plénuma előtt. A Könyvtár tevékenységéről, helyzetéről, tehát éppúgy döntöttek a törvényhozók, mint bármely törvényjavaslatról, vagy a Ház ülése elé kerülő egyéb kérdéstről. A képviselőházi ülés határozata végleges és megfellebbezhetetlen, amelynek végrehajtása a könyvtári bizottságnak és a könyvtárigazgatónak egyaránt elsőrendű kötelessége volt.²⁶

JÓNÁS, KÁROLY

A history of the library committee of the Parliament

The author in his study demonstrates one of the permanent committees of the Hungarian Parliament from 1867 until the end of World War I. This committee played an important part in setting up the the inner, non-public special library of the House and later in its professional and political supervision.

The essay explores the motives, the circumstances of the foundation of the committee and subsequently it describes the organizational development, the rights and duties of it.

The author writes about the work, the sessions, the composition and the members of the committee in detail using the handwritten reports of the library committee, other parliamentary sources and the few bibliographic entries on this topic.

This scientific essay also publishes for the first time the sphere of authority and the tasks of the speakers who took the chairman's position of the committee, their real functions concerning the library and the role of the parliamentary sessions. (These sessions had the supreme right of supervision over the library committee and the Library of the Hungarian Parliament.)

²⁶ *L. az 1. és 2. sz. jegyzetet.*

KÖZLEMÉNYEK

Possessori bejegyzések a debreceni Egyetemi Könyvtár 17. századi külföldi könyveiben. I. (Református papok és tanárok könyvei). A debreceni Egyetemi Könyvtár külföldi antikvári és possessoraik című katalógus megjelenése után¹ hozzákezdtem 17. századi külföldi könyveink és possessoraik számbavételéhez. A munkát 1993-ban fejeztem be.² A továbbiakban református papok és tanárok 17–18. században birtokolt könyveit ismertetem az alábbi szkéma szerint:

A possessor neve.

A könyv rövid címlírása; a hatjegyű számok a raktári jelzetek.

A bejegyzés szövege.

1. Bejegyzések a vásárlásra vonatkozó adatok nélkül.

Horváth András

Maior Ioannes Soc. Jesu: Magnum speculum exemplorum. Köln, 1611. (764.091)

„Andr.[eae] Horuath D.R.V.C. Cass.[oviae] 1644”.

A rendelkezésre álló források elemzése után az tekinthető biztosnak, hogy [Regéczi] Horváth Andrást I. Rákóczi György bízta meg 1644-ben a kassai református egyház megszervezésével, melynek egyben első papja lett, gazdag javadalmazással.³ Könyveit a Kassa város olvasmányairól szóló legújabb adattár nem tárgyalja,⁴ possessori bejegyzése – mely jezsuita szerző művében maradt fenn – érdekes adaléknak tekinthető.

Soós Ferenc (idősb 1670–1720)

Cluverius Philippus: Introductio in universam geographiam. Amsterdam, 1683. (781.036).

„Est Francisci Soos Anno 1710. 9. Junij”.

Soós Kolozsvárt tanult, senior volt, 1696-ban Franekerben matrikulált; 1710-ben – a possessori bejegyzés évében – lett kolozskalotai esperes, 1717-ben az erdélyi egyházkerület püspökké választotta.⁵

Szokolyai Aderkő István

Voetius Gisbertus: Politicae ecclesiasticae partis primae.

Libri duo priores. Amsterdam, 1663. (763.492).

„Ex libris Stephani A.[nderkő] Szokolyai A.[nno] 1716”.

A possessor marosvásárhelyi esperes 1716–1719 között.⁶

¹ Debrecen, 1989. (Régi tiszántúli könyvtárak 6.)

² 1340 művet dolgoztam fel.

³ PAIKOSS Endre: *A kassai helvét hitv. egyház megalakulásának története*. Sárospatak, 1889. 74., valamint: Magyarország vármegyéi és városai. 1. *Abaij–Torna vármegye és Kassa*. Bp. 1896. 150.

⁴ *Kassa város olvasmányai 1562–1731*. Szeged, 1990. (Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 15.)

⁵ ZOVÁNYI (l. a rövidítésjegyzéket) 551., műveiről: SZINNYEI (l. a rövidítésjegyzéket) XII. 1300–1302.

⁶ ZOVÁNYI (l. a rövidítésjegyzéket) 390.

Szőnyi Virág Mihály (1703–1790)

Mylius Conradus Niddanus: Meletemata cathetica. Amsterdam, 1654. (753.558).

„Michaelis Virág 1733”.

Virág Mihály a debreceni kollégiumban tanult, ahol 1721-ben lépett a felső osztályba,⁷ 1733-ban – a possessori bejegyzés évében – főiskolai senior lett,⁸ ugyanez évben külföldre ment, egy évig a zürichi egyetemen tartózkodott, majd Utrechtbe utazott tovább néhány hónapra; 1735-től Kunszentmiklóson lelkészkedett, több más hivatal viselése után a dunamelléki református egyházkerület 1757-ben püspökké választotta.⁹

Szent-Simoni József (?–1775)

Pasor Georgius: Lexicon Graeco-Latinum in Novum Testamentum. Herborn, 1626. (764.083).

„Ex Libris (?) Szentsimoni Ab Anno 1745”

A possessorról keveset tudunk, hazai tanulmányai után 1738-ban az oderai Frankfurt egyetemét látogatta, 1742-ben Gyaluban, később Bánffyhunyadiakon lelkészkedett.¹⁰

Borosnyai Zsigmond (1704–1774)¹¹

Lipsius Justus: Roma illustrata, sive antiquitatum Romanarum breviarium, Amsterdam, 1657. (752.625)

„Sigismundi Borosnyai M.[anu] p.[ropria]”.

Borosnyai 1736-ban Utrechtben szerzett teológiai doktorátust,¹² 1738-ban iktatták be a nagyenyedi református kollégium teológiai tanári székébe, számos műve ismeretes.¹³

2. Bejegyzések a könyvvásárlásra vonatkozó adatokkal.

Verestói György (ifjabb, 1739–1794)¹⁴

Clapmarius Arnoldus: De arcanis rerumpublicarum libri sex. Leyden, 1644. (752.633).

„Georgii Verestói F.[ilii] Compar.[avit] Leoward.[iae]”.

Verestói kolozsvári tanulmányai után 1760-ban Franekerben tanult,¹⁵ 1764-ben ugyanott doktorált, majd hamarosan hazaérkezett, 1767-ben lelkész Kolozsvárott.¹⁶ Erdélyi szuperintendens lett, Mária Terézia halálakor írt magyar nyelvű oratiót.¹⁷ Leeuwarden városa, ahol könyvét vásárolta közel esik Franekerhez.

Hatvani István (1718–1786)

1. Bodinus Joannes: De republica. Frankfurt, 1641. (764.412).

2. Kolligátum kötet. 1–3.

⁷ SZINNYEI (l. a rövidítésjegyzéket) XIV. 1250.

⁸ THURY (l. a rövidítésjegyzéket) II. 210.

⁹ ZOVÁNYI (l. a rövidítésjegyzéket) 616.

¹⁰ SZINNYEI (l. a rövidítésjegyzéket) XIII. 774., ZOVÁNYI (l. a rövidítésjegyzéket) 594–595.

¹¹ Születése és halála éve: l. ZOVÁNYI (l. a rövidítésjegyzéket) 92.

¹² SEGESVÁRI Lajos: Magyar református ifjak az utrechti egyetemen 1636–1836. Debrecen, 1935. 60.

¹³ SZINNYEI (l. a rövidítésjegyzéket) I. 1252–1254.

¹⁴ ZOVÁNYI (l. a rövidítésjegyzéket) 686.

¹⁵ Franeker Album (l. a rövidítésjegyzéket) 363.

¹⁶ SZINNYEI (l. a rövidítésjegyzéket) XIV. 1128–1129.

¹⁷ BALLAGI Géza: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Bp. 1888. 98–99.

- Galliae accurata descriptio. Utrecht, 1659.
 Geographiae compendium. Utrecht, 1658.
 Hispaniae descriptio. Utrecht, 1658. (720.266).
 „St.[ephani] Hatvani V.[erbi] D.[ivini] M.[inistri] et M.[edicinae] D.[octoris] emptus
 Lugd.[uni] Batav.[orum] 1748 m.[anu] p.[ropria].”
 3. Lipsius Justus: Manuductionis ad stoicam philosophiam libri tres. Antwerpen, 1610.
 Hozzákötvé még három Lipsius mű:
 Physiologiae stoicorum libri tres. Antwerpen, 1610.
 Monita et exempla politica. Antwerpen, 1613.
 Admiranda, sive de magnitudine Romana libri quattuor. Antwerpen 1617. (780.907).
 „Steph.[ani] Hatvani V.[erbi] D.[ivini] M.[inistri] et M.[edicinae] D.[octoris] emptus
 Debrecini A.[nno] MDCCLXI.”

Hatvani István lelkésszé szentelése és orvosdoktorrá avatása után beszerzett könyveibe csaknem azonos szövegű possessori bejegyzéseket írt; ez kitűnik Bázelen vásárolt Zwingli gyűjtőkötetéből is.¹⁸

Leydeni tartózkodásakor, 1748-ban számos könyvet vett magának, hazatérésekor a vám és harmincad hivatalban nehézségei támadtak a szállítmány miatt, s egy hónapig kellett ezért Bécsben vesztegelnie.¹⁹

Szathmári Pap Mihály (1737–1812).

Kircher Athanasius Soc. Jesu: Turris Babel sive archontologia. Amsterdam, 1679. (796.917).

„Michaelis Pap Szathmári Comp.[aravit] Ludg.[uni] Batav.[orum]”.

Kolozsvári tanulmányai után több külföldi egyetemet látogatott, 1761-től a leydenit,²⁰ hazatérése után teológiai tanárrá választották Kolozsvárra; gazdag életművet hagyott hátra.²¹ Sokoldalú tájékozottságát igazolja a jezsuita szerző művének megvételéle.

Dányádi S. György – Szathmári Váradi P.(?) Sámuel.

Sluterus Severinus: Anatomia logicae Rameae. Frankfurt, 1623. (761.915).

„Eximio Adolescenti Sámueli Váradi Szathmarino dono mittit Georgius S. Dányádi Trajecto ad Rhenum” (Első kéz írása).

„Recepi cum gratia Sam.[uel] P.(?) Varadinus”. (Második kéz írása).

Dányádi S. György 1680-ban az utrechti egyetem hallgatója volt.²² Kovásznai Péter tiszteletére üdvözlő verset írt,²³ hazai pályafutására vonatkozólag biztos adatokkal nem rendelkezünk, az is kétséges, hogy azonos-e a Tiszántúlon lelkészkedő névrokonával.²⁴ Váradi Szathmári Sámuel, esetleg Váradi P.[astoris] Sámuel kilétét nyomozó kutatásom nem hozott eredményt. Valószínűnek látszik, hogy az 1680-as években 16–20 éves lehetett (ekkoráját kaphatta a könyvet Dányáditól), az „adolescens” megnevezés erre utal. A két diák adatait szándékosan kapcsoltam a papokról és tanárokról szóló szöveghez. Külföldi tanulmányaik utáni életpályájuk történetének tisztázása új adatok előkerülésekor lesz lehetséges.

¹⁸ OJTOZI Eszter: *A debreceni Egyetemi Könyvtár külföldi antikvári és possessoraik*. Debrecen, 1989. 149.

¹⁹ LÓSY-SCHMIDT Ede: *Hatvani István élete és művei 1718–1786*. Debrecen, 1931. 80–81.

²⁰ *Leiden Album* (I. a rövidítésjegyzék) 1071.

²¹ ZOVÁNYI (I. a rövidítésjegyzék) 576–577.

²² SEGESVÁRI: i. m. 22.

²³ RMK III. 3051. A vers másolatáért VÁSÁRHELYI Juditnak tartozom köszönettel.

²⁴ ZOVÁNYI (I. a rövidítésjegyzék) 133–134. RMSZ. 60.

Rövidítések – Irodalom

Franeker Album = Album studiosorum Academiae Franekerensis (1585–1811, 1816–1844) I. Naam-
list der Studenten. Leeuwarden, 1968.

Leiden Album = Album studiosorum Academiae Lugduno-Batavae MDLXXV–MDCCCLXXV. Ha-
gae Comitum, MDCCLXXV.

RMSZ = Régi magyarországi szerzők. Összeáll. Pintér Gábor. Bp. 1989.

Szinnyei = Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp. 1891–1914.

Thury = Thury Etele: Iskolatörténeti adattár. 1–2. Pápa, 1906–1908.

Utrecht Album = Album studiosorum Academiae Rheno – Traiectinae. Ultraiecti, 1886.

Zoványi = Zoványi Jenő: Magyarország protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp. 1977.

OJTOZI ESZTER

Csanaki Máté tréfás enkómiuma (1626). Csanaki (Tzanaki) Máté 1593-ban született, nemes csa-
ládban.¹ Szüleit korán elvesztve 1595-ben gróf Báthori István országbíró és Homonnai Eufrozina gyám-
sága alá került, az ő haláluk után, 1611-ben a „maga ura lett”.² Előbb hazai (Nagyszombat, Pozsony)
és ausztriai, morvaországi gimnáziumokat látogatott, majd öröksége nyakára hágván visszatért Göncre,
innen pedig 1614-ben Sárospatakra ment. Itt négy³ éven át hallgatta Szencit, Sideriust, Löveit és máso-
kat, mígnem Rákóczi György segítségével külföldi tanulmányútra indulhatott. Tíz éven át peregrinált,
német, angol, francia, svájci és németalföldi egyetemeken tanulva, míg orvosdoktorként hazatérve, vagy,
mint Bod Péter állítja,⁴ Sárospatakon lett igazgató (ezt Weszprémi, Tsétsi Jánosra hivatkozva cáfolja),

¹ KEMPELEN Béla (*Magyar nemes családok III.* Bp. 1912. 52.) két Csanaky családot ismer: az 1754–
55-ös összeíráskor Biharban és Szabolcsban éltek leszármazottaik.

² WESZPRÉMI I.: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. I. kötet* Bp. 1960. 388–392.
Weszprémi még két helyütt említi Csanakit: II. kötet (Bp. 1964) 64. p.-n, ahol egy pestisről szóló munka
szerzőjeként idézi és IV. kötet (Bp. 1970) 990. p.-n, ahol az 1618-as heidelbergi diákok közt sorolja föl ne-
vét. Életrajzi adatai még a következő művekben találhatók: SZINNYEI J.: *Magyar írók élete és munkái.* Bp.
1893. II. 157–159., BOD P.: *Magyar Athénás.* H. n. 1766. 315., HORÁNYI A.: *Memoria Hungarorum et Pro-
vincialium scriptis editis notorum.* Viennae, 1777. III. 470., DANIELIK J.: *Magyar írók. Életrajz Gyűjtemény.*
Pest, 1858. II. 48. *Sárospataki füzetek.* 1865. 166. HERPEI János: *Polgári, irodalmi és kulturális törekvések
a század első felében.* (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez.) Bp.–Szeged, 1965. I.
278, 280–281. Bp.–Szeged, 1966. II. 390.

³ Weszprémi négy évet ír, de Csanaki már 1618-ban heidelbergi diák volt! Vö. HERPEI J.: *i. m.*
(Adattár I. 281.) Ugyanitt Herepei a következő szöveget idézi a sárospataki tanulónévsorból: „Matthias
M. Tzanaki Ao 1617. Profectum est in Germ(aniam). Condiscipulus Cocceji.” Majd hozzátesszi: „Meghalt
1618 július 24-én.” – ami nyilván félreértés, mert akkor Csanaki épp német földön tanulgatott. Lehet,
hogyan az „exivit” (eltávozik vagy meghal) szót értették félre.

⁴ BOD Péter: *Magyar Athénás.* H. n. 1766. 315. Herepei viszont „határozottan állítja”, hogy Csa-
naki négy éven át Sárospatak igazgatója volt. HERPEI J.: *Csanaki Máté a kolozsvári református iskola
igazgatója.* Et. 1943. 226–228., illetve Adattár (*i. m. l. a 2. sz. jegyzet*) II. 390.

vagy pedig udvari és magán orvosként működött Erdélyben,⁵ 1636. december 5-én,⁶ negyvenkét éves korában bekövetkezett haláláig.⁷

Csanaki irodalmi hagyatéka nem jelentős. A szakirodalomban a következő művei ismertek:

1. *Controversiae partim logicae et philosophicae, partim etiam theologiae...* Lugduni Batavorum, 1625 606 p.⁸
2. *Nobile scabiei encomium...* h. n., 1626,⁹ ill. h. n., 1627¹⁰
3. A döghalálról való rövid elmélkedés... Kolozsvár, 1634¹¹
4. *De natura verorum Ungarorum...* h. n., é. n.¹²
5. *Logica et metaphysica...*¹³

Munkái közül, kétség kívül a *Nobile scabiei encomium* aratta a legnagyobb sikert: rövid idő alatt legalább két kiadást ért meg, s például az 1674-ben publikált, a bordélyokról szóló disputa-füzet¹⁴ szerzője, bevezetőjében, a legismertebb tréfás enkómiumok közt sorolta föl! Érdemes tehát megvizsgálnunk, mi volt ennek a különös munkának a titka, s mik voltak előzményei a „szakirodalomban”.

Az „enkómion melosz”, a magasztalódal Pindarosz óta népszerű költészeti műfajként ismert,¹⁵ Iszokratésztől Claudianusig az ókor szinte valamennyi rétorikus ihletésű szerzője alkalmazta, személyek, érények, eszmék vagy tárgyak magasztalására. A műfaj népszerűségét mi sem bizonyítja inkább, mint paródiájának viszonylag korai megjelenése: Iszokratész Buszirisz türannoszról, a Gorgiász Helené házasságtöréséről, Favorinus az áruló Therszitészről, Traszümakhosz az igazságtalanságról, Lukianosz a légyről, Szünésziosz pedig a kopaszágról írt világhírű enkómium-paródiákat.

Mind az eredeti enkómium (laudatio), mind pedig ironikus formája természetesen az ókori eszköztárat újráfelfhasználó reneszánsz irodalomban, a 15. században tűnik föl ismét. Az új, ironikus próbálkozások közül Pico Mirandola „barbaries”- és Erasmus „stultitia”-dicsérete aratta a legnagyobb sikert s szabta meg egyben a későbbi tréfás enkómiumok sémáját is. A reneszánsz kori tréfás enkómium elsősorban az ő hatásukra vált tudomány-paródiává, s lett igazi „kollégiumi” műfajként oly népszerű a tanárain

⁵ HERPEI J. szerint „Kolozsvár életében végzett munkálkodásáról talán azért nem maradt ránk semmi emlék, mivel idejövetele idejében itt már egy nála 22 évvel idősebb, gyakorlott „bölc, okos” orvos találta magát szemben, aki, a krónikáiról Segesvári Bálint megemlékezése szerint – „még az fejedelmek körül is kedves volt jó medicusságáért”. Ezért a város polgársága inkább a bennszülött és közkedvelt Csanaki Pált hívta betegie gyógyítására, mint az újonnan jött ismeretlen.” HERPEI, J.: *i. m.* (Adattár I. l. a 2. sz. jegyzet) 280.

⁶ HERPEI, J.: *i. m.* (Adattár I. l. a 2. sz. jegyzet) II. 390.

⁷ RMNy (Régi magyarországi nyomtatványok) Bp. 1983. II. 1586. (570–571.) Ugyanitt olvasható utalás arra is, hogy a *Döghalálról való elmélkedés* előszavából következtethetően 1633–1634-ben Csanaki a pestisjárvány alkalmával személyesen gyógyította a kolozsvári diákokat.

⁸ RMK III/1. 1387. (410–411.) Ez volt főműve, 606 lap terjedelemben, végén a testvére temetésére írott negyven lapos gyászbeszéd szövegével.

⁹ RMK III/1. 1404. (416.)

¹⁰ RMK III/1. 1414. (419.) A műnek egy harmadik kiadása is ismert: a braunschweigi Stadtbibliothek birtokában lévő *Fasciculus novus exhibens varia variorum* című, 1632-ben kiadott kötetben szerepel Csanaki munkája is.

¹¹ RMK I. 636. (279.), ill. RMNy. II. 1586. (570–571.)

¹² SZINNYEI J.: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1893, II. 158. Ez a mű a magukat magyarnak kiadó és e névvel visszaélő koldusdiákok ellen íródott.

¹³ SZINNYEI J.: *uo.* Ez a mű is csak utalásból ismert.

¹⁴ WICKEN, Georgius: *Disputatio medica, qua lupanaria, s. v. Huren-Häuser ex principiis medicis qq. improbantur*. Praeside Georgio Franco...Heidelbergae, 1674.

¹⁵ *Pauly's Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*. Stuttgart, 1905. V. Band, 2581–2583., illetve *Der Kleine Pauly – Lexikon der Antike*. München, 1979. Bd. 2. 269–270.

s tanulnivalóján szívesen gúnyolódó egyetemi ifjúság körében. A műfaj reneszánsz mesterei között olyan jelentős személyiségeket tarthatunk számon, egyebek közt, mint Politianus, Eobanus Hessus, Scaliger, Hutten vagy Cardanus.

Mivel e régi-új műfaj szülőházaja az egyetem, a tudomány világa, nem csodálkozhatunk, ha magukhoz a tudományokhoz hasonlóan, az idők folyamán e tréfás írások is szakosodtak, s ha rövid időn belül, immár önálló műfajként, megjelent a színen a specializálódott tréfás orvosi encomium. A sort nyilván megint maga Erasmus nyitotta meg, kinek *Encomium medicinae* című munkája ugyan komoly szándékkal készült, ám olvasóját folyton-folyvást arra készíti, hogy rejtett iróniára gyanakodjék benne. Ugyanilyen nagy hatású, egyértelműen ironikus, és gyakran a tréfás enkómium eszközeivel élő munka Henricus Cornelius Agrippa von Nettesheim *De incertitudine et vanitate scientiarum* (Antwerpen, 1530) című remekének az orvosokról szóló szakasza. Ilyen előzmények után írhatta Cardanus a maga tréfás orvosi enkómiumát a podagráról, Insulanus a negyednapos lázról, Calcagninus a fenékről, Carolus Liebhards a latrináról, illetve Csanaki a rühről. A podagra-enkómium egyébként maga is valóságos műfajjá ágazott¹⁶ – a köszvénydicséretek atyja az ókori Lukianosz volt, az ő művével (Iragopodagra) egy kötetben jelent meg a podagra (köszvény)-dicséret reneszánszának megindítójaként Biblialdus Pirckheimer *Podagrae Lausa* (Argentorati, 1529), Erasmus, Ioannes Garnarius Gandensis (Patavii, 1553), Hieronymus Cardanus (Patavii, 1553) munkája is. A tréfás enkómium műfajának virágzását Caspar Dornavius gyűjteménye (Argentorati, 1570) is bizonyítja, melyet a 17. században is még számos hasonló opusz követett.¹⁷ A sort magyar példákkal is zárhatjuk: Turóczi-Trostler József 1936-ban adta ki az egyetlen ismert magyar nyelvű, „köszvénydicséretet”,¹⁸ ismeretes egy magyar „kopaszágdicséret” is,¹⁹ a Dornavius-gyűjteményben²⁰ pedig Szcenzi Molnár Albert tréfás enkómiuma szerepel! A rühről azonban, tudtunkkal a világirodalomban és a hazai irodalomban egyaránt elsőként Csanaki írt tréfás enkómiumot.

Mint mondtuk, a 17. század elejére – mikor a „rüh dicsérete” született – a tréfás enkómium műfaja már bizonyos szabályokkal rendelkezett. Tárgya általában olyasmi volt, ami a „dicséretre”, laudatióra eleve alkalmatlan: ez szolgáltatta az alapvető humorforrás. Gyakorta megesett, hogy a téma a diákélettel vagy a tudományos élettel függött össze. Ugyanígy jellemző a kor laudatióra az is, hogy szerkezetükhöz, nyelvezetükhöz a hivatalos disszertációkat használták mintául: ez különösen azoknak lehetett mulatságos, akik az utóbbiakat az unalomig jól ismerték már: ezek az enkómiumok ily módon a stílusparódia szerepét játszották egyben, s nem csupán az enkómium retorikus, hanem a disszertáció reneszánsz tudományos műfaját is parodizálták. (Ezek voltak a történelem első tudomány-paródiái, hiszen az ókoriak, Szünesziosz, Lukianosz és a többiek csak a retorikus műfajokkal játszottak a maguk idejében.) A tréfás enkómium azonban nem csak öncélú viccelődésnek adott teret, hanem a reneszánsz ekkoriban már terhes filológizálásának, tekintélytisztelőének és kétségtelen életidegenségének is racionális-plebejus kritikáját jelentette. Közvetlen közönsége az egyetemi diákságból és tanárokból került ki: Csanaki nem véletlenül fordul éppen hozzájuk műve előszavában.

¹⁶ A tréfás enkómium műfaj történetét eddig legteljesebben HAUFFEN A. írta meg: *Zur Literatur der ironischen Enkomien* = Vierteljahrschrift für Literaturgeschichte. 1893. VI. 161–178.

¹⁷ Lásd pl.: *Dissertationum ludicarum et amoenitatum scriptores varii*. Lugduni Batavorum, apud F. Hegerum, 1644. 22 tréfás laus-ot hoz.

¹⁸ *Laus Podagrae* – *Az az köszvénynek dicséreti*. H. n. 1936. – előszavában Turóczi utal a műfaj antik gyökereire és Csanaki művére egyaránt, csak éppen, a „scabies” szót „kopaszág”-nak fordítja és emiatt téves következtetésekre jut (uo. előszó, 10. p.) A mű szerzőjét Turóczi egyébként ismeretlennek tartja. BOROS Gy. (*Laus Podagrae* – könyvismertetés = Irodalomtörténet 25(1936) 96–97.) azonban Bogáti Farkas Mihály szerzősége mellett érvel.

¹⁹ TURÓCZI TROSTLER József: *Az kopaszágnak dicséreti* a tizenhetedik században = ItK, 1936. 218–219. – Turóczi egy korábbi cikkében azt is bizonyította, hogy a magyar „enkómiumok”, az egyezések ellenére, nem közvetlenül a görög eredetiket (Lukianosz, Szünesziosz), hanem egy latin közvetítő-művet másoltak. (EPHK. 1913. 715.)

²⁰ DORNAVIUS, C.: *Amphitheatrum sapientiae Socraticae*. Hannoveriae, 1619.

Több szempontból is indokoltnak láttam azt, hogy Csanaki művét részletesebben ismertessem. Ré-szint manapság viszonylag kevesen olvasnak latinul: a szöveget tehát eképpen hozzáférhetőbbé teszem. Másrészt a *Nobile scabiei encomium*ról a szakirodalomban eddig csak általános megjegyzéseket olvashatunk, s úgy véltem, nem fölösleges ha a művet közelebbről s részleteiben is szemügyre vesszük. Harmadrészt pedig néhány olyan sajátosságra is szeretnék rámutatni, mely konkrét szövegekhez kapcsolódik.

Enkómiómát Csanaki két egykori ivócimborájának ajánlja: ezeknek monogramja ugyan nem egyezik az ajánlásban megnevezettekével: Johannes Scretta Schotnovius a Zavorzitz²¹ (prágai) és Johannes Caspar Fausius²² (pfalz-neuhausi) orvosokéval, mégis joggal gondolhatjuk, hogy az egykori ivócimborák és a megnevezett doktor urak azonosak.

Csanaki munkáját Cicero-idézetrel kezdi „Gyakran rejlik a bölcsesség szennyes köpönyeg alatt” – tehát nem ruha teszi az embert. A cím sem mérvadó – teszi hozzá a szerző például Erasmus *Laus stultitiae*-jét hozva – ne tévesszen meg tehát senkit a furcsa téma: a szerző a tisztességes szórakoztatást (*sales honesti*) igazi tudománnyal igyekszik majd vegyíteni.

A disszertáció bevezetője, mely nyelvi tekintetben Cicero-paródia, látszólag komoly filozófiai gondolatokat tartalmaz: Sokkal több dolgot tartunk rossznak, mint jogos lenne, a világgal szemben türelmesnek kell lennünk, hiszen a természetben voltaképpen nem létezik „rossz”. A „rossz”, ha mégis föltételezzük létét, három alakban jelenhet meg a világban: a szerencsétlenség (nyomorúság), a halál és a betegség alakjában. A rüh nem nyomorúság és nem halál, de nevezhető-e vajon betegségnek?

Pusztán azért mert viszket, nem betegség – a tetű és a bolha, a meleg és a hideg is viszket, mégsem betegség.

Azért sem betegség, mert „*praeter naturam*” létező,²³ hiszen kincset találni is „*praeter naturam*” cselekedet, mégsem kór.

Továbbá: a betegség károsítja a mozgásszerveket és az érzékelőképességet. A rüh ezzel szemben éppenséggel mozgásra készletet és élénkít. Aki vakarózik, az nem lustálkodhat. A vakarózás okozta sebek pedig nem a rüh, hanem a vakarózó bűnei („*abusus*” okozza őket). A rüh így megszabadít a legnagyobb „*virus*”-tól, a tunyaságtól is: az általa keltett mozgás egészséges, és minthogy ez a kór a legtunyasabb népseget, a diákokat támadja meg, különösképp hasznos.

Az ember az állat- és a növényvilág fölött uralkodik, a rüh azonban az ember fölött is. De – kérdezhetnők – hogyan lehet az, hogy a szerző, aki ily nagyra tartja a rühöt, maga nem birtokolja e kincset? Hiszen, akadt a baráti körben olyan, aki még a szerelemnél is többre tartotta a rühöt²⁴ – Csanaki itt, a könyvecske felénél megáll, s arról beszél, miért merete vállalni a téma kidolgozását, annak ellenére, hogy maga nem „*scabiosus*”. Ezután újra a laudatóba fog:

A rüh – mondja – a legszebb ékesség, színei változatosak, festői külseje a tulipánnal²⁵ vetekszik gyönyörűségében! Nincs semmi, ami a szemet nála jobban gyönyörködtetné: a fölszíne változatos, he-

²¹ Született Prágában, Schaffhausenben tevékenykedett, mint orvos, a 17. század első felében. G. Soperlinggel együtt kiadta Martin RULAND *Centuria curationum empiricarum* című gyűjteményét. (Basel, 1628). HIRSCH . A. (Hrsg.): *Biographisches Lexicon der hervorragenden Aerzte*. Wien–Leipzig, 1887. V. Bd. 330.

²² Nem találtam róla adatot.

²³ A preszókratikus természetfilozófiából eredő, a hippokratikus és galénikus elméletekben is kulcs-szerepet játszó fogalom: a nem fiziológiás folyamatok, jelenségek neve (*para phüszin*). Lásd: SCHUMACHER, J.: *Antike Medizin*. 2. Ausg., Berlin, 1963. 186 ff.

²⁴ „*In Venere labor est magnus, dulcedo brevis et tristitia quoque, aut etiam poenitentia subsequitur. At scabiei voluptas nec laborem requirit et conjuncta quoque est cum perpetua suavitate*” CZANAKIUS, Matthaeus: *Nobile scabiei encomium*. H. n. 1627. 11.

²⁵ A tulipán ebben az időben vált, németalföldi hatásra, divatnövénnyé. A színes tulipánok ebben az időben friss találmánynak számítottak. FRIEDEL, E.: *Az újkori kultúra története*. III. Bp. 1991. 117.

gyek, völgyek, dudorok követik egymást, s drágakő rejlik a közepében.²⁶ E hasonlatból kiindulva meséli el Csanaki egy angliai peregrinációs élményét. Az elbeszélés valóságos novellabetét, leginkább Szepsi Csombor Márton legjobb oldalaira emlékeztet és a 17. századi magyar anekdotakincs részének tekinthető.

Csanaki tehát, Angliában vándorolgatva, London és Oxford közt megszáll egy fogadóban. Összeakad itt egy emberrel, akit a közeli sűrű erdőn áthaladtában éppen aznap támadtak meg a rablók, s mivel gyönyörű ékköves gyűrűt viselt, ujját a gyűrűvel együtt lemetszették. Csanaki rettegve vág neki ugyanannak az erdei útnak, ám mivel rajta nincsen ékköves gyűrű, (csupán, mint gondolhatjuk, néhány ótvar) épen és sértetlenül ér el céljához. A tanulság mindebből: a rüh többet ér minden ékkönnél, hiszen nem rabolnak ki miatta.

A rüh úgy viszonyul a drágakőhöz – írja Csanaki – mint a derék feleség az utcanőhöz: ugyan senki nem kívánja meg, de legalább hűséges. A scabiest birtokosa nem mutogatja, mint a drágakövet, inkább úgy rejtegeti, mint a hív feleséget. A rüh nem csak veszélyt nem hoz gazdájára, hanem még, alkalmasint meg is védi a rablóktól. Meg aztán, nem csak drágaköve, hanem nedve²⁷ is értékes. A scabies olyan mint a mindig meg-megújuló főnixmadár.

Csanaki a rühöt a garam-völgyi Szantovia (Szántó/Santovka?) falu mellett található forráshoz hasonlítja, melynek vize folyékonyan tör föl, ám utóbb megkövesedik.

A rüh ugyanolyan gyógyító hatású is, mint a drágakő, nemcsak a testen, hanem a lelken is segít: a szervezetből kivonja a káros nedveket. S a tapasztalat szerint a rühös ember nem lesz beteg sem. (Csupán a hirtelen megszűnő rüh okoz betegséget.) Míg a drágakövek rejtőznek, s kutatni kell utánuk, a rüh mindenki számára könnyen elérhető: ugyanúgy, mint a drágakő, a rüh is a legértékesebb nedvek sűrítménye, s mivel az ember maga teljes világ (mundus), a rüh így a világ sűrítményének (mundi compendium) bizonyul.

A rüh azontúl még a drágaköveknél is több: a csillagokhoz hasonló, hiszen kél és elenyészik, mindig másutt tűnik föl, csökken és növekszik, s alakja is a csillagokéra emlékeztet.

Összefoglalásképpen a szerző fölhívja figyelmünket a rüh értékeire. Övni és szeretni kell ezt a kincset – mondja – és fölszólítja a „res publica scabiana”, a „rüh-köztársaság” polgárait, védjék bátran államukat, ne engedjenek kívülállókat soraik közé, aki pedig közéjük tolakszik, azt előbb purgálják jól meg, kenjék be babérolajjal és „unguentum psoricum”-mal,²⁸ majd dobják ki maguk közül. Ezzel az ajánlattal ér véget az enkómium.

Csanaki műve, mint láttuk, nem annyira a klasszikus enkómium, mint inkább a reneszánsz disszertáció-paródia hagyományait követi. Ajánlása és számos utalása a korabeli diákelethez, tréfáinak stílusa és nyelvezete még inkább az egyetemek világához köti. Csanaki munkájának sikerét, véleményem szerint az magyarázza, hogy a *Scabiei encomium* nyelvében, tartalmában, formájában és hangnemében egyaránt sikerrel ötvöztött többféle hagyományt: az ókori tréfás retorikus enkómiumét, a reneszánsz tudományparódiáét, végül pedig a német diák- és egyetemi irodalomét. Méltán zárhatjuk tehát rövid ismertetőnk

²⁶ Utalás a „carbunculus” szó kettős értelmére (gyulladt fekélyt és vörös színű drágakövet is jelent). Lásd: CASTELLI, B.: *Lexicon medicum*. Patavii, 1762. Tom. I. 163.

²⁷ A gusztustalanságokkal való viccelődés elsősorban a korabeli (német) egyetemi irodalomra jellemző vonás. Lásd pl.: *Nugae venales, sive thesaurus ridendi et jocandi*. H. n. 1642., ill. *Crepundia poetica somniata*. H. n. 1642.

²⁸ Utalás a rüh korabeli gyógymódjára. Az „unguentum psoricum” tkp. „rüh-kenőcs” (a rüh neve görögül pszora): unguentum sulphuratum-nak is nevezik, összetétele a következő: sulphuris sublimati 60, pulv. cretae albae 40, jól keverd és zúzd össze cum saponis calini ven. 120, axungiae porci 80, cerae flav 40, olvaszd meg kis tűzön, azután keverj hozzá picis liquidae 60. Külsőleg rüh ellen kiváló hatású, mivel a szappan, megduzzasztva a hámréteget, a kénnek az atkához és a kátránynak a bőr alsóbb rétegeihez való jutását megkönnyíti. KAZAY E.: *Gyógyszerési lexicon*. Nagybánya, 1900. IV. kötet 447.

ugyanavval a Cicero-idézetrel, amellyel Csanaki a maga munkáját elindította: „Saepe sub sordido palliolo sapientia latitat”²⁹ (Gyakran rejlik a mocskos gúnya alatt bölcsesség.)

MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS

Egy tévesen feltételezett 18. századi nyomda: Máriavölgy 1730–1736. A 18. századi magyar nyomda- és kiadástörténet egyik máig nem bizonyított nyomdahelye Máriavölgy (Marianka, Szlovákia). Ezzel a nyomdahellyel a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia V. *Pótlások...* kötetében találkozunk először. A kötet „Thalle 1736, ny. n.” impresszummal, minden külön jelzés nélkül, a *Directorium Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae...* c. mű megjelenését Máriavölgyhöz köti. A bibliográfia szerint a nyomtatvány 44 l. terjedelmű, 31 cm gerincméretű, egy példányát az Országos Széchényi Könyvtár őrzi.¹ Ugyanennek a bibliográfiának a VI., nyomda- és kiadástörténeti mutató kötetében Máriavölgy nyomdahelyként szerepel. A nyomda neve „Typis Thallensium ad Posonium”, működési ideje 1730–1736 között volt, s a kötet szerint két nyomtatványt jelent itt meg. Az egyik a már említett 1736-os *Directorium*, a másik Benger Miklós pálos szerzetes mirákulumos könyve a pálosok által gondozott körösi Mária búcsújáráshelyről *Regina martyrum innumeris gratiis Corusca...* címmel.² Ez utóbbi Petrik Géza bibliográfiájának I. kötetében „typis data 1730. (H. és ny. n.)” impresszummal szerepel³ és csak a VI. kötet kapcsolja a nyomtatványt külön indoklás nélkül Máriavölgyhöz.

A bibliográfiai sorozat 1991-ben megjelent VIII. kötetének második, *Nyomda- és kiadástörténeti mutató az 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványokhoz (a VI. kötet kiegészítése)* című részében is szerepel Máriavölgy. A nyomda neve itt „Typis Thallensium”, működési ideje változatlanul 1730–1736, és mivel újabb ide köthető nyomtatványt a kötet nem tartalmaz, a nyomdanév után visszautal a VI. kötetre.⁴

Az 1730-ban megjelent Benger-műből a Petrik-bibliográfia példányt jelez az Országos Széchényi Könyvtárban és az Egyetemi Könyvtárban, az 1736-os *Directorium*ból pedig – mint már említettük – a bibliográfia V. köteté szerint az Országos Széchényi Könyvtár őriz példányt. Az Országos Széchényi Könyvtár állományában a *Directorium*ból egy (jelzete: 196329), Benger könyvéből két (jelzete: v. s. s. 315/1–2) példány található. Ezenkívül további példányokat őriz e művekből például a Budapesti Egyetemi Könyvtár: a *Directorium*ból kettőt (jelzete: Ab 2r 4/1–2), Benger művéből egyet (jelzete: Ac 4r 9). Az Egyetemi Könyvtárban a két mű bibliográfiai felvételén – eltérően a retrospektív bibliográfiát tükröző Országos Széchényi Könyvtár katalógusától – az impresszum részénél a „hely- és nyomda nélkül” jelzés olvasható.

A pálos renddel, a mirákulumos könyvekkel⁵ és a máriavölgyi pálos könyvtárral kapcsolatos,⁶ eddig feltárt forrásanyagban nem volt utalás arra, hogy Máriavölgyben nyomda, pontosabban a retrospektív nemzeti bibliográfia két fenti említéséből következtethetően, pálos nyomda működött volna. Ezért a két, bibliográfiailag Máriavölgyhöz kapcsolt mű, valamint a pálos rend- és könyvtártörténeti források újabb áttekintése után választ kerestem arra a kérdésre, hogy valóban működött-e nyomda Máriavölgyben.

²⁹ MARGALITS, E. (*Florilegium proverbiorum universae Latinitatis*. Budapestini, 1895. 381.) ezt a mondást, szerző megjelölése nélkül, a következő formában hozza: „Saepe etiam sub sordido pallio sapientia latet.”

¹ *Magyarország bibliographiája 1712–1860. V. Pótlások*. Bp. 1971. 123.

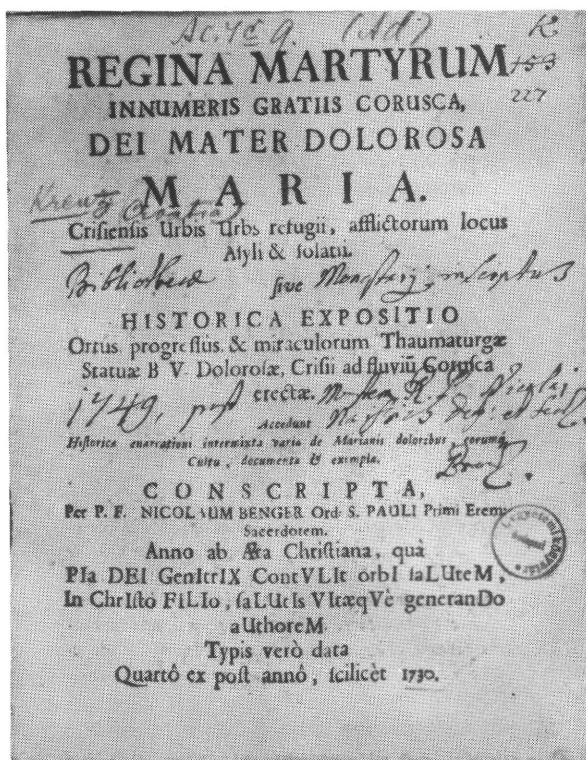
² *Magyarország bibliographiája 1712–1860. VI. Nyomda- és kiadástörténeti mutató*. Bp. 1972. 224.

³ PETRIK Géza: *Magyarország bibliographiája 1712–1860. I.* Bp. 1888. 230.

⁴ *Magyarország bibliographiája 1712–1860. VIII. Függelék. Nyomda- és kiadástörténeti mutató*. Bp. 1991. 368.

⁵ KNAPP Éva: *Barokk kori mirákulumos könyvek magyarországi búcsújáráshelyekről*. Dissz. Kézirat. Bp. 1984.

⁶ KNAPP Éva: *A máriavölgyi pálos kolostor könyvtára a 18. században. I., II.* = MKsz 1992. 193–216., 313–331.

1. kép Benger, Nicolaus: Regina martyrum ... [Czestochowa], 1730. címlap; (példány: BEK Ac 4r 9)

I.

Az 1730-ban megjelent Benger-mű példányainak címlapján (1. kép) a mű címe, szerzője és a nyomtatás dátuma szerepel. A műben nincs utalás arra, hogy hol, milyen nyomdában készítették. A műből megtudjuk, hogy Benger Miklós a körösi plébános, Laurentius Sztarchich feljegyzéseiből dolgozott.⁷ A Benger-kézirat kiadására a teológiai engedélyt Stephanus Kovachich, a pálos rend horvátországi tartományának vicarius 1729. július 12-én, és Joannes Kolarich, a pálos rend horvátországi rendtartományának definitora, egyben a lepoglavai pálos kolostor priorja 1729. július 14-én, a rendfőnöki engedélyt pedig Demsich István pálos generális 1729. augusztus 7-én, a rendfőnöki székhelyen, Máriavölgyben adta meg.⁸

Feltűnő egyrészt, hogy a mű előszavában Benger a körösi Mária kegyhelyen kívül további kegyhelyekről is szól,⁹ de az éppen 18. századi felívelő szakaszában lévő Máriavölgyet¹⁰ nem említi meg. Másrészt a mű v. s. s. 315/1 jelzetű Országos Széchényi Könyvtár-i példányában a címlapon a „Conventus B. V.

⁷ BENER, Nicolaus: Regina martyrum ... [Czestochowa], 1730. a2/b.

⁸ L. a 7. sz. jegyzetet a4/a–b.

⁹ L. a 7. sz. jegyzetet 5.

¹⁰ TÜSKÉS Gábor: Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében. Bp. 1993. 254–256, 344–345.

Mariae Tallen. 1734.” tulajdonosi bejegyzés olvasható. Ezt a megjelenéshez viszonyítva aránylag késői időpontot, ha a mű valóban a máriavölgyi nyomdában készült volna, külön is indokolni kell.

A pálos rend történetére a nagyképtalanok és a rendtartományi gyűlések tükrében vonatkozó forrásanyagot tartalmazó *Acta Paulinorum* sorozat,¹¹ valamint a rendi *Decreta et Articuli Capitulum Generalium*¹² című kötetek, melyek rendszeresen tájékoztatnak a pálos szerzők műveinek megjelentetéséről, nem utalnak a Benger-mű megjelenési helyére. Benger Miklós a *Regina martyrum* egyik utalása szerint körösi kéziratoss forrásból dolgozott.¹³ Ő maga Körös megyében élt, és két alkalommal is a pálos rend horvátországi tartományának rendfőnökévé választották. Így a könyve megjelenési helyére vonatkozó útbaigazítást a lepoglavai és a körösi pálos rendház egykorú könyvtári katalógusaiból vártunk. A lepoglavai katalógusok (1727, 1754) címleírásai azonban nem rögzítenek impresszumatadatokat.¹⁴ A lepoglavai könyvtár egy részét rögzítő jegyzék, melynek alapján a könyveket a rend feloszlata után a Pesti Egyetemi Könyvtárba szállították, a művet nem tartalmazza.¹⁵ A körösi pálos könyvtár abolíciós jegyzéke, mely impresszumatadatokat is tartalmaz, a műről a következő adatsort rögzíti:

„Numerus Inventarii 182, Num. Exemplar. 1, Libri – Historica Expositio Thaumaturgae Statuae B. V. Dolorosae Crisii. in Latino, Autor Nicolai Benger, Impress. Zagrab. 1730., Tom. 1., Form. 4to”¹⁶

Azaz a mű címét az alcíméből rakta össze, s nyomdahelyként Zágrábot nevezi meg.

A mű leírását a máriavölgyi könyvtári katalógusban (1772) is megkerestük.¹⁷ Ez azonban – a lepoglavaihoz hasonlóan – megjelenési helyet és évet nem közöl. Ezzel szemben az 1786-os feloszlatai jegyzék impresszum-adatokat is rögzít. Ebben Benger művét a következő adatsorral jegyezték fel:

„Nr. 648, Exempl. 1., lib. De gratiis B. V. Crisiensis, aut. Benger, loc. — , ann. — , tom. 1., Form. 4°”¹⁸

Eszerint Máriavölgyben a mű címét tartalmának jelzésével helyettesítették, s a címlap nyomtatási évszámát nem írták le. Ez részben a gyors munkára, részben viszont arra utal, hogy a mű kinyomtatási helyét Máriavölgyben nem tudták. Ezt a feltételezést alátámasztja az egyik példány már említett, a megjelenési időhöz viszonyítva kései, 1734-es máriavölgyi tulajdonosi bejegyzése is.

A körösi könyvjegyzék zágrábi nyomdahely adata több ok miatt is elfogadhatóbbnak látszik Máriavölgynél. 1. Benger Miklós élete és tevékenysége elsősorban Horvátországhoz kötődött. 2. A körösi forrásból készített, Körösről szóló mű kinyomtatása a földrajzilag közelebbi zágrábi nyomdahelyen, melyet a közel egykorú körösi könyvtári forrás említ, valószínűbb, mint a forrásokban nyomdahelyként sehol nem említett Máriavölgyben. 3. A műben Máriavölgy csak egyszer szerepel, a rendi engedélyt adó pálos generális lakóhelyeként.

¹¹ Acta Paulinorum, continentia acta in capitulo generali tractata. I–XI. tom. BEK K (= Budapesti Egyetemi Könyvtár, Kézirattár) Ab 154.

¹² Decreta et articuli almae Provinciae Hungaricae ... BEK K Ab 158 – Decreta seu articuli capitulum generalium 1628–1748. BEK K Ab 181 – Decreta et puncta capitulum generalium definitorium, 1687–1783. BEK K Ab 182.

¹³ L. a 7. sz. jegyzetet.

¹⁴ Catalogus librorum bibl. Lepoglaviensis, a. d. 1727 ... conscriptum. BEK K J13/3. MfMe 38. – Catalogus librorum bibliothecae conventus Lepoglaviensis ... conscriptus ... 1754. BEK K J 5. MfMe 37.

¹⁵ Extractus Librorum ex Lepoglaviensi Paulinorum Bibliotheca, ad Reg. Univ. Pestensem mittendum. BEK K J 13/4.

¹⁶ Catalogus Librorum repertorum penes Crisiense Monasterium abolitum ... BEK K J 99/5a. Nr. 182.

¹⁷ Catalogus librorum Bibliothecae neo-erectae, Monastery Mariae Thallensis ... 1772. BEK K J 7.

¹⁸ Catalogus librorum in conv. Mariae Thallensi aboliti ord. Paulinorum sito in com. Posoniensi repertorum a. 1786. die 21. Martii. BEK K J 13/5. Nr. 648.

A zágrábi nyomdahely minden kétséget kizáró bizonyításához a zágrábi nyomdatermékekkel való részletes összevetésre lenne szükség. A nyomda- és betűtípus vizsgálatról azonban eltekinthetünk, mivel egyrészt Benger művét a 18. századi források és a Petrik-bibliográfia I. kötete sem tartják máriavölgyi nyomtatványnak. A retrospektív nemzeti bibliográfia VI., mutatókötetének adata téves feltételezés, s ez két műre vezethető vissza. 1. Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* c. műve I. kötetében Benger művét az eredeti címből kiemelt részlettel (Regina martyrur Maria Crisiensis urbis refugium) indoklás nélkül mint máriavölgyi nyomtatványt közli (Typis Thallensium ad Posonium, 1730).¹⁹ 2. Kisbán Emil *A magyar pálosrend története* c. művében hivatkozás nélkül a körösi búcsújárárhely mirákulumairól szóló művet „Typis Thallensium ad Posonium 1730” impresszummal írja le,²⁰ jóllehet kétkötetes művében ezt a nyomdát sehol másutt nem említi. Másrészt a retrospektív nemzeti bibliográfia által egyértelműen a máriavölgyi nyomdahelyhez kötött *Directorium*ról kétséget kizáróan kiderült, hol nyomtatták, s ez a hely nem Máriavölgy.

II.

Az 1736-ban megjelent *Directorium Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae...* c. műnek egyik ismert példányában sincs címlapja (2. kép). A műnek csak címodala készült, azaz a mű címe után, ugyanazon az oldalon elkezdődik maga a mű. Olyan zárórésze sincs, mely impresszum-jellegű adatokat közöl. A mű végén a X. caputban többek között a Capitulum Generale időtartama szerepel: „die 20. et sequentibus Mensis Maj. in Conventu Mariae Thallensi. Anno 1736. celebrato”, valamint egy tanúsítvány a *Directorium* és függelékeinek átnézéséről. Ez utóbbi dátuma: „Anno 1736. Die 7. Mensis Augusti in conventu M. Thallensi”.²¹ A kettedrét alakú műnek lapszámozása nincs – bár a bibliográfiában 44 l. szerepel –, ívszámozása A–L-ig terjed, azaz 11, egyenként egyszer félbehajtott, két fóliós ívből áll. Mindez arra utal, hogy a retrospektív nemzeti bibliográfia V. kötetében a bibliográfiai felvétel a címen kívül nagyjából megtévesztő adatokat közöl („Thalle 1736, ny. n. 44 l.”).²² A helyet és az évet a bibliográfiai leírás a mű végén szereplő dátumokból emelte ki impresszumá.

A máriavölgyi abolíciós könyvtári jegyzék²³ impresszumokat is közlő adatsorai között Máriavölgy mint nyomdahely sem a *Directorium*, sem más mű kapcsán nem szerepel. A máriavölgyi pálos kolostor 1723–1749 közötti Diariuma²⁴ egyetlen alkalommal sem utal arra, hogy a rendházban, vagy a településen nyomda működne, jóllehet ennél kisebb kérdéseknél is részletekbe menően elidőz. Egy másik máriavölgyi forrásból megtudjuk: 1732-ben határozat született arról, hogy a máriavölgyi kegyhely történetét és az ott történt csodákat könyvben kell megörökíteni, s azt magyar, német, szlovák és latin nyelven ki kell nyomtatni.²⁵ A határozat nem utal arra, hogy helyben nyomda működne. Az óhajtott mirákulumos könyvet Ladislaus Kummer pálos szerzetes írta meg. A könyv *Puteus aquarum viventium ... marianischer ... Gnaden-Brunn* címen az 1730–1736 közötti időszakban egyszer, német nyelven jelent meg 1734-ben a pozsonyi Royer-nyomdában.²⁶ Ha Máriavölgyben nyomda működött volna, ezt a művet biztosan nem Pozsonyban nyomtatták volna ki.

A Diarium – több más könyv keletkezési körülményéhez hasonlóan – érinti a *Directorium*ét is: „In hoc Capitulo conditum est Directorium Ordinis, per Reverendum Patrem Generalem Chrysostomum Kozbialovus concinatum”.²⁷ Nem szól azonban a megjelentetéséről. Az 1736-ban a pálos rendi nagy-

19 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. I. Bp. 1891. 836–837.

20 KISBÁN Emil: *A magyar pálosrend története*. II. Bp. 1940. 358.

21 *Directorium Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae ...* [Czestochowa, 1736.] L1/b., L2/a.

22 L. az 1. sz. jegyzetet.

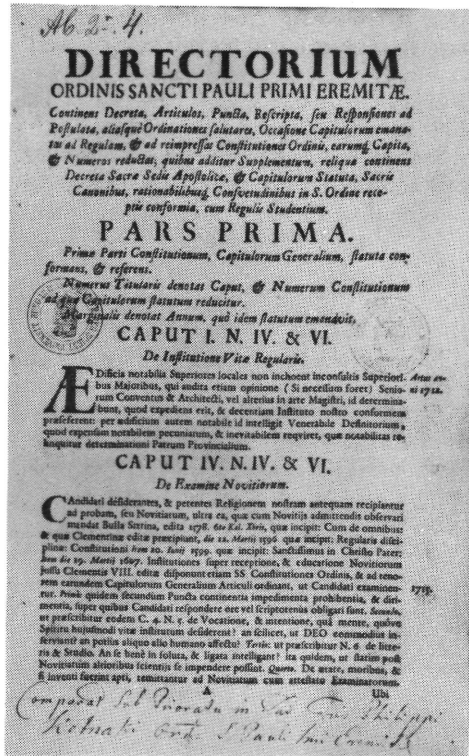
23 L. a 18. sz. jegyzetet.

24 Diarium Ven. Conv. Mariae Thalensis. Tomus II. 1723–1749. BEK K Ab 185/II.

25 Postulata almae provinciae Hungariae Ord. S. Pauli ... BEK K Ab 158 2. 187/b.

26 PETRIK Géza: *Magyarország bibliographiája 1712–1860*. II. Bp. 1890. 518.

27 L. a 24. sz. jegyzetet 231.

2. kép Directorium Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitæ. . . [Czestochowa, 1736.] címdal
(példány: BEKAb2r 4/1.)

káptalan által elfogadott *Directorium*ról írva Kisbán Emil is hallgat a kinyomtatás körülményeiről. Csak annyit jegyez meg, hogy összeállítója a rendfőnök, Kozbialovicz Krizosztom volt, és a rend nyomtatta ki.²⁸

A *Directorium* létrejöttének előzménye az volt, hogy a többször módosított és kiadott rendi konstitúciók (Róma, 1644; Bécs, 1646; Róma, 1725) további kiegészítésre szorultak. A kiegészítések fő célja a renden belüli különféle lelkeségi irányok közötti eltérések megszüntetése volt. Ennek előmunkálatai már 1696 óta folytak. 1736-ra készült el a kiegészítéseket tartalmazó *Directorium*. A rendi határozatokat, a káptalani cikkelyeket, a káptalanon a regulákra és konstitúciókra vonatkozó kiegészítéseket, módosításokat rögzíti, s függelékként csatlakozik hozzá a pálos rendi iskolákra vonatkozó Ordo et institutio Studiorum című rész.

A *Directorium* tartalma az egész rendre vonatkozott, megvitatása és elfogadása a rendi nagykáptalan feladata volt. A rendi nagykáptalanok lényeges iratait, határozatait stb. pontosan feljegyezték a rend Acta Paulinorum című kéziratos kötetsorozatában. A VII. kötetben az 1736-os évnél a folio 70–106-on az elfogadott *Directorium* teljes kéziratos szövege olvasható.²⁹ Ez azonos a nyomtatvány tartalmával. Ugyanennél az évnél a 134. fólión a *Directorium* kinyomtatásával kapcsolatos Recognitio... kezdetű iratot olvashatjuk.³⁰ Írója a pálos generális, egyben a *Directorium* összeállítója, Chrysostomus Kozbialovicz.

²⁸ L. a 20. sz. jegyzetet 133.

²⁹ L. a 11. sz. jegyzetet Tom. VII./1736/ fol. 70–106.

³⁰ L. a 11. sz. jegyzetet Tom. VII./1736/ fol. 134.

Az irat szerint a *Directorium* kéziratát 1736. október 16-án átadták kinyomtatásra a rend czestochowai nyomdájának („in imprimendo Ordinis Directorio Conventui Clari-Montis Czestochoviensis, huiusque Typographiae data anno 1736. die 13. Octobris”). Az irat szövegét teljes terjedelmében közöljük, mivel tartalma a *Directorium* megjelentetésével kapcsolatos:

„Recognitio ad facilitandam negativam in imprimendo Ordinis Directorio Conventui Clari-Montis Czestochoviensis, huiusque Typographiae data anno 1736. die 13. Octobris. Tria sunt, quae Venerabilem Conventum difficilem faciunt in imprimendo Directorio Ordinis. Primum: ne aliquibus fors aliquando displiceat, nunc omnibus placens Directorium, exindeque obijciatur Provinciae et conventui, quod causa sit displicentiae. Secundum: ne Conventus huiusque Typographiae reddatur tributaria specialiter obligata manendo in futurum etiam ad emergentes impressiones, sicque ultra Taxam solitam aliam solvere cogetur. Tertium: Casu quo aliqui typographici errores emergerent? ne Crysin conventus patiat, uti audivimus obijci etiam constitutionibus reimpressis Romae, quamvis hinc omni errore mundatis. Ad haec facilitanda Officij nomine securum reddo venerabilem conventum, quid quaecumque displicentia exurgeret? oppugnaret Capitulum, et in eo totam Religionem, cui placuit, ut patet ex subscriptionibus, adeoque Provincia non teneretur ad responendum, neque obligationem aliquem Conventus habebit acceptandi aliquid ad imprimendum sine solatione et expensis necessarijs ad impressionem adeoque nullum nesse periculum augendae Taxae: Errores autem, hiqui forte emersissent adscribendi correctori, non Conventui, Qui nulla timenda Crysis. Ita assecurasse, et recognovisse fidem facio
Fr. Chrysostomus Kozbialovicz generalis mp.”

Ez az irat egyértelműen bizonyítja, hogy a *Directorium*ot nem Máriavölgyben, hanem Czestochowában nyomtatták ki. Az 1691-ben alapított czestochowai rendi nyomda eredményes működése³¹ feleslegessé tette egy második pálos nyomda alapítását. Ezek után az is érthető, hogy a lengyel retrospektív nemzeti bibliográfiában miért szerepel az 1736-ban kinyomtatott *Directorium*.³²

KNAPP ÉVA

Ismeretlen magyarországi nyomtatványok adatai Katona István Anonymi scriptores című adatgyűjtésében. A régi magyarországi nyomtatványok bibliográfiai feltárása és példányainak számbavétele az Országos Széchényi Könyvtár folyamatosan és eredményesen végzett munkaterülete. A feltárásban a 18. század óta folytonosság mutatható ki. Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtárában*¹ a Bod Péter, Johann Samuel Klein, Wespzrémi István, Horányi Elek, Sándor István stb. által leírt tételeket gyakran akkor is tételszámmal regisztrálta, ha példány fennmaradásáról nem volt tudomása. Szabó Ká-

³¹ *L. a 11. sz. jegyzet* Tom. V./1719/ 304–307., Tom. VII. /1732/ fol. 14/a.

³² ESTREICHER, Karol: *Bibliografia Polska*. Czesc. II. Tom. II. Kraków, 1888. 158. — ESTREICHER, Karol: *Bibliografia Polska*. Czesc. III. Tom. IV. Kraków, 1897. 226. — A máriavölgyi kolostor javainak összeírásában (1786. június 1.) a rend feloszlátásakor feltűnik ugyan egy, a rendházhoz tartozó „Der Schüt Kasten und Presshaus”, ebben az épületben azonban a leltár nem jelez nyomdaeszköze utaló be rendezést. Vermögenstand der Pauliner Hung. Provinz. Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár, C 99 jelzetes könyvek V. A. 19. Máriavölgy, 1786. Ezt a Presshaus-t szülő feldolgozásokor használhatták. 1730–1736 között a máriavölgyi Diarium többször említi a rendház szőlőit. Így például 1733-ban „in Promontorio Pracsensi”, „in Recze”; 1734-ben „in Promontorio Posoniensi”. *L. a 24. sz. jegyzet* 165–166., 193. — Itt jegyezzük meg, hogy a pálos rendi írók és anonim művek 1755-ös jegyzékében a két tárgyalt nyomtatványt czestochowai nyomdatermékként tartják nyilván. Ezt a forrást közli: VINCZE Gábor: *A pálosok irodalmi munkássága a XIV–XVIII. században* = MKsz 1878. 21–44. Itt Benger művének leírása a 85/a, a *Directorium*é a 93. tételben szerepel.

¹ I–II. Bp. 1879–1885.

roly és Petrik Géza bibliográfiai köteteit (és azok kiegészítéseit)² is figyelembe véve elmondhatjuk, hogy 1800 előtti nyomtatványainkról jó áttekintéssel rendelkezünk. Az Országos Széchényi Könyvtárban a régi magyarországi nyomtatványokkal foglalkozó munkacsoport pontos példánykimutatásai a nyomtatványok megtalálhatóságát is nagyban segítik.

Szörény Sándor *Pannonia doctáját*³ tanulmányozva arra figyeltünk föl, hogy a jezsuita adatgyűjtőket, kiadott és kiadatlan műveiket csak nagyon kivételes esetben idézik a fentebb felsorolt bibliográfiák. Pedig az ezirányú adatgyűjtésnek olyan jeles művelője is akadt, mint Katona István. Katona *Historia critica ...* című kiadványorozatában⁴ az egyes korszakok tárgyalása után a korszak íróinak és azok műveinek a jegyzékét is közli. Például ennek az adatai is gyakran hiányoznak bibliográfiáinkból, lexikonainkból. Így fordulhat elő, hogy a 36. kötet írói felsorolásában másfél tucat olyan szerző akad, aki kimaradt a legújabb, teljességre törekvő, *Régi magyarországi szerzők* című, kézirat gyanánt megjelent névjegyzékből.⁵

Katona István írói lexikonának alapos megvizsgálását más alkalomra halasztjuk. Most adatgyűjtésnek egy, a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött kéziratát (Ms 443) hasonlítottuk rá a felsorolt bibliográfiákra és az OSZK-ban vezetett nyilvántartásokra. Az ívrét füzetben található adatgyűjtés az *Anonymi scriptores ordine chronologico* feliratot viseli. Legkorábbi tétele az 1473-ban Budán nyomtatott *Chronica Hungarorum*, legkésőbbi 1770-ből való. Mindössze néhány nem Magyarországon (és külföldön nem magyar nyelven) nyomtatott adat fordul elő benne. A 343 tétel némelyikénél több kiadás is meg van említve. Összehasonlításképpen: Bod Péter *Magyar Athenas*ában, melyet Katona egyes tételeknél idéz, a „Nevetlen könyvek” címszó alatt 62 tétel olvasható.

Katona forrása elsősorban a nagyszombati jezsuita egyetem könyvtárának (és más jezsuita könyvtáraknak) az állománya volt. Leírásai megbízhatóak, tételeit azonosítani lehetett. Valamennyi olyan adatát, amely az OSZK nyilvántartásaiban ismeretlen nyomtatványt említ (vagy példányból nem ismert nyomtatványhoz kiegészítő adatot tartalmaz, esetleg problémás), alább jegyzékben közöljük. Aláhúzott (=kurzívval közölt) címei szó szerinti, a magyar nyelvű címek többségét latin „fordításban” is feljegyezte. Amennyiben a közölt adathoz megjegyzést fűzött, vagy melléje bibliográfiai hivatkozást írt (Bod Péterre hivatkozott), azt mi is megemlítjük. Abban az esetben, ha egy-egy tétel bibliográfiai leírásához ugyan új adatot nyújt Katona, de időközben az OSZK-ban már példányt is nyilvántartunk a leírt nyomtatványból, eltekintettünk a közléstől. Ilyen tételek: *Nyoltz okok*, Pozsony, 1640.; *Lelki tegez*, Pozsony, 1649.; *Lamentum metricum*, Debrecen, 1681.; *Gyászbeszéd Zichy István felett*, Nagyszombat, 1700.

* * *

1614, Nagyszombat

Varia pietatis, ac sanctorum precum exercitia. In 12.

A Telegdi Miklós által alapított nagyszombati érseki nyomda utolsó terméke 1609-ből ismert. A szakirodalom szerint a nyomda később nem működött, betűkészlete másutt sem tűnt fel (MKsz 1975, 20. Écsedy Judit).

1643, ?

Jesu et Mariae cliens, S. Ignatius, sodalibus Immaculatae Conceptionis Virginis Mariae Tyrnaviae datus. In 16.

² PETRIK Géza: *Magyarország bibliographiája, 1712–1860. I–IV. köt.* Bp. 1888–1892. V–VIII. köt. (Pótlások, függelék, nyomda- és kiadástörténeti mutatók, 1712–1800.) Bp. 1971–1991.

³ Az 1717-ben összeállított mű autográf kézírata a Budapesti Egyetemi Könyvtárban: Coll. Kapr. B. 14.

⁴ A negyvenkét kötetes mű 1779–1817 között jelent meg. Az alább idézett 36. kötet Budán, 1805-ben. (Benne írói névjegyzék: 713–783. pp.)

⁵ *Régi magyarországi szerzők*. Összeáll. PINTÉR GÁBOR (Szabó Géza közreműködésével). Bp. 1989, OSZK. A névjegyzék „belső munkaeszköznek, kutatási segédletnek készült”. Forrásai közt szerepelnek: SZINNYEI József írói lexikona (1–14. köt.), GULYÁS Pál hasonló lexikona (1–6. köt.), az RMK I–III. és a PETRIK-féle bibliográfia (valamint ezek kiegészítései).

- RMK II 630. A szerző: Nádasi János. Példány fennmaradásáról nem tudunk. Szabó Károly De Becker alapján (I, 502) közöl rövid címet, megjelenési helyként Pozsonyt tünteti fel.
- 1651, Nagyszombat
Manuale Sodalitatis B. V. Natae Reginae Angelorum. In 16.
- 1657, ?
Sárkány Jánosnak idegen tartományokban való utazási. In 8.
Sárkány János tulajdonosként(?) fordul elő az Országos Széchényi Könyvtár Oct. Hung. 1534. jelzetű, 1657–1658. évi kéziratos útinaplójában.
- 1659, ?
Okulár egy farkas setétes szemű Papista papnak orrára. In 12.
A szerző: Lippai Sámuel. Vö. a következő tételhez írt megjegyzéssel.
- 1659, ?
Próba köve egy Tzigány Okulárnak. Responsum ad prius. In 12.
Az 1643-ban hely nélkül megjelent *Papisták méltatlan üldözése a vallásért* című kiadvány (RMK I 746) 31. lapján említett adathoz – Es csak minapis bocsáta ki egy pápista szerzetes Posonban egy kis íráskát (OKULÁRnak nevezi) ... – kapcsolta Szabó Károly az első Okulár szót a címében tartalmazó kiadványt (Pozsony, 1643. – RMK I 753). Több kiadvány is reagál e vitára. Sámbar Mátyás nevéhez kapcsolva Rosty Kálmán 1881-ben (Katona kinyomtatott adata és Paintner Mihály kézírata alapján, MKsz 1881. 237) a következő nyomtatvány adataival egészítette ki Szabó Károly bibliográfiáját: *Kantsalok okulárjok vagy Okulare egy hályogos szemű kálvínista prédikátor számára*, 1658. in 12. Feltételezte, hogy Sámbar Megyeri Zsigmond *Lölki Okulár* című írására (Bécs, 1658 – RMK I 929) válaszolt. Katona István (Hist. critica, XXXVI. 759) Sámbar művei közt két ide kapcsolható idéz: *Kantsalok okulárjok, seu ocularia pro quodam fuscis luminis peadicanti haeretica: Okulár egy hályogos szemű Kalvinista predikátor orrára.* 1658. 12. (= Sztripszky 2019, 226.) – *Lapis Lydius oculus praedicanti; Próbaköve egy tzigány okulárnak*, 1659. 12. Zoványi Jenő (MKsz 1932, 7–8) Sámbar egy későbbi művéből (RMK I 1056. p. 119) idéz: „Lippai Sámuel egy cigány okulárjában cselekedék elelőtt hat (igazában nyolc Z. J.) esztendővel, az sok pápista doctorok írásait előhozván sok hamis megvesztegetéssel, amint nyomtattuk azon cigány okulárjának próbakövében.” Az utóbbi, példányból nem ismert mű bekerült Szabó Károly bibliográfiájába *A prédikátor pápaszemének próbaköve* címmel (RMK I 957). A jegyzékünkbe felvett két vitairat létezését, egymással való összefüggését s egyúttal Zoványi Jenő cím-helyesbítését (tudniillik hogy az RMK I 952 tétel címében az okulár szónak szerepelnie kellett) is igazolja az adatok összevetése. Lippai Sámuel művének pontos címét eddig nem ismertük.
- 1660, ?
Szegények Patikája. Pauperum Apotheca. In 12.
- 1665, ?
Tök, mak, zöld tromfjára Pósházinak Veres tromf. V. Sámbar. In 12.
RMK I 1051. (Itt a szerző: Kiss Imre.) Katona szerint a szerző: Sámbar Mátyás. Katona idézi Bod Pétert is (p. 197), ott a szerző Kiss Péter.
- 1667, Nagyszombat
Oktató rendi a Keresztfán Halálra vált Jesus Krisztus Congregatiójának. Instructio pro sodalibus coetus agoniae. In 12.
- 1669, Kassa
Florilegium selectissimarum precum. In 12.
Azonos című kiadvány jelent meg 1699-ben Nagyszombatban (RMK II 1969).
- 1672, Kassa
Reguláia és bútsúi az halálra vált Kristus Congregatiójának. Leges et indulgentiae coetus morientis Christi. In 12.
- 1680, Bécs
A Jesus társasága-beli Xaverius Szent Ferenc sok városoknak a mirigy-ellen csudálatos segítő Patónussa. S. Franciscus Xaverius e S. J. Patronus contra pestem. In 8.

- 1688, Pozsony
Az igaz Isteni tisztetlemek tüköre. Speculum verae pietatis erga Deum. In 8.
 Pozsonyi, 1638. évi kiadását (RMK I 684) is említi Katona. Ennek újranyomása az 1688. évi kiadás.
- 1692, Bécs
Kisdedek kenyere. Panis parvulorum Ex opusculo Nicolai Elfen e S. J. Hungarice reddidit G. C. J. S. A. In 12.
 Vö. 1709, Nagyszében alatt álló tételünkkel.
- 1693, ?
Funebris apparatus Nicolai C. Erdödi Illyriorum Pro-Regis. In 4.
- 1694, Nagyszombat
Hét helye Urünk keserves Szenvedésének. Septem stationes passionis Dominicae. In 12.
- 1694, Nagyszombat
Quatuor Maximae, seu Philosophiae Christianae axiomata, ex quadruplici consideratione aeternitatis deducta. In 24.
- 1699, Nagyszombat
Tizen öt barátságos és igen üdvösseges kérdések, Mellyekkel erőssen serkengettetnek az igazságnak vizsgálására a'kik magyar Országban nem egyeznek az Igaz régi Pápista hittel. Quindecim quaestiones ad amplectendam fidem Romano-Catholicam. In 12. Videtur esse Szent-Iványiana.
 Szabó Károly Johann Samuel Klein *Nachrichten*jének adata alapján (I. 439) *Quindecim dilemmata omnibus Dominis Aatholicis in Hungaria pro xenio novi anni 1699. oblata* címmel 1699. évi nyomtatványt vesz fel Szentiványi Márton műveként (RMK II 1975).
- 1707, Nagyszombat
Keresztyén tudomány mely száz rövid kérdésekben és feleletekben el rendeltetett. Doctrina Christiana, centum quaestionibus et responsionibus comprahensa. In 12.
 1754. évi bécsi és 1755. évi nagyszombati kiadásai ismertek.
- 1707, Bécs
Keresztyén hitnek egész hétre rendeltetett valóságos igazságiról-való rövid elmélkedések. Veritates Christianae, meditationibus expositae, pro tota hebdomade. In 12.
- 1709, Nagyszében
Kisdedek kenyere. Panis parvulorum. Ex opusculo Nicolai Elfen e S. J. Hungarice reddidit G. C. J. S. A. sumptibus Petri Apor de All-Torja. In 12.
 Vö. az 1692, Bécs alatt álló tételünkkel.
- 1712, Kolozsvár
Az emberi Leleknek, testnek, mennyei paradicsomnak és gehennának örökkévalóságáról. Meditationes de paradiso et Gehenna a Joanne-Mannio S. J. Italice scriptae, Hungarice redditae ac excusae. In 12.
 Katona Bod Péter adatát idézi (p. 199).
- 1713, Nagyszombat
Inexhaustus gratiarum omnium thesaurus, S. Ignatium de Loyola S. J. Fundatorem devote colentibus recens exhibitus. In 12.
- 1714, Kolozsvár
Úti társ. Libellus precum. In 12.
- 1716, Kassa
Genethiacus applausus Augustissimis caesareis Majestatibus Carolo VI. et Elisabethae felicibus progenitoribus recens ad regnorum vota nati Archi-Duci Austriae Leopoldi Ab Academico S. J. Collegio Cassoviensi, exhibitus. In fol.
- 1716, Nagyszében
Plausus Genethiacus serenissimo recens nato Leopoldo Archi-Duci etc. a Residentia S. J. Cibirii exhibitus. Viennae et Cibirii eodem anno. In 4.
- 1718, Pozsony
 Stanihurstii Christus Patiens Hungarice.
 Magyarul 1727-ből és későbből ismert: *A halandó testben szenvedő ... Istennek szentséges históriája* címmel. Latinul sokszor és szlovákul is megjelent.

- 1721, Kassa
Rövid tanúság a Sz. Rosariumról. Brevis instructio de SS. Rosario. In 12.
 A kassai jezsuita nyomda Catalogus librorum-aiban 1764–1774 között fordul elő hasonló című kiadvány. (Pavercsik Ilona: *A kassai könyvek útja a nyomdától az olvasóig.* Bp., 1992. 172.)
- 1724, Pozsony
 Collegium Sancto-Georgiense PP. Scholarum Piarum gratulatum est variis carminibus onomasticum diem illustrissimo D. Georgio Ghilányi, Episcopo Tinniniensi Archiepiscopi Strigoniensis Suffraganeo. In 4.
 Néhány hasonlóan felvett tételt sikerült meglévő kiadásokkal azonosítanunk. Általában chronostichonos versek.
- 1726, Buda
 Anonymus Ecclesiasticus dixit orationem funebrem idioma hungarico, in exequiis C. Petri Zitsi. In 4.
- 1726, Nagyszombat
A keresztyéni tudományról-való mennyei oktatás. De doctrina Christiana. In 12.
 1754. és 1765. évi nagyszombati kiadása ismert.
- 1727, Buda
A Sz. Háromságnak neve alatt Budai városban fel-allított Kongregatzionak könyvetskéje. Sodalitatis ejusdem SS. Trinitatis, erectae Budae. In 12.
 A környező évekből ismerünk azonos című kiadványokat.
- 1727, Kolozsvár
SS. Aloysius et Stanislaus, duo sidera, Academiae Claudiopolitanae propitia. Oratio cujusdam e S. J. In 4.
- 1727, Nagyszombat
Keresztyéni oktatások. Institutiones Christianae, ab Anonymo S. J. scriptae. In 12.
- 1729, Buda
Mutius Scaevola, in scaena dexter, seu Mutii infracta pro Patria virtus, honori Emerici Tsáki Cardinalis et Archi-Episcopi Colotzensis Episcopatus Varadiensis administratoris etc. Producta Szegedini, A. 1722. edita cum Chronographicis Budae A. 1729. In 8.
 Petrik bibliográfiájának kiegészítésében (V 332), — impresszumat hiányában — 1728–1738 közötti kiadványként szerepel egy hasonló című nyomtatvány.
- 1729, Kolozsvár
A Jesus Társaságból-való szerzetes Papok által tanítandó Apostoli Missiok alkalmazóságával fel szóval mondani szokott ajtatosság. Hymni, qui canuntur in Apostolicis expeditionibus Patrum S. J.
 Katona a tétel leírása után megjegyzi: saepius deinde recusi (sc. hymni), ibidem, Cassoviae, Tyrnaviae, Viennae.
- 1729, Nagyszombat
 Keresztyen Tudomány, a Keresztyen Ifjúságnak és az újjonnan meg-tért hiveknek oktatására.
 1755. évi nagyszombati kiadása ismert.
- 1729, Nagyszombat
 Mennyei böltseségnek ösvénye. Meditationes de veritatibus Christianis. In 12.
- 1729, Pozsony
História a régi híres Tróia Varassának tíz esztendőig való meg-szállásáról es veszedelméről. Historia Troiae decem annis obsessae. In 8.
 Több korábbi és későbbi kiadása ismert.
- 1731, Kolozsvár
Kristus szegényeinek imadságos könyvetskéje. Preces pauperum Christi, Ab Anonymo S. J. concinnatae. In 12.
- 1733, Nagyszombat
De sanctissima DEIpara semper Virgine, Thaumaturga, in modo Metropolitana Ecclesia Tyrnaviae Lacrimante et sudante. In 12.
 1735. és 1745. évi nagyszombati kiadása ismert.

- 1734, Nagyszombat
Sasvári tsuda-tévő Boldog Aszszony tiszteletére szentelt ajtatosság. De Sasvariensis Thaumaturgae Virginis cultu. In 12.
- 1735, Jéna
Imádságos Könyvetske. Preces in usum peregrinorum et quaestorum. In 12.
 Katona Bod Pétert idézi (p. 200).
- 1738, Buda
Applausus Poeticus Festis honoribus Emerici Eszterházi, Strigoniensis Archi-Episcopi, secundas primitias celebrantis a Budensi Collegio S. J. dicatus. In fol.
 Petrik bibliográfiája (198) alapján a kiadvány 1738–1751-re helyezhető (VI. 33. – 1744-nél). Az aranymise 1738-ban volt.
- 1742, Kolozsvár
Szivek kintse, avagy Kristus Urünk szenvedésén s-halálán fohászokodó könyvetske. The-saurus cordium, de passione et morte Christi. Recusus Claudiopoli typis Acad. A. 1742. Sumptibus C. Susannae Petkiae, C. Francisci Kornis coniugis.
 1685. évi csíksomlyói és 1737. évi kassai kiadását ismerjük.
- 1744, Nagyszombat
Vni Deo devota D. Catharinae constans pudicitia Heroico poemate celebrata a Poesi Nitriensi. In 4.
- 1745, Kolozsvár
Szakács Mesterségnek könyvetskéje. Artis coquinae libellus. In 12.
 Az 1714. évi nagyszombati és 1755. évi kolozsvári kiadásokat is említi Katona. Az 1745. évi kiadást említi Bod Péter is (p. 199).
- 1745, Nagyszombat
A Jesus Tarsaságából-való Sz. Aloysiusnak hat Vasárnap-béli tisztelete. Cultus S. Aloysii Gonzagae per sex dies Dominicos. In 12.
- 1746, Nagyszombat
A bűnös embernek meg-térésére, az igaz poenitentia tartásnak módgya. Methodus agendae verae poenitentiae. In 12.
 Katona megjegyzése az utóbbi két kiadványról: Uterque hic libellus eiusdem auctoris esse videtur, quem in spiritu Magistri olim habuimus. Saepius uterque ob ingentem utilitatem Tyrnaviae et Cassoviae recusus est.
- 1747, Debrecen
A keresztyének között ez idő szerint uralkodó romlottságnak két fejeiről-való elmélkedés. Meditationes ex opere Joannis Friderici Osterwald.
 1745. évi debreceni kiadása ismert.
- 1747, Kolozsvár
Aranyas vagy Keresztyén ABC. Alphabetum aureum vel Christianum certis precibus definitum. Sumptibus Elisabethae Földváriae C. Michaelis Toldalagi viduae. In 12.
- 1747, Pozsony
Maria Halálra váltaknak és meg holtaknak Anyja. Maria, Mater morientium et mortuorum. In 8.
- 1748, Kassa
Pietas Christiana erga Christum Dominum pro nobis in cruce in Calvaria passum, azaz: A Kalvária hegyén érettünk szenvedeti Urünkhoz-való Keresztyéni ajtatosság. Sumptibus A. R. D. Alexandri Sz. Lászlói, Parochi Sz. Simoniensis. In 12.
 Pavercsik a kiadványt a latin nyelvűek közé vette fel (A kassai könyvek útja ... 112).
- 1750, Győr
Manuale Jurisperitorum Hungariae.
 1749. évi kiadása ismert. Valószínűleg új címlappal ellátott példány (esetleg compendium).
- 1750, ?
Az Ó testamentumi Josefnek eleven kepe Boldog Kalasancius József a Matre Dei, Az aita-tos Iskolak Szent Szerzete fundatora. Sermo Panegyricus Ab Anonymo Societatis Jesu sacerdotae adornatus, cum B. Josephi Calasancii solennis inter beatos inauguratio recoleretur Bisztritzii 15 Decembris A. 1749. vulgatus A. 1750. Autor Franc. Götze.

- 1751, Nagyszombat
A Keresztyén tudományról-való mennyei oktatás. In 4.
 Nagyszombatban gyakran megjelent.
- 1752, Nagyszombat
Leiki manna az az üdvösséges imádságok, énekek, elmélkedések és tanítások. Salutare preces, cantiones, meditationes, et introductiones ab Anonymo S. J. sacerdote conscriptae. In 12.
 Azonos címmel 1752. évi győri kiadás ismert.
- 1754, Kassa
 Officium Rakoczianum Hungarice. In 8.
- 1756, ?
Rövid és hiteles leírása az Isteniteletinek, mellyel 1755dik eszt. föld indulás által Portugalliat és nemelly más tartományokat ostorozoit. De flagello Terrae motus in Portugallia Aliisque Provinciis, anno 1755. In 8.
 Katona Bod adatát idézi (p. 200).
- 1758, Csíksomlyó
Recipe, az az: a rozs virágjának sokféle gyógyító hasznairól es ereiéről. De vi medica floris siliginis. In 12.
 Katona Bod adatát idézi (p. 201).
- 1758, Nagykároly
 A Nyír Poótsi két versben is könyvező B. Szűz MARIA Sz. képe-előtt ajtatoskodo léleknek buzgó öt elmélkedési. In 8.
- 1758, ?
 Nyír Poots nevű helységben könyvező Boldogságos Szűz Mária első képének eredetéről, és annak Bétsbe-való viteléről rövid sommába foglalt igaz beszéd. In 8.
- 1761, Nagyszombat
Szent nap, avagy a Sz. Irásnak helyeibül egybe szedetett, és szerkesztetett egész napi ajtosság. Methodus vacandi pietati per totum diem a sacris litteris concinnata. In 8.
 1761. évi kolozsvári kiadása ismert.
- 1763, Esztergom
Elegia, qua tenerae Musae adolescentis Cleri Nitriensis, civitatis nominis eiusdem de adventu Celsissimi S. R. I. Principis Francisci e Com. Barkótzii etc. applaudunt. In fol.
- 1763, Esztergom
Festiva aggratulatio a Clero Iunioris Nitriensis, tenerioribus discipulis Tirnaviae operam navante, eidem Excellentissimo D. Praesuli dicata, Carm. Eleg. In fol.
- 1763, Esztergom
Sales et Lusus Poetici Districtus Illaviensis in Comitatu Trentsiniensi, in solenni ad Cathedralam Episcopalem introductione Excellentissimi D. Joannis Gusztini. In fol.
- 1763, Esztergom
Summa Symbolum, castro doloris exornando appositorum, opera RR. PP. Scholarum Piarum, in exsequiis Emerici Eszterhazii, Nitriensis Episcopi. In fol.
- 1766, Győr
Tsudálatos Gyógyulás melly Romában 1765dik eszt. a JESUS Társásága-béli Sz. Aloysius esedezése által történt. Prodigiosa curatio Patrocinio S. Aloysii Societatis JESU Romae facta A. 1765. In 8.
- 1770, Eger
 Chronographica, quibus exceptus est Augustus JOSEPHUS II. In fol.

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

Egy II. József ellen írt könyv betiltásának története (1784). II. József korának cenzúraviszonyaira és a nyelvrendelet egy korai kritikai kísérletének sorsára vetnek fényt azok az akták, amelyek Kirinyi István könyvének betiltását világítják meg. A szerzőről mindössze annyit tudunk, hogy Gömör megyei

ügyvéd volt, tudomásunk szerint egy műve sem jelent meg; talán valamelyik őse lehetett annak a Kirinyi Kornél Gömör megyei birtokosnak, akiről Szinnyei azt írja, hogy Szontagh Gusztáv barátja volt.¹

Kirinyi István 1784 folyamán, bizonyára II. József nyelvrendeletének hatására, könyvet írt latin nyelven, melynek ezt a címet adta: Vajon hasznos lehet-e Magyarország számára a német nyelv bevezetése? (*An utilis esse possit Regno Hungariae germanicae Linguae Introductio?*) A szerző kéziratát a besztercebányai nyomdához, minden valószínűség szerint Ján Jozef Tumlér szlovák nyomdászhoz juttatta el. E nyomda 1783–1794 között működött, főleg szlovák nyelvű könyveket adott ki. Itt nyomták 1785–86-ban a *Staré Nowiny* c. szlovák folyóiratot is.

A kézirat revízióját a besztercebányai főgimnázium igazgatója, Mathias Platthy végezte, miként erről az 1784. november 13-án keltezett, részletes cenzori jelentésből értesülünk.² Ebben behatóan foglalkozott Kirinyi könyvének kéziratával, kifogásait pontokba foglalta, és ezek alapján kinyomtatását nem ajánlotta. Ezt a – korabeli cenzori jelentésekhez képest – jóval alaposabb figyelmet bizonyára a mű aktualitása és főként kényes témája indokolta. Magáról a műről – annak ismerete hiányában – csak e kifogások alapján alkothattunk némi fogalmat, pontosan még terjedelmét sem ismerjük.

A cenzor bevezetőjében egy május 28-i keltezésű leiratra hivatkozik, mely arról szól, hogy a német nyelv magyarországi bevezetésével öfenségének nem az volt a szándéka, hogy a nemzeti nyelveket kiirtsa („ut Nationales Linguas extirpatum eat”), sem pedig az, hogy Magyarországon és a hozzá kapcsolt részekben, valamint az Erdélyben élő nemzetek felhagyjanak anyanyelvük használatával. E rendelkezésekkel ellentétben a mű szerzője mégis úgy vélekedett, hogy a magyarokra rákényszerítették a német nyelvet. Majd a cenzor azt a mondást idézi, hogy amennyi nyelvet tud valaki, annyi emberrel ér fel. („Quot quis linguas callet, tot homines valet.”) Az elődök is úgy vélekedtek, hogy a haza dicséretére szolgál, ha a latin nyelv mellett a magyar, a francia, az olasz nyelvet is megtanulják kulturáltan és jól. A szerző viszont – Platthy szerint – nem tudni, hogy valamennyi nyelv iránti gyűlöletől vagy tudatlanságtól indítva, de minden nyelvről, titkon a németről is, lekicsinylően nyilatkozik.

A továbbiakban azzal vádolta a kézirat szerzőjét, hogy meggondolatlan állítását a *Szentírás*ból próbálta igazolni, de miként a legmagasabb uralkodói rendelkezéseket, ezt sem hitelesen magyarázza. Idézte pl. állítólag a *Genesis* 11. könyvéből a következő mondatot: „Varietatem linguarum esse poenam peccati, id probari exemplo filiorum Adam, dum struerent turrim Babel.” Vagyis az Úr Ádám ivadékait a bábeli torony építése miatt a nyelvek tarkaságával, sokféleségével büntette meg. A cenzor szerint azonban ez helytelen interpretáció, mert Isten nem a nyelvek tarkaságával, hanem azok összezavarásával büntette meg Ádám fiainak gőgös vakmerőségét. („Non varietate, sed confusione linguarum punivit Deus superbam temeritatem filiorum Adam.”) A büntetés nem több nyelv ismeretéből állt, hanem abból, hogy nem értette meg az egyik ember a másikat, mert különböző nyelven beszéltek. („Nec ea poena constitit in cognitione plurium idiomatum, sed quod unus alterum lingua diversa disserentem non audierit.”) Idézi a *Szentírás* szóban forgó helyét, hitelesen: „Sacer textus, ita habet: Descendit autem Deus – et dixit: Venite igitur, descendamus, et confundamus ibi linguam eorum, ut non audiat, hoc est intelligat unusquisque vocem proximi sui.” (Gen. 11. V. 7.)³

A cenzor a „vakmerő szerzőt” azért is kárhoztatja, mert kicsúfolta a hazai jogot (*Jus patrium*), amely – Kirinyi szerint – olyan törvényeket tartalmaz, melyeket semmilyen emberi értelem nem támogat.

¹ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái. VI. Bp. 1899. 248. h.*

² Országos Levéltár (OL) Depart. revisionis librorum 1785. N 1–1.

³ A *Teremtés Könyve* szóban forgó része, mai fordításban: „Akkor az Úr leszállt, hogy megnézzze a várost és a tornyot, amelyet az emberek építettek. Így szól: » Nézzétek, egy népet alkotnak és egy nyelvet beszélnek. Ez csak a kezdete tevékenységüknek. Ezután semmi sem lesz nekik lehetetlen, aminek a megvalósítását elgondolják. Ezért leszállunk és összezavarjuk a nyelvüket, hogy senki ne értse a másik nyelvét!« Az Úr tehát szétszórta őket onnét az egész földön, s abba kellett hagyniuk a város építését. Ezért nevezik azt Babelnek, mivel az Úr ott zavarta össze az egész föld nyelvét és onnét szórta szét őket az Úr az egész földön.” (*Teremtés Könyve* 11, 5–9.)

Hasonlóképpen vakmerőnek nevezi a szerzőnek azt az állítását, hogy a magyarországi jogtudósokból hiányzik az igazságosság, csupán azért, mert a peres ügyeket latin és magyar nyelven folytatják.

Végül megállapítja: Kirinyi nagyon eltért a legfelső intencióktól, sokban ellenkezik a jóságos rendeletekkel, amelyek által az uralkodó a német nyelv használatát alattvalóinak ajánlotta. Ráadásul a mű latinsága miatt még a trivium-beliek is méltán szégyenkezhetnének, hiszen írása tele van nyelvtani hibákkal. Ezen okok miatt úgy véli Plaththy, hogy a mű kinyomtatását nem lehet engedélyezni, ha csak nem akarják a jámbor füleket megsérteni és a szerzőt pellengére állítani.

Az 1784. november 13-án keltezett cenzori véleményét Berchtoldt Ferenc besztercebányai püspök mint kerületi tanügyi főigazgató továbbította 1784. december 3-i levelében a helytartótanácsához, csatolva a mű kéziratát is.⁴ Kísérő soraiban arról tájékoztatta a helytartótanácsot, hogy átnézte a kéziratot, de azt méltatlannak tartja a közreadásra. Szerinte ugyanis a mű sok tévedést tartalmaz, szembehelyezkedik a józan ésszel és a jó erkölcsökkel és sérti a *Szentírást* is. Számos helyen másként vélekedik a német nyelv bevezetéséről, mint az uralkodó rendelete.

Az összegyűlt aktákat a helytartótanács 1784. december 13-án továbbította a budai revizori hivatalnak. A budai cenzor, Michael Hübnér 1784. december 28-i átiratában⁵ közölte, hogy Kirinyi kéziratáról a besztercebányai cenzor helyesen ítélt. A szerző ugyanis szerinte is számos helyen oly tudatlanságról és hitetlenségről tett számos bizonyosságot, hogy a mű olvasójának csak szánakoznia kell rajta. Az a budai cenzor véleménye, hogy ez és az ehhez hasonló írás nem tarthat igényt hazai megbecsülésre. Szükségnek érezte még ezt is hozzáfűzni: a német nyelv viszont — ellentétben a szánalmas szerzővel — méltó a dicséretre.

Ezt követően a budai helytartótanács 1795. január 10-én az uralkodóhoz fordult, de már német nyelvű feljegyzésben. Ebben, az eddig felsorolt vádak alapján ezt írta: ezekből kiviláglik, hogy sok hiba és kifogás található a kéziratban, melyek a jó erkölcsöt és a vallást sértik, és ezért nem méltó arra, hogy kinyomtassák. Egyébként a budai cenzor is jóváhagyta a besztercebányai cenzor véleményét. A helytartótanács ugyan hasznosnak tartja az ilyen műveket — írják pilátusi hozzáállással — de a revizorok által közölt hibák miatt az uralkodó döntését kéri.

E döntés sem váratott sokáig magára. 1785. január 21-én II. József leiratával véget ért a könyv hosszadalmas cenzúrai kálváriája. Ebben rövid úton közölte az uralkodó, hogy Kirinyi István műve a besztercebányai kerület igazgatója, a cenzor és a budai főhivatalok véleménye alapján nem kiadható („Typum non meretur”).

A nyelvrendeletet követő magyar tiltakozások mellett e mű lett volna talán az első nyomtatásban is megjelent kritika II. József rendelkezése ellen. Nem csoda, hogy az ilyen cenzúraviszonyok között, még három évvel később is csak könyvhirdetésnek álcázva jelenhetett meg Rát Máttyás újabb, de már szélesebb körű és keményebb bírálata,⁶ amelynek már nemzetközi visszhangja is támadt. A röpiratot Schlözer részletesen ismertette híres folyóiratában, a *Staats-Anzeigen* 1788. évfolyamában, valószínűleg ennek nyomán szerzett róla tudomást Herder is, aki 1790-ben írt cikkében a méltánytalanságot szenvedő kis népek sorában a magyarokat az első helyen említette meg.⁷ E tekintélyes német személyiségek megnyilatkozásai a kis népek anyanyelvének védelmében, éles kontrasztot alkotnak Kirinyi István cenzorainak nagyképű, és szervilis „szakvéleményével” szemben.

KÓKAY GYÖRGY

⁴ OL Depart. rev. librorum 1784. N 33-1.

⁵ OL Depart. rev. librorum 1785. N. 1.

⁶ KÓKAY György: *Rát Máttyás röpirata II. József ellen, a magyar nyelv érdekében* = MKsz 1966. 305-316.

⁷ Herder II. József nyelvrendelete kapcsán így nyilatkozott: „Die beste Cultur eines Volks ist nicht schnell, sie läßt sich durch eine framde Sprache nicht erzwingen ... Ist's nicht ein großer Gedanke, unter so vielen Völkern: Ungarn, Slaven, Wlachen u. s. Keyme des Wohlseyns auf die fernste Zukunft hin ganz ihrer Denkart auf die ihnen eigenste und beliebteste Weiser zu pflanzen?” (*Briefe zur Beförderung der Humanität*. I. 56.)

Buzáki Puky Miklós nyomdász kiadványai a Genfi Köz- és Egyetemi Könyvtár helytörténeti „brosúra”-anyagában. Az 1848/49-es forradalmi alispán és kormánybiztosból genfi nyomdásszá lett Puky Miklós (1806–1887) életéről és munkásságáról alig tudunk többet, mint amit Vargha Zoltán közölt róla 1933-ban a *Budapesti Szemlében*.¹ *Egy bujdosó naplója* címen ez a forrás az osztrák halalos ítélet elől külföldre menekült, Buzáki előnevű, gazdag nemesúr 1850. április elejétől 1854. május 20-ig vezetett naplóját kivonatolja, szemelvényeket közöl belőle. Ismertetését – szerencsénkre – rövid életrajzi bevezetés ill. utószó közé ágyazza.

Főbb adatait két magyar kutató felhasználta, némileg kiegészítette és a maga módján népszerűsítette. Dezsényi Béla *Magyarország és Svájc* címen 1946-ban közreadott, átfogó munkájában² öt lapot szentelt a magyar szabadságharc Genfben került száműzöttjeinek: kiemelte köztük Klapka György tábornok, Horváth Mihály egykori csanádi püspök és Kossuth Lajos debreceni kormányának közoktatási minisztere, valamint Puky Miklós alakját; hangsúlyozta összetartásuk eredményességét – így Horváth *Huszonöt év Magyarországi történetéből és Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben* c. műveinek megjelenését Puky nyomdájában; értékelte magyar szabadkőműves páholyuk jelentőségét. Dénes Tibor a *Revue du Vieux Genève* 1983-as évfolyamában³ információit kibővítve, pontosítva, franciául Puky köré csoportosította és forrásaikat is megjelölte. Kénytelen volt azonban folyóirata ízlésének megfelelően tárgya anekdotikus elemeit kidomborítani a politikai elemzés rovására. Így fényt derített ugyan iparos hőse genfi honosítása és Karl Pfeffer porosz eredetű nyomdásszal való társulása részleteire, de nyomdatermékek közül Horváth már idézett tanulmányai mellett csupán a helyi kormányzati rendeleteket és jogi határozatokat tartalmazó *Feuille d'avist* említette.

Közleményem ezt a hiányt igyekszik némileg pótolni a Genfi Köz- és Egyetemi Könyvtárban (Bibliothèque Publique et Universitaire/BPU) végzett kutatások alapján. Ennek a városi intézménynek szerzőkatalógusa Puky Miklós (*Nicolas Puky*) neve alatt mindössze egy osztrákellenes vádiratot tüntet fel, a Pfeffer és Puky Nyomdát pedig nem veszi számításba. Egy 39 fióknyi karteréket tartalmazó, különleges genfi tárgykatalógus azonban megjelöli – ha tudja – a különböző címszavai alatt időrendben lajstromozott nyomdatermékek kiadóit-nyomdáit. Részleges átnézése során eddig 76 műre találtam. (Pl. 82 Genève 13: Histoire 11; XIXe: documents = 1859–1869: 26 említés; 87 Genève 18: Histoire ecclésiastique 3; documents = 1851–1870: 12 utalás; 104 ill. 105 Genève 35 ill. 36: Littérature 1 ill. 2; textes = –1859 ill. 1860–1899: 9 referencia, stb.) A továbbiakban ezeket a nyomtatványokat mutatom be vázlatosan, majd rávilágítok helytörténeti hátterükre, amelynek megértése nélkül könnyen ömlesztett kuriózum-tömeg benyomását kelthetik.

Puky személyes támadását a császári udvar ellen 1861-ben nyílt levél formájában, franciául Lord Palmerston volt külügyminiszter miniszterelnökhöz intézte.⁴ Benne elrettentő példaként a bécsi Birodalmi Bizottmány egy politikai katekizmusát reprodukálta francia fordításban, kísérte bíráló megjegyzésekkel, bizonyítván: „Ausztria ... semmilyen eszköztől sem riad vissza, hogy uralmát megalapozza és látszólagos jó katolikusságát meghazudtolva még attól sem fél, hogy meghamisítsa a *Szentírást*, mialatt a római udvarral előnyös konkordátumokat köt.” Felkérte az angol politikust: hagyjon fel a rozoga Ausztria támogatásával, ne fogadjon el tőle olyan magatartást, amelyet országában nem tűrnének meg, ne akadályozza meg a jövőben, hogy a Habsburg igában nyögő népek is kivívják maguknak azt a függetlenséget, amely nemzetét jellemzi.

¹ VARGHA Zoltán: *Egy bujdosó naplója – Részletek Bizáki Puky Miklós 1848/9. évi magyar kormánybiztos életéből* = Budapesti Szemle 230 (1933). 1–33.

² DEZSÉNYI Béla: *Magyarország és Svájc*. Bp. 1946.

³ DENES, Tibor: *Un imprimeur hongrois à Genève au siècle dernier* = Revue du Vieux Genève (1983). 55–59.

⁴ PUKY, Nicolas: *Le catéchisme politique de l'Autriche dont l'enseignement est obligatoire dans les écoles publiques. Traduit d'après l'original hongrois par ... et dédié à Lord Palmerston*. Genève. Imprimerie Pfeffer et Puky, rue Kléberg, 3. 1861.

A felhíváshoz csatolt dokumentum már fejlécével és első soraival kiválthatta minden demokrata ellen-szenvét. Az alattvalóknak egyeduralkodójuk (*Souverain*) iránti kötelezettségeit taglaló, kötelező elemi iskolai olvasmány ui. abból az állításból indult ki, hogy a társadalom nem működhet felettesek (*supérieurs*) nélkül, hiszen azok biztosítják a városok, települések és az ország biztonságát, nyugalalmát és boldogságát. A *Szentírás* tanulságai szerint e földön alantasaik ezért szerettek, hűséggel és engedelmességgel tartoznak nekik. Szent Pál nyomán a közhasznú polgároknak és parasztoknak ugyanazon test összehesegítő végtagjainak kell tekinteniök egymást; a munkásoknak, cselédeknek, szolgálknak pedig elégedetteknek kell lenniök helyzetükkel. A nem istenfélő nem lehet becsületes alattvaló, aki egyeduralkodóját atyjaként tiszteli, imádkozik érte és retteg tőle – mint ahogy azt Szent Péter ill. Szent Pál megkívánta. Fel kell jelenteni a szökevényeket, összeesküvőket, árulókat; a szembeszegülők semmiképpen sem menekedhetnek meg Isten büntetésétől. Vétség az engedetlenség is, amely megtorlást von maga után még akkor is, ha méltatlanok ellen irányul és nagy áldozatokból keres kibúvót. Az engedelmeseket Isten megjutalmazza: mind a földi életben, mind az örökkévalóságban boldogságot ad nekik. Isten parancsolt még a haladéktalan, jó szándékú adó-, vám- és egyéb illetményfizetést is. Ennek elhanyagolása, megtagadása ezért bűncselekmény. Háború alatt a sajnálatos rendkívüli állapotok különleges szabályainak betartása szintén elengedhetetlen. Isten elvárja az alattvalók belenyugvását büntetésükbe, s a beletörődötteknek megbocsát. A velünk született hazaszeretet olyan természetes kötelesség, mint szüleink, környezetünk szeretete, még ha tulajdonunkba, vérünkbe, életünkbe kerül is; erényét dicsőség és megbecsülés övezi. A pamflet nemcsak az osztrák abszolútizmus természetét és stílusát szemlélteti, hanem tanúsítja szerzőjének határozott, nyílt, sőt harcos szembeszállását a vallásban gyökerező, vak tekintélyelv osztrák pedagógiájával is. Ez a fajta magatartás jellemzi a nyomdász egyéb röpiratait is.

Talált sorozataik 1857-ben, tehát egy évvel Pfeffer és Puky társulási szerződésének megkötése után kezdődnek. Állományuk igen változó: 1860 előtt gyér, 1862-ben és 1866-ban gazdag, 1865-ben minimális. Ingadozása talán egyszerűen a katalógizálás, az anyagmegőrzés szeszélyességét tükrözi. Valószínűleg függött az üzleti konjunktúrától, ill. politikai tényezőktől is. Az időbeni szóródásnál érdekesebbnek látszik a sokrétű jelleg: a helyi törvényhozás, közigazgatás mandátuma, 3 törvény[szöveg]gyűjtemény, a *Hivatalos Értesítő* 4 kiegészítőszáma [*Supplément*], intézmények jelentései (8) ill. szabályzatai (2), a Radikális Társaság folyóiratának számai (öt 1864 végén), életrajz (1), hasznos technikai tudnivalók (2), alkalmi versek (4) és kirándulási krónikák (3), politikai színművek (4) s túlnyomóan politikai, gazdasági, népjóléti és vallási kiáltványok, röpiratok, értekezések és fejtegetések. A nyelvhasználat általában francia, de öt esetben gótbetűkkel szedett német, három ízben pedig lengyel. (Két további közlemény szintén lengyel–oros érdekű.) A szerzők sokszor nem adták meg nevüket vagy csak névbetűikkel utaltak rájuk, ill. körülírással sejtették kilétüket (pl. *Egy független a Zsinór Körből*, *Egy genfi izraelita*, *Egy tegnapi radikalista barát*, *A volt Demokrata Kör egy tagja*, *Országuk barátai*, stb.). Úgy tűnik: elhallgatott azonosságukat szűkebb körben azért szívesen felfedték – mint F(rançois) T. Thioly, a Genfi Nemzeti Intézet tagja, akinek legalább nyolc írása jelent meg Pukyék gondozásában.

Egy szerző nyilvánvalóan olyan nyomdához fordult, amelynek politikai irányzatával rokonszenvezett, s a nyomda is azonosította magát ügyével. A Pfeffer és Puky társulat politikai vonalát így egyértelműen elszánt radikálisnak tekinthetjük. A néptribunusként emlegetett James Fazy küzdelmében – különösképpen az alkotmány körüli vitáiban – tevékeny szerepet játszottak. Ugyanakkor sikerült elkerülniök, hogy a pártvezérrel együtt tönkremenjenek.

Cikkem második felében vázolom, ki is volt ez a rendkívüli egyéniség, mire törekedett és milyen megfontolásokból, miért segítette hathatósan Klapkát és Puky, és miért támaszkodott rájuk.

James Fazy (1794–1879) francia eredetű protestáns iparmágnások leszármazottja volt. Atyai felmenői a 18. század első felében nyerték el a genfi polgárságot, a textilgyártásban futottak fel, nagyüzemeik mintás pamutvásznat állítottak elő Genfben (2), ill. Párizs déli határában (1). Közképviselői („les Représentants”) szellemű politikai súlyt csak a 19. században értek el. A fiatal James Genf és Párizs között ingázva jogászodik, ír, politizál a liberális elvek és a néphatalom érdekében, alapít és szerkeszt egymás után három újságot is. 1846-ban barrikádok mellől a genfi tömeg juttatja ualomra. Vezető szerepét 15 évig sikerül megtartania. 1861 után azonban egyre jobban magára marad, vagyona, befolyása megcsappan.

Stratégiája nagyvonalúan expanzív. Városállamának régi építészeti kereteit szétfeszíti, középületeket emel, modernizál, új negyedeket fejleszt. Közlekedésüket megkönnyíti, beköti a francia vasúti hálózatba. Genf mai arculatát ő szabja meg. A kanton lakosságát betelepülő svájciak és külföldiek befogadásával kb. 62 ezerről 83 ezerre duzzasztja fel.⁵ Hagyja, hogy köztük a katolikus vallásúak kerüljenek többségre, utat enged az izraelitáknak is. Igen enyhén adóztat. Bankok létesítésével ösztönzi a hitelnyújtást. Városfejlesztése, gazdaságot élénkítő pénzügyi politikája serkenti a természetes népszaporulatot. 1847-ben bevezetett alkotmánya biztosítja a közképviselési demokráciát (*democratie représentative*), amelyben a hatalom letéteményese a Nagytanács (*Conseil Général*), ágazatai jól kiegyensúlyozzák egymást. A radikális rendszer demokratizálja a Nemzeti Egyház (*Eglise nationale*) szervezését is, telekkoncessziókkal módot ad a római katolikusoknak, anglikánoknak, görögkeletieknek, szabadkőműveseknek a templomi szertartásokra, megreformálja az egyetemi oktatást (elsősorban a politikai gazdaságtan javára), az 1852-ben alapított Nemzeti Intézetet keresztül (*Institut national*) felvillanyozza a tudományos életet.⁶

1846-tól 1853-ig eredményeinek káprázata elhalványítja hátrányait. 1855–1861-es berendezkedés azonban egyre inkább beárnyékolják a hatalmi visszaélések. A történelmi átalakulás senkit sem hagy hidegen. Elsodor nem egy helyzeti előnyt, ugyanakkor új érdekelségeket hoz létre. Módszerein, stílusán sokan lelkendeznek, mások komolyan fennakadnak, s ezt ki is fejezik. Bálványozott vezéregyéniségének hazárd ügyletei, gátlástalan spekulációi, fokozódó despotizmusa erősödő, hangos ellenzést váltanak ki. A kormányzó garnitúra viselkedése, tettei, ideológiája körül állandóan heves vita folyik. A pártok, frakciók természetesen bevetik hozzá a sajtót. A nyomdászok nem panaszkodhatnak.

Klapkát és Pukyot vonzhatták a lefestett körülmények. S védelmi igényei miatt a leírt környezetnek értékelnie kellett kettőjük ostromállapoti szakértelmét. A tábornok nemzetközi híre tett szert a komáromi vár- és sáncrendszer védelmében, nagysikerű ellentámadásával kivívta a világ csodálatát. A civil kormánybiztos alispán pedig Eger után ugyanott a megfelelő polgári szervezettségről gondoskodott. Az előbbi nemzetközi mozgékonyágát a genfi radikálisok felhasználták politikai tájékozódásuk, diplomáciai és pénzügyi tárgyalásaik céljaira is. S az utóbbi kiadó-nyomdászai szerepvállalása szintén kapóra jött nekik. (Talán nem is volt teljesen spontán.) Ezzel magyarázhatjuk azt a tényt, hogy Pukyot 1850. április 1-i határátlépése után Belgrádban genfi útlevél várt, amely őt genfi eredetűnek tüntette fel, és úticéljaként Párizst jelölte meg.⁷ Szabályos genfi honosításukat szinte egyszerre kapták meg (1856 elején ill. 1855 végén). A Genfben menekült, tekintélyes létszámú magyar forradalmi elit más tagjai hiába folyamodtak ilyen státusért!

A felsorolt együttthatók közül a védelmi szempont tüzetesebb tárgyalást érdemel. Újszerű felvetését a Genfi Köztársaság 1815-ös (Svájchoz csatlakozásával összekötött) hivatalos nemzetközi semlegessége és területnyereségei követelték meg. A Bécsi Kongresszus kikiáltotta Svájc semlegességét; megállapodásának értelmében északon Franciaország, délen pedig Szardínia mindazonáltal átengedett az új, 22. kantonnak annyi birtokot, amennyi (két kivétellel) lehetővé tette a városállam szétszórta darabjainak egyesítését. Ezáltal Genf kiterjedése mintegy megkétszereződött, össznépessége nagyot nőtt és jellegében megváltozott. Katonai sérthetlenségét, gazdasági önállóságát, politikai életképességét azonban kitolt határai sem szavatolták. Csak gazdasági életterét sikerült némileg kibővíteni avval a „szabad övezet”-tel, amelynek létesítésére az ún. „*savoie-i affaire*” adott alkalmat. (Az, hogy az olasz függetlenségi háborúban Ausztria ellen kapott segítségért 1860-ban Szardínia és Piemonte királya hálából Franciaországnak adományozta Észak-Savoie-t.)

Az „Európai Koncert” nem óvta meg Svájcot a sokszerűségből fakadó belviszályok elmergesedésétől, amelyek 1847-ben polgárháborúvá fajultak. Közép- és Francia-Svájc konzervatív katolikus kantonjainak (*Sonderbund*) vereségét követően az 1848-as konföderáció-alkotmányban a kantonok teljesen lemond-

⁵ BAIROCH, Paul et BOVEE, Jean-Paul, avec la collaboration de BATOU, Jean: *Annuaire statistique rétrospectif de Genève*. Vol. I. Département d'Histoire Economique. Université de Genève. 1986.

⁶ RUCHON, François: *Une famille genevoise: les Fazy*. Genève. A. & G. Villard, Imprimerie Centrale. 1939.

⁷ *Op. cit.* [3], p. 59.

tak az önálló külpolitikáról és a katonai védekezés terheit nagyrészt szintén áthárították a szövetségi ügyvitelre. 1856–57-ben a porosz király komoly próbára tette ezt a nem mindig pontosan betartott megengedést azzal, hogy nem mondott le Neuchâtel feletti jogairól, de végül is nem került sor fegyveres összecsapásra.

James Fazy, az új idők „gondviselés-küldte megváltó”ja, ebben a helyzetben feladta Genf erődítéses védelmének régi elvét. Az árkokkal, falakkal körülvett szűk városrészekben a kanton megszorodott lakossága úgysem tudta volna magát meghúzni egy nemzeti vész elől! A katonai akadályok költséges fenntartása akadályozta a város terebélyesedését, felvirágoztatását. Legokosabbnak látszott őket vállalkozó szellemű befektetőknek eladni, s a befolyt összegeket nagystílu átalakításokra fordítani. A polgároknak nagylétszámú katonaságot sem volt célszerű keblükön melengetni, mert az túl sokba került, s beavatkozási veszélyekkel járt. Ügyes szervezés, jól kigondolt, cselekvő diplomácia — akár a konföderáció irányítatói szögesen eltérve — elavulttá tette a hagyományos védelmi, függetlenségi elképzeléseket.

Klapka, Puky és a többi tüzvonalból jött magyar stratégia, szervező kitűnően hitelesíthette ezt a politikát, hathatósan segíthetett megvalósításában. Vagy, ha — lelkiismereti okokból — nem, a pártellenfeleket megelőzve figyelmeztethetett buktatóira, javasolhatott feladványaira megoldást. A két legmegbecsültebb magyar emigránsra így Genfben az a sors várt, hogy tekintélyes kezdeti szolgálatok után gyorsan feleslegessé tegye magát eredeti mivoltában. Eszerint vedlett egyikük fontos ügyleteket bonyolító, utazó bankigazgatósági tanácsstaggá, másikuk pedig jómódú nyomdásszá. Mivel a városfejlesztési terveket mindketten remekül ismerhették, különösebb kockázat nélkül vásárolhattak meredeken felértékelődő ingatlant, amit Horváth Mihály bevonásával meg is tettek.⁸ Az ilyenfajta nyereség talán valamelyest kárpótolta őket a dicsőséges meglegháborús fegyvertények elmaradásáért Ausztriával szemben. Ha igen, nem eléggé, nem sokáig. A kiegyezéskor mindenestre visszatértek eredeti hazájukba. Hogy milyen lelkiületel, az más kérdés.

MARCZELL PÉTER

Az Orsovai Hírlap (1904–1906). Az 1910-ben indult közismert *Világ* című újság szellemi elődjének tekinthetjük az *Orsovai Hírlapot*, melyet az Orsovai Magyar Közművelődési Egyesület választmányának 1904. április 28-i ülésén az egyesület hivatalos közlönyének fogadtak el, és 200 korona anyagi támogatásban részesítettek.

A „társadalmi hetilap” megjelölésű, igen jól szerkesztett lapot az orsovai „Vaskapu” kör kezdeményezte és adta ki. Az 1904. évi titkári jelentés így számol be a lapalapításról:

A Vaskapu szk.: kör sajnálattal tapasztalván, hogy az Orsova kel.:én megjelenő magyar helyi hetilap igen gyarló, sehogy sem felel meg rendeltetésének, melyre egy ily nagy intelligenciával bíró községben hivatva van, és minden igyekezet ennek fellendítésére a kiadó indolencián hajótörést szenved, elhatározták tehát, hogy egy másik magyar helyi lapot megindít, mely egyúttal a szk.: eszméknek a profánok között való terjesztésére is lesz hivatva, és hosszabb, minden mozzanatra kiterjedő beható tanácskozás után ezt „Orsovai Hírlap” cím alatt május hó 5-én megindította.

E lap tulajdonosa a Vaskapu szk.: kör, szerkesztője pedig Mihalik Sándor tvr.: „...Eddig a lap — öndicsekvés nélkül mondva — megfelelt hivatásának, kellő színvonalon állott, közkedveltségnek örvend és nem egy szk.: eszme jutott ebben napvilágra. Ezen lappal szemben az orsovai tvr.: nemcsak erkölcsi, de anyagi kötelezettséget is vállaltak; az előbbinek tehetségökhöz képest megfeleleltek, az utóbbira még nem volt szükség, mivel a lap költsége eddig az előfizetések és hirdetésekéből kitelt.

A biztatól kezdet után van reményünk, hogy a V.: E.: N.: É.: M.:nek hathatós segedelmével lapunk aztán is hivatásának megfelelni fog.” (OL P 1083 CXXVII. 48. t. 148. cs.)

Az 1905-ös titkári jelentésben említést tesznek arról, hogy az előző évben a lapnak 105 előfizetője volt. Fontos elszámolást olvashatunk a jelentésben a lap anyagi helyzetéről. Befolyt 473 korona 50 fillér,

⁸ *Op. cit.* [2], p. 134.

hirdetésekre 340 korona 90 fillér, összesen 814 korona 40 fillér. Tíz előfizető volt hátralékban: 110 korona 15 fillérrel. Ez összesen 924 korona 55 fillér. Ezért a Vaskapu kör tagjai a múlt évre felmentést nyertek az anyagi felelősség alól.

Ritter Károly, a Vaskapu kör elnöke megkérdezte, hogy mi legyen az *Orsovai Hírlap*nak szánt 200 koronát kitevő szubvencióval, amelyet a kör erre adna. Mihalik Sándor szerkesztő úgy nyilatkozott, hogy mivel a múlt esztendőben nem volt rá szükség, tehát idén sem kell. A pénz legyen a leendő Magyar Házé. Óvatosságból azonban némi tanácskozás után úgy döntöttek, hogy a laptulajdonos Vaskapu kör a feles szubvencióból a takarékpénztárban „Orsovai Hírlap-alap”-ot létesít külön kezeléssel.

A kör 1905. április 28-i értekezletéről készített jegyzőkönyve szerint „az Orsovai Hírlap szerkesztését illetőleg pedig tekintettel arra, hogy Mihalik szerkesztő tv.: iskolalátogatással, Értesítő készítéssel és másnemű hivatalos teendők által a legközelebbi jövőben annyira lesz elfoglalva, hogy a lap szerkesztésére időt nem szakíthat, az értekezlet lapszerkesztő bizottságot választ, melynek tagjai Mihalik Sándor szerkesztőn és dr. Székely Mihály helyettes szerkesztőn kívül Orelli Zoltán, Francz Ede, Nobel Mór és Koch Mihály tv.:”

Lehet, hogy ez a változás is befolyásolta a következő, 1905. november 2-i jegyzőkönyvben foglalt következményeket: Nobel Mór kincstáros jelentette, hogy „az Orsovai Hírlapra a múlt évben még 105, idén, tehát 1905-ben csak 62 előfizető volt, tehát 43 a csökkenés. Az előfizetésekből 529 korona folyt be, a hátralék 45,30 korona. Hirdetésekből 289,50 korona már bejött, a hátralék 129,60 korona. Tehát az összes készpénzfizetés 818,50 korona. Hátralék 174,90 korona.” A kiadóhivatal sem viseltetik elég érdeklődéssel a lap iránt.

Ezek után érthető, hogy Mihalik Sándor feltette a kérdést: „Szükség van-e a lapra, nem kellene-e beszüntetni?” A szerkesztőségnek nincs erkölcsi támogatása! Az 1905. november 24-i páholyülés jegyzőkönyve szűkszavúan csak annyit ír a kérdésről, hogy „az Orsovai Hírlapról nem időszerű tárgyalni!”

Az 1905. december 8-i jegyzőkönyvben ezek állnak:

„Az Orsovai Hírlap további fenntartását vagy beszüntetését illetőleg, mivel ezen lap sem anyagilag, sem erkölcsileg nincsen úgy támogatva, mint ahogy kellene, beható tanácskozás után az értekezlet határozta, hogy a lapot a jövő évben feltétlenül fenntartja, ki-ki tehetsége szerint anyagilag támogassa, és ajánlja akinek képessége van hozzá, az támogassa. Megkeresi az Árpád páholyt, hogy ennek tollforgató tv.:ei legyenek szívesek olykor-olykor cikkeket, tárczákat, anyagi híreket és hirdetéseket a lapnak küldeni, mert a lapot szabadkőművesek alapították és szabadkőművesi eszmék terjesztésére van hivatva.”

Lehet, hogy ennek a felhívásnak a következményeképpen írt 1906. június 7-én Bíró Lajos a lapba. Mihalik Sándor „szerkesztő” (mindvégig így jelent meg a lap címdalán) a páholy határozatából jelentette be a lap megszűnését 1906. december 28-i vezércikkében.

Az *Orsovai Hírlap*ban ugyanis mindvégig elhallgatták a szabadkőművesi hátteret. Alcíme „Társadalmi hetilap” volt, „Az Orsovai Magyar Közművelődési Egyesület Hivatalos Közlönye”. Laptulajdonosként nem a szabadkőműves kört, hanem annak egyik tagját: Kopeczek Ferenczet jelölték meg. Handl József-né könyvnyomdájában jelent meg minden csütörtökön. Mihalik Sándor felelős szerkesztő volt. Az első számban közölt, célokát megelőző program sem említi a szabadkőművességet.

„Előre bocsájtsuk, hogy bennünket — midőn e lapnak kibocsájtására vállalkoztunk — nem anyagi haszonvágy, hanem azon eszme vezérelt, hogy a *magyarságnak* hazánk eme legexponáltabb pontján, három ország határán, egy oly organumot bocsássunk rendelkezésére, melyben megvitatásra találjon minden oly társadalmi kérdés, mely a magyarságot előbbre vinni, pozíciójában megerősíteni hivatva van.

Legfőbb törekvésünket fogja képezni az, hogy itt, a határszélen egy *érzésében egységes magyar társadalmat* létre hozzunk. E célból kiterjesztjük figyelmünket a *kulturális intézményekre, az egyesületi életre*, s minden lehető el fogunk követni arra nézve, hogy ezek — a fenti célt szem elől soha nem tévesztve — mentől élénkebb munkásságot fejtsenek ki.

De a nagy *közönség* egyéb, nevezetesen *anyagi ügyei* sem kerülnek el figyelmünket, s nem fogunk késmi, ahányszor csak erre alkalom és mód nyílik, rámutatni azon lehetőségekre, amelyek a *közvagyonosodást* s így *Orsova község fejlődését* előmozdítják.

Különös figyelemmel leszünk az *aldunai hajózási forgalomra* s a Vaskapun kimenő és bejövő összes bel- és külföldi hajózási vállalatok uszály *gabonarakományairól* a szállítmány kiindítási és érkezési helyének tüzetes megjelölésével minden héten pontos kimutatásokat fogunk közölni.

Az *idegen forgalom emelése érdekében* szintén propagandát fogunk kifejteni, s míg egyrésztől vidékünk páratlan természeti szépségeit mentől szélesebb körben igyekszünk megismertetni s így a turisták ezreit ide édesgetni, másrészt gondoskodni fogunk arról is, hogy az ide zarándokló idegenek magukat városkánkban *minden tekintetben jól érezzék* s kedves emlékekkel távozzanak.

A *közügyek* szellőztetése, megbeszélése szintén kiváló gondoskodásunk tárgyát fogja képezni, s e tekintetben figyelmünket nemcsak *Orsova községre*, hanem annak környékére, nevezetesen az *orsovai-, bozovicsi- és moldovai járásokra* fogjuk különösen kiterjeszteni.

Megbízható, gyors hírszolgálatot ígért. Munkatársakként a legilletékesebb és legtájékozottabb egyéneket választotta.

Szórakoztató rovatnak a „Tárcát”-t és a „Csarnok”-ot szánják, lehetőleg eredeti művek közlésével. A „modern lapokat” kívánták követni az időszzerűséghez képest az alábbi rovatok indításával: Vezércikk, Krassó-Szörény megye, Orsovai, Moldovai, Bozovicsi járás, Orsova község, Hírek, Irodalom, Közgazdaság, Tárca, Csarnok, Anyakönyvi hivatali kimutatás, Idegenforgalmi kimutatás, A Vaskapun áthaladott gabonás hajók forgalmi kimutatása, Vasúti és hajó menetrend, Szerkesztői üzenetek, Hirdetések.

„Törekedni fogunk arra is, hogy a lap külső formája, papirosa, szedése, nyomása kifogástalan és hibamentes legyen, s a lap minden hét csütörtökjén reggel 8 órakor pontosan megjelenjen.”

„Bennünket a szerkesztésnél mindenkor az aktualitás, az eredetiség, a szigorú objektivitás, az egyetértés, a közbéke, az emberszeretet fog vezérelni. Kerülni fogunk minden hivalkodást és kihívást, egyedül az olajjggal igyekszünk a magyarság érdekeit előmozdítani a szigorú, de mindig igazságos tárgyilagossággal az ügyeket megbírálni, s nem személyeket, hanem eszméket fogunk szolgálni.

És most lapunk, Isten nevében útnak eresztünk. Vajha képes volnál azon eszméket, melyeket programodba fölvetél, egytől-egyig mind megvalósítani; vajha zászló lehetnél, büszkén lobogó trikolor, s magad köré csoportosíthatnád e végvidék minden polgárát a magyarság védelmére, ügyének előbbre vitelére; vajha azzal a lelkesedéssel, azzal a szeretettel, azzal az odaadó buzgósággal fogadnának, amellyel mi, megteremtőid bölcsődet körül álljuk, s további lépteidet kísérni fogjuk!

A jó Isten vezéreljen!”

A nagyszabású program messze túlmutat egy kis vidéki lap szokott tervein. Dicséretére szolgál, hogy meg is valósította ezeket a célokat! Az újságba több verset írt Endrődi Sándor (*Kuruc imádság, Rákóczi emlék Orsován, Kuruc nóták, Rákóczi, Édes szülőanyám, Thököly Imre Orsován*). Egyébként az 1906. október 15., november 1., november 8-i számban csaknem minden cikk a kuruc bujdosókkal foglalkozik. Ekkor hozták haza hainvaikat Magyarországra, és Orsován kerültek először a magyar földre.

Bíró Lajos, a Martinovics-páholly tagja 1906. június 7-én írt a lapba, *A gyerek* című hét félhasábos elbeszélést közölte. Ambrus Zoltán *Eleőd kapitány katonája* című elbeszélése folytatásokban jelent meg ugyancsak 1906-ban. Mikszáth Kálmán: *Kozsibrovsky tréfája* című karcolata a Tárca rovatban jelent meg 1905. december 7-én.

A lap — méltóan az iskolaigazgató szerkesztőhöz — rendszeresen hírt adott Orsova diákéletéről, az iskolai kirándulásokról, ünnepekről, egyéb eseményekről, akárcsak valamiféle iskolai értesítő. Többször jöttek Romániából vendégségbe diákcsoportok, sőt maga a román király is ellátogatott a városba, ahol tisztelettel fogadták. Felháborodást keltett a lehetetlennek tűnő javaslat, hogy ti. Romániába csak útlevelel lehessen utazni. Szerencsére a felháborodott cikkek sorozatát követően, nem biztos ugyan, hogy azok hatására, de mindenesetre visszavonták ezt a „hihetetlenül felháborító” rendelkezést.

Rendszeres és részletes beszámolók olvashatók a Magyar Dalkör, a Szanatóriumi Egyesület Orsován, a Férfi Dalkör, a Casino és legrésztesebben természetesen az Orsovai Magyar Közművelődési Egyesület mint a lap kiadó szervezetének működéséről. Tudjuk, hogy ezeket az egyesületeket csaknem teljesen

egyedül a „Vaskapu” szabadkőműves kör tagjai alapították és ők is tartották fenn, ők működtek bennük, de a körről szó sem esik az újságban!

Nagy céljuk volt a Magyar Ház felépítése. Külön rovat számolt be a színházról. Részletes ismertetéseket közöl a bemutatott darabokról és igényes bírálatokat mond. Blaháné és más országos híru színészek léptek fel, de a híres színészek a cikkírókat nem készítették egyértelmű, elvtelen dicsőretekre. A bemutatott darabok az akkoriban színdrámák, Budapestben is népszerű operettek, népszínművek, színdarabok: *János vitéz* (Küry Klárával), *Casanova*, *Gül Baba*, *Napoleon öcsém*, *Heidelbergi diákélet*, *Piros bugyelláris*, *Pepike kisasszony*, *Orpheus a pokolban*, *Ingenyelők*, *Csinom Palkó*, *Madarász*, stb. A vándorszíniészetről, annak jelentőségéről vezércikk is megjelent. Legtöbbször Kunhegyi Miklós, a helyi vendégszereplő társulat vezetője írt e témáról. Majdnem minden számban található valamiféle beszámoló az orsovai teátrumról. Ismeretes, hogy a színjátszás támogatásával a Közművelődési Egyesület foglalkozott. Harminckét tagú társulat működött Orsován állandóan és magyar nyelven. Drámát, népszínművet, vígjátékot, operettet is játszottak.

Az 1904. október 27-i számban dr. Vas Béla négy félhasábos cikkében az orosz-japán háborút a civilizáció csődjének nevezi. Összeveti a háborús „erkölcsöt” azzal, amit az iskola tanított, és szomorúan állapítja meg a nagy ellentmondást. Ugyanebben a számban elítélik az „utóbbi időben elburjánzott erkölcsstelen képeslapok” forgalmazását. Beszámolók olvashatók a „párbajjelenes mozgalomról”. Ezt a nagyváradi László király páholy kezdeményezésére a hazai szabadkőművesek hozták létre.

Tervbe vették, hogy 1905-re Szegeden, Hódmezővásárhelyen 160–200 idegen tanulóknak internátust létesítenek, iparvállalatokat telepítenek a Délvidékre, hogy az ipart, a kereskedelmet, a gazdasági életet fellendítsék. Országos mozgalmat indítottak abból a célból, hogy a Délvidéken létesítsék az ország harmadik egyetemét. A lap megrendüléssel tudósít Jókai Mór haláláról. Az 1904. júniusi számok több cikkben emlékeznek meg a nagy íróról.

Szó esik a lapban a laza erkölcsökről, a nőmozgalomról, a Magyar Védő Egyesületről, a vakok támogatásáról, a közbiztonságról, új gyár- és iparvállalatokról, az iparpártoló egyesületről, a tisztességtelen versenyről, a budapesti nemzetközi állatorvoskongresszusról, a Herkulesfürdőn megtartott tanítógyűlésről, Vásárhelyi Pál szobrának avatásáról a szegedi Széchenyi-téren. 1905. október 19-én, a munkanélküliség ellen támadást intéz, társadalmi feladatokat sorol a lap, ír közlekedési viszonyainkról, a magyar tengerészeztől, az iskolatársak találkozójáról, leánykereskedésről (a nemzetközi egyezményben leírt tilítás ellenére sok a magyar leány is köztük!).

Legtöbbit a magyarságért folyó harc szerepel különféle formákban: a magyar nyelv terjesztése nagyon fontos, de ezt sohasem erőszakosan teszik! Egyik rokonszenves módszerük volt, hogy jutalmat adtak annak a román tanítónőnek, aki jól tanította a magyar nyelvet. A hivatalokban a hivatalnokok tudnak ugyan más nyelven, de igyekeznek magyarul beszélni, — ha lehet. A főként németek lakta kis faluban harcot folytatnak azért, hogy magyarul is lehessen beszélni.

Három éves működés után, 1906. december 28-án a vezércikket Mihalik Sándor írta „Búcsú-szó” címen. Ekkor már csak a lapon volt feltüntetve szerkesztőként, valójában szerkesztőbizottság irányította az *Orsovai Hírlapot*. A kör határozatának megfelelően szerkesztőként bejelentette a lap megszűnését:

„Lapunk mai számával az Orsovai Hírlap bevégezte pályafutását.” Három éve nagy lelkesedéssel indult. Célja az volt, hogy határainkon őrizze a magyar kultúrát. Sikeredt-e? — Mondják meg az olvasók! Jutalom az a tudat, hogy a hazának használt a munkájuk. „És most — magamra hagyott erőmmel nem bírnám tovább a harcot a közönnyel — leteszem a szerkesztői tollat. Köszönetet mond azoknak, akik segítettek. Vajha mentől előbb támadna egyén, aki nagyobb tehetséggel és erősebb kézzel megvalósítaná mindazt, amit én akartam!”

Az *Orsovai Hírlap* önmagában is érdekes színfolt a századelő szabadkőművességéből, de azért is említést érdemel, mert mint a szabadkőművesség profánok számára szóló kiadványa, az 1910-ben megjelenő *Világ* című lap elődje volt. Kisebb hatókörrrel azonos célokat ugyanolyan lelkes elszántsággal szolgált. Színvonala, hangvétele hasonlít neves „utódáéhoz”.

FIGYELŐ

Születésének 90. évfordulója alkalmából a Magyar Könyvszemle szerkesztőbizottsága őszinte jókívánásait fejezi ki Keresztury Dezsőnek, akiben egyaránt tiszteljük a költőt, sokunk egykori Eötvös-kollégiumi tanárát, az egyetemi Aranykollégiumok közkedvelt előadóját és — nem utolsósorban: tudós, szerény, segíteni kész könyvtári kollégánkat.

Keresztury Dezső 90 éve címmel nyílt életmű kiállítás az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában. A *Magyar Könyvszemle* 1993/1. száma közölt beszámolót a Keresztury-fondról, amelyből az is megtudható, hogy a tudós irodalomtörténész, költő és műfordító minden eddigi kézirata és gazdag levelezése az OSZK Kézirattárában kapott helyet. Ily módon bőséges anyag kínálkozott az ünnepelt életútjának, széleskörű tevékenységének bemutatására. A térbeli adottságok — folyosó- illetve vitrintárlat állt rendelkezésre — meghatározta a mennyiséget: csak szemelvényeket nyújthatott az összeállítás mindenből, mégis átfogó kép tárul a látogatók elé.

Tíz tárló követi időrendi sorrendben Keresztury Dezső életének legfontosabb állomásait, környezetét és széleskörű tevékenységét. A dokumentumok mellett bőséges fénykép-válogatás színesíti, hozza életközelsébe az eltelt kilenc évtized emlékeit, sorsfordulóit, fontos eseményeit. A kiállítás plakátja is csupa arcképből összeállított „hívogató”: a középső képet, a berlini egyetem Magyar Intézetének könyvtári létráján álló 24 éves fiatal lektorrról készültet további portrék foglalják keretbe, amelyek a kisfiú kortól kezdve máig követik nyomon az arc változásait, illusztrálva a kiállítás címében is megfogalmazott célkitűzést: nemcsak egy napnak szól a köszöntés.

A tizedik tárlóba korábbi kerek születésnapoktól a mostaniig készült ünnepi kiadványok kerültek.

A kiállítást Kovács Sándor Iván nyitotta meg szeptember 6-án, és az év végéig tekinthető meg.

MONOSTORY KLÁRA

A Magyar Nyelv Értelmező Szótárának két kiadása volt. (MTA Nyelvtudományi Intézet) Kevesen tudják, hogy a Magyar Nyelv Értelmező Szótárának első kiadását (1959–1962) követően a Román Népköztársaság hivatalos tiltakozására, valamint az MTA és az Akadémiai Kiadó tevékeny közreműködése következtében a szótár I. és II. kötetében több száz szócikket átdolgoztattak ideológiai szempontból. Az Értelmező Szótár előszavának szánt, de végül is külön kötetben megjelent szövegben a főszerkesztő Országh László (1962: 124) erről így ír:

„A szótári munka utolsó szakaszában, a nyers kézirat elkészülte után, szükségesnek mutatkozott az is, hogy több száz szócikk kéziratát illetékesek a marxista-leninista ideológia szempontjából megbírálják, és véleményükkel a szerkesztőséget a szócikk végleges megszövegezésének munkájában támogassák. Az ideológiai lektorálásnak a munkáját az Akadémia Elnökségének határozata alapján a II. osztály által létrehozott munka-

közösség végezte Erdei László vezetésével. Ugyanilyen jellegű lektorálást hajtott végre az Akadémiai Kiadó felkérésére a szótár III–VII. kötete teljes anyagának kész kéziratán, ill. kefelevonátán Siklós Margit és Werner Györgyné, a III. kötetre vonatkozóan még Nyírő József.¹

A szótár szerkesztői a VII. kötet Függelékében is „köszönetet mondanak” e három ideológiai lektornak.

Az Akadémiai Kiadó majdnem mindent elkövetett a cenzúrázás tényének elpálostolására. Ha összevetjük az 1959-ben megjelent I. kötetet az 1966-ban megjelent I. kötetel, akkor kitűnik, hogy a címlap és annak verzőja csaknem azonos. Mivel az 1966-os évszámot viselő címlapú kiadás a verzőn „© Akadémiai Kiadó, Budapest 1959” jelzettel visel, azt gondolhatnánk, hogy az 1959-i kiadás változatlan lenyomatával van dolgunk. Annál is inkább, mert mindkét kiadás végén a kolofónok arról tudósítanak, hogy „A kézirat beérkezett: 1958. XII. 20.”

A cenzúrázás méreteiről és módjáról nincs elegendő ismeretünk. Azt mindenesetre tudjuk, hogy az *anyaország* címszó 2. jelentésének példamondatát kihagyatták a purgált kiadásból: *1848. március 15-én követelték Erdélynek az anyaországgal való egyesítését*. Komoly átigazításban részesült a *cionizmus* szócikk. Az eredeti kiadás 'Olyan politikai mozgalom, amely a különféle országokban élő zsidóságot Izraelben kívánja tömöríteni' meghatározásának első fele a purgált kiadásban 'Az a polgári nacionalista mozgalom, amely...'-re változott. A korabeli nyomdatechnika miatt a cenzúrázást a nyomdai tükör megbontása nélkül kellett végrehajtani. A *csángó* új változata azonban majd egy teljes nyomdai sorral hosszabbra sikeredett az eredetinél, ezért a szócikk melléknévi részéből kihagyatták a Csonkainaitól származó példát: *Vajha... a csángó magyar is polgártársunk lenne*.

Az Értelmező Szótár még köztünk levő két munkatársa, Elekfi László és Kiss Lajos szerint a III. kötettől már teljes összhangban zajlott a lexikográfiai és ideológiai szerkesztés.

A cenzúrázatlan I. kötet nyomdai táskaszáma: 59.46861, a II. köteté: 59.48701. Az Országos Széchényi Könyvtár Tájékoztató Segédkönyvtárában található 35.432/1–7 leltári számú példány eredeti, de az Irodalomtudományi és Történettudományi Olvasótermében levő 40.459/1–7 leltári számú példány (pontosabban annak első két kötete) purgált. Az Akadémiai Kiadó 1994-ben is a cenzúrázott köteteket terjeszti.

KONTRA MIKLÓS

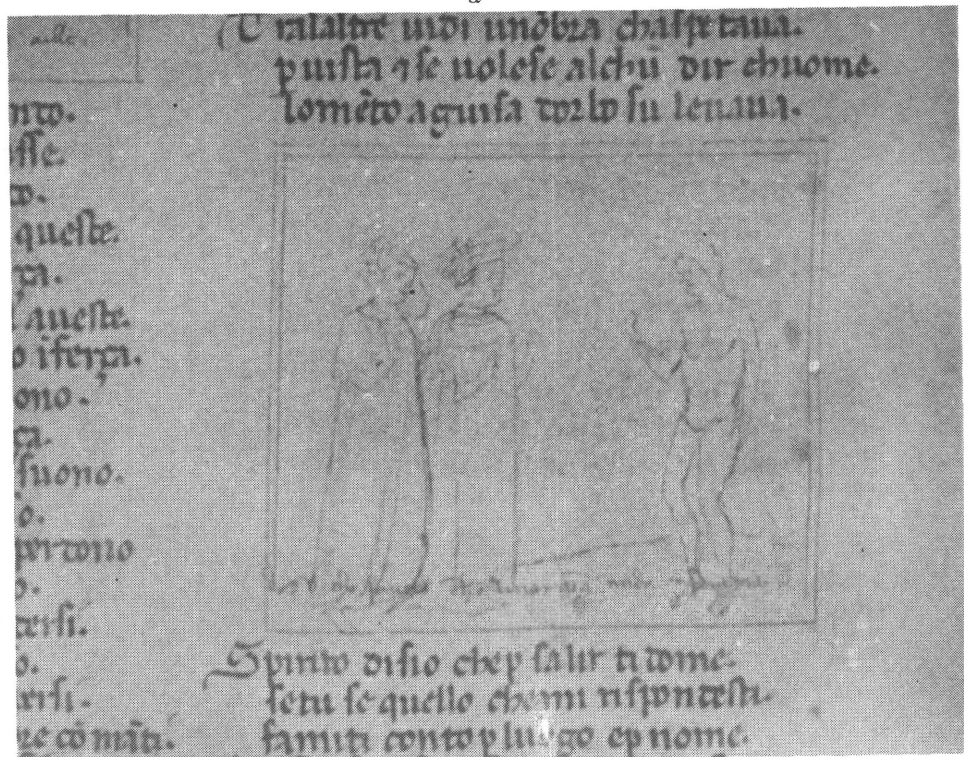
A budapesti Dante-kódex restaurálása. 1982 és 1991 között az Országos Széchényi Könyvtárban a „Corvina program” keretében a Budapesti Egyetemi Könyvtár 35 kódexét – közöttük 12 hiteles corvinát – restauráltunk.¹ E kéziratok utolsóként elkészült, egyik legértékesebb kötete volt a Dante kódex.²

A pergamenre írott, művészi illusztrációkban gazdag művet, Dante Alighieri *Divina Comoedia* című munkáját az 1330-as évek végén, az 1340-es évek elején másolták Velencében. A kézirat 82 számozott lapból és a végén egy pár üresen hagyott előzéklapból áll. A levelek mérete 32,5–32,7 x 24,2–24,3 cm között váltakozik. A 36. levél illusztrált, a 37. levéltől csak a tervezett jelenetek vázlatos tollrajza látható, tovább lapozva a műben már csak a képek számára kihagyott, aláírott szöveg utal az oda festendő jelenetek témájára. Munkáját a miniátor tehát nem fejezte be. A Dante-mű szövege a 78. lapon végződik, majd a 79–82. lapokon latin és görög íróktól származó aforizmák illetve szakrális szövegek olvashatók, olasz nyelven. A 82. lapon latin nyelvű kedélyes mondóka, feltehetően a kódexszel egykorú: „Istum librum non

¹ Országh László, szerk., 1962. *A szótárírás elmélete és gyakorlata A Magyar Nyelv Értelmező Szótárában*. (Nyelvtudományi Értekezések 36. szám). Budapest, Akadémiai Kiadó.

² BEÖTHYNE Kozocsa Ildikó: *A „Corvina Program”*. Az Egyetemi Könyvtár kódexeinek restaurálása 1982–1991. = OSZK Híradó XXXV. évf. 1992. 3–4. sz. 6–8.1.

² Jelzete: EK Cod. Ital. 1.

1. A kódex egyik lapján a tervezett miniatúrák vázlatos tollrajza látható.

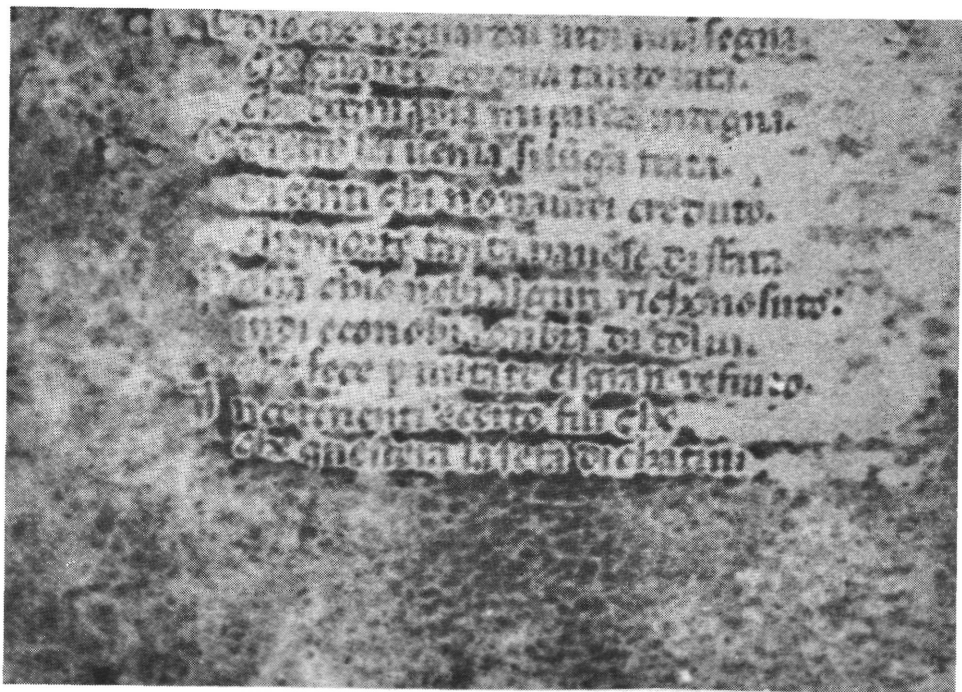
comodabis. Si comodabis non reabebis. Si reabebis, non tam bene. Si tam bene, non tam cito. Si tam cito, vides amicum.”³ Összesen 94 kész illusztráció, 5 tollrajz, 76 üres képhely és 3 iniciálé van a kéziratban.

A kódex történetével, szövegének és miniatúráinak elemzésével, értékelésével a múlt század második felétől kezdődően foglalkozott néhány tudós Dante-kutató, így Karl Witte, Franz Xaver Kraus, Ludwig Volkmann, P. L. Rambaldi, Kaposi József és Berkovits Ilona. A kézirat első tulajdonosáról, de értékeléséről is ellentmondó vélemények láttak napvilágot. Az első levélen látható egykorú piros és fehér sávos címerpajzs kapcsán a kutatók csak abban értettek egyet, hogy a család, akié e címer, olasz eredetű. Kaposi József, olasz forrásra hivatkozva úgy vélte, hogy a Bandini és Baroncelli család használta a címert.⁴ Berkovits Ilona véleménye szerint a kódex első tulajdonosa a velencei Emo család tagja volt. Néhány évtizeddel később a mű már Magyarországra került, Nagy Lajos király, majd a későbbi magyar királyok könyvtárába.⁵ Bizonyos, hogy a budapesti Dante-kéziratot Mátyás király kódexeivel együtt hurcolták el a törökök a budai palotából Konstantinápolyba.

³ Magyarul: „Ezt a könyvet nem fogod kölcsönadni; ha kölcsönadod, nem kapod vissza; ha visszakapod, nem olyan jól [jó állapotban]. Ha mégis jól, nem olyan gyorsan; ha mégis gyorsan, elveszítesz egy barátot.” (FÜLEP Katalin fordítása.)

⁴ KAPOSI József: *Dante ismeretének első nyomai hazánkban és a magyarországi Dante-kódexek*. Bp. 1909. 17.

⁵ BERKOVITS Ilona: *A budapesti Dante kódex. Utószó a Dante Alighieri: Isteni színjáték című könyvhöz*. Bp. 1965. 513.

2. A sugárgomba okozta foltok elkerülik a betűket és közvetlen környezetüket.

1862-ben Ipolyi Arnold, Henszlmann Imre és Kubinyi Ferenc akadt rá a kódexekre a régóta sejtett helyen, a sztambuli szerájban. A megtalált kötetekről azonnal jegyzéket készítettek és e jegyzékben szerepel a Dante kódex is.⁶ Ők még barna bőrkötésben látták a művet. Amikor azonban 1877-ben II. Abdul Hamid szultán ajándékként 34 más kódexszel — közöttük tizenkét hiteles corvinával — együtt visszatért hazánkba, már új, félholdakkal díszített piros bőrkötésben volt. Megrongálódott eredeti kötése valószínűleg megsemmisült. A minden bizonnyal nedves helyen való tárolás nyomait — a többi kéziratához hasonlóan — ez a kódex jelenleg is őrzi.

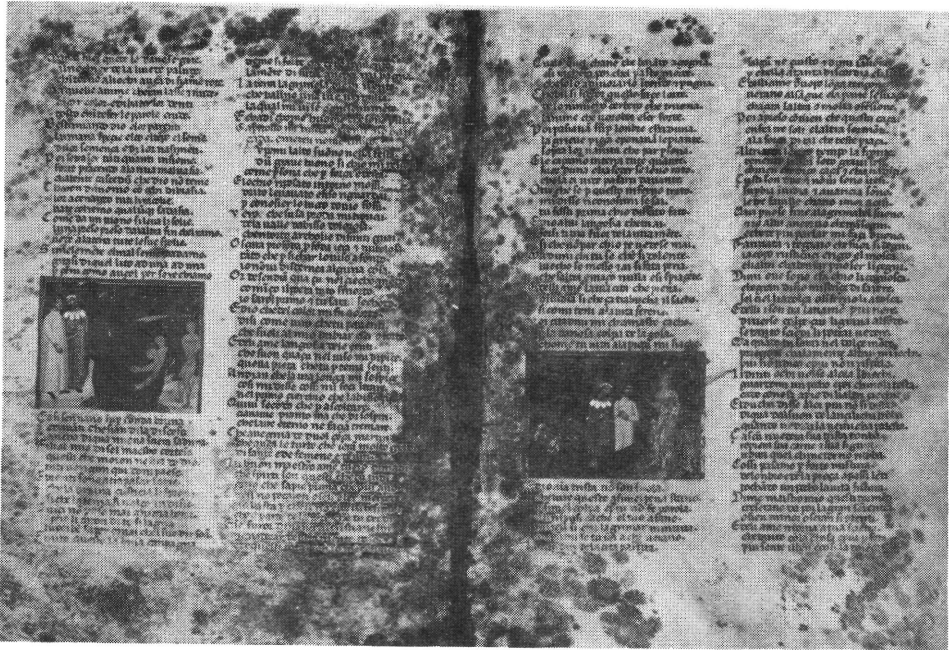
Miután a kötet végleges őrzési helyére, a budapesti Egyetemi Könyvtárba került, felkeltette a tudósok érdeklődését. Igen rossz fizikai állapota azonban feltehetően gátolta a sokirányú elemzés munkáját. Először Kaposi József állapította meg, hogy a két hasábos szöveg hiányos, a mű 14.233 sorából 2.463 sort elhagyott a másoló. A kihagyásokról jegyzéket állított össze.⁷ A múlt század hetvenes éveiben Karl Witte a szöveget rendkívül lebecsülte és értéktelennek tartotta, idézett művében Kaposi is az ő véleményét közli. Mindketten úgy vélték, hogy a másoló a velencei népnyelvet és helyesírást használta, és sem a szövegíró sem a miniátor nem ismerte jól a *Divina Comoedia* tartalmát. „Intelligencia tekintetében körülbelül egy fokon állottak.”⁸ — írja Kaposi. Berkovits Ilona ellenben P. L. Ramboldit idézi, aki a századfordulón a legértékesebb Dante-kódexnek tartotta a kéziratot.⁹ Berkovits kutatásai szerint a mű miniátora

⁶ KAPOSÍ József: *i. m.* 36.

⁷ KAPOSÍ József: *i. m.* 41–46.

⁸ KAPOSÍ József: *i. m.* 47.

⁹ BERKOVITS Ilona: *i. m.* 515.

3. A Dante-kódex hatodik levele restaurálás előtt

velencei mester, akinek más munkái is ismeretesek. Két kódexet díszített 1342-ben a velencei Dandolo dózse idejében. Berkovits Ilona idézett tanulmányában részletesen elemzi a Dante-kódex miniatúráit, és – ellentétben a fentebb idézett kutatókkal – az a véleménye, hogy a művész ismerte Dante szövegét, még akkor is, ha ábrázolásai olykor némileg el is térnek a szövegtől. Úgy véli, hogy a kódex „...nemcsak a velencei miniatúrafestészet történetében foglal el előkelő helyet, ... kivételes hely illeti meg általában a korai Dante-kódexek között és a trecento egész művészetében.”¹⁰ A *Divina Comoedia* Babits Mihály fordításában 1965-ben megjelent kiadása tartalmazza a budapesti Dante-kódex miniatúráinak reprodukciót.

Dante kódexünk eddigi történetének utolsó előtti állomása az Országos Széchényi Könyvtár Restauráló laboratóriumában töltött néhány esztendő volt. A továbbiakban ennek a viszonylag rövid időszaknak az összefoglalásáról, a kézirat restaurálásának történetéről lesz szó. Amint arról már említés történt, kódexünk is megszenvedte a Törökországba hurcoltatás viszontagságait a budai királyi palota kifosztásakor. A többi kötettel együtt mintegy háromszáz évig hevert a kincstárban, az isztambuli szeráj pincéjében. A nyirkos helyen a pergamen átnedvesedett, penészgombák, baktériumok támadták meg, ennek következtében a levelek deformálódtak, az illusztrációk festékanyagok sok helyen elmosódtak, festékrészecskék ragadtak át a szemben lévő oldalakra, a tinta itt-ott elhalványult vagy lepergett. A penész- és baktériumfertőzés következtében a pergamenen sötétlila foltok keletkeztek. Ezek a foltok érdekes módon elkerülték a tintával írott sorokat, így a szöveg jól olvasható. A foltok helyén a pergamen elvékonyodott, szakadozott, esetenként kilyukadt. Mielőtt a kódex 1877-ben visszakérült Magyarországra, az Egyetemi Könyvtárba, még Törökországban – más kéziratoknál már tapasztalt módon – erősebben sérült részeit szakszerűtlenül, pergamen és papír darabakkal megragasztották és a könyvtestet körülvágták. Sajnos eredeti bőrkötéséből a kódexet kiemelték (az valószínűleg tönkrement) és papírtáblás, piros

¹⁰ BERKOVITS Ilona: *i. m.* 517.

4. A hatodik levél restaurálás után

bőrrel bevont „egyenkötés”-sel látták el, hasonlóan a legtöbb visszaadott kötethez. Ezeket a török köteteket Mátyás király címerével és török felségjelekkel díszítették. A Dante kódex végén megmaradt két eredeti pergamen előzékenlapon vasfoltok láthatók, ezek elhelyezkedéséből megállapítható, hogy eredetileg az íveket négy valódi bordára fűzte fel a könyvkötő, és a borszalagok végeit a fatáblákba süllyesztve, vasszőgekkel rögzítette. E vasszőgek rozsdája látható az előzéken. Ez a bekötési technika más, eredeti corvina-kötés restaurálásánál is világosan látható volt. A török könyvkötő, miután a könyvtestet kivette eredeti kötéséből, az íveket a gerinc felőli oldalán befűrészelte, a vajatokba szinegeket húzott, ezeket fűzte fel az íveket, majd a gerincet vastagon megkenste ennyvel. Az ennyréteget tartotta össze a penészgombától meggyengült, sérült leveleket.

Mielőtt hozzáfektünk a Törökországból visszakerült kódexek konzerválásához, alaposan megvizsgáltunk minden kötetet. Többször hívtunk össze szakértői bizottságot, hogy a felmerülő – elsősorban etikai jellegű – problémákat megvitassuk. A Dante-kódex rendkívüli művészettörténeti értéke és súlyosan sérült állapota ugyancsak indokoltá tette, hogy sorsáról ne néhány könyvtáros és restaurátor döntsön, hanem több, különböző rokon területen működő szakember mondja el véleményét, illetve javaslatát. A szakértői megbeszélésen a Budapesti Egyetemi Könyvtár kézirattárosai, vegyész, biológus, művészettörténész és restaurátor véleménye nyomán alakultak ki a konzerválás etikai szempontjai és a restaurálás fő munkamenete. A részletek kidolgozását az osztályvezető és a restaurátor végezte el. A döntések meghozatala előtt már rendelkezésre állott a kódex festék- és tintaanalízise, a mikrobiológusok és a vegyészek vizsgálati eredményei. Csak ezeknek és saját kísérleteink eredményeinek a birtokában lehetett kialakítani a részletes munkatervet. Kizárólag olyan módszereket és segédanyagokat használtunk, amelyek esetében kísérletek győztek meg bennünket arról, hogy a kézirat anyagait semmilyen módon nem károsítják, ugyanakkor reverzibilisek, azaz szükség esetén visszaállítható a konzerválás előtti, eredeti állapot. Erre nézve biztosítékot jelentett a kutatóintézetekkel éveken át együtt végzett kísérletek,

vizsgálatok eredménye.¹¹ A restaurálás megkezdése előtt az OSZK Mikrofilmtára az egész kéziratról színes mikrofilmet és fényképeket készített. Munka közben is készültek felvételek, színes diaképek.

Első lépésként a kódex fertőtlenítésére került sor, ugyanis a mikrobiológusok véleménye szerint a kéziratot nagy számban kimutatott gombaelem és baktérium, illetve sugárgomba előfordulása alapján nem zárható ki — bizonyos körülmények között — azok újraeledése és a kézirat további károsodása. A fertőtlenítés előírt körülmények között, etilénoxid gázzal történt, amely nem károsítja a kézirat anyagait. Ezután kezdtünk hozzá az Egyetemi Könyvtár munkatársával, Szlabey Györgyvel a mintegy 1200 munkórásra tervezett restauráló munkához. Először a tinta és festékek színtartóssági próbáit végeztük el, mert hiába ismerjük alapvetően a kéziratot lévő tintákat és festékeket — amelyeknek analízise rendelkezésünkre állott —, nem ismerhetjük azt az egyedi receptet, amely szerint elkészítették ezeket. Így mindig lehet és kell is meglepetésekre számítani. Hogy ezt elkerüljük, megvizsgáljuk, nem oldódnak-e a tinták és festékek valamilyen — a kezelések során használni kívánt — vegyszerben. Ezután a kézirat ívekre való szétbontása és szárás tisztítása következett, a restaurátor egészségének védelme érdekében bioprotektív fülkében. A tisztítás célja a por és penészspóra maradványok gondos eltávolítása. Az elszarusodásig megkeményedett pergamen széleket elektromos rádiózógéppel tisztítottuk és lazítottuk fel. Ezután le-tisztítottuk a gerincről a vastag enyvréteget, leválasztottuk a török papír és pergamen ragasztásokat. Az illusztrált leveleket különválasztottuk a csak szöveget tartalmazóktól, mert azokat más módon kell majd kezelni. A kódex utolsó ívei erősen deformáltak, ráncosak voltak. Kisimításuk a legkíméletesebb módon, párasító kamrában történt, ultrahangos nedvesítő készülékkel. Ez a készülék finoman porlasztott, hideg gőzt állít elő, és segítségével zárt térben szabályozható a légtér nedvességtartalma. A gyűrött, kiszáradt pergamenlapok a kamrában néhány óra alatt felveszik a szükséges nedvességet és szinte maguktól kismulnak. Majd óvatosan préselve visszanyerik eredeti formájukat. Ezután következik a mikroszkóp alatt megvizsgált és sérültnek talált festék- és tintarétegek fixálása. Ez — kísérleteink alapján más kódexeknél már jól bevált módszerrel — alkoholban oldott cellulózzsármazékkal, Angliából importált Klucellel történt. A megrepedezett aranylapokat saját készítésű, tojásfehérjét tartalmazó emulzióval rögzítettük. Az etikai kérdésekben döntést hozó bizottság véleményének megfelelően a már hiányzó festékrészecskék kiegészítésére, retusálására nem került sor és nem távolítottuk el a szemközi oldalakra átragadt festékszemszékét sem. Ragasztottunk a konzerváló jellegű kezelési eljárásokhoz.

A csonka pergamenleveleket félnedves pergamenpéppel egészítettük ki. A pergamenpéppel történő kiegészítés eljárását, és ennek többfajta variációját több éves kísérleti munka során az OSZK és a BEK restaurátorai dolgozták ki.¹² A pergamenpép pergamenrostot, cellulózzsármazékokat, alkoholt, desztillált vizet, fertőtlenítőszert és kétféle ragasztóanyagot tartalmaz. A lapképző eljárást vákuumasztalon kell végrehajtani a megfelelően előkészített alkohollal megnedvesített pergamenlapon. Azonban van olyan illuminált kódex, amelyen a festékek vagy tinták maximális kímélése érdekében semmilyen nedvesítést nem alkalmazunk. Ilyen volt a Dante-kódex is. Ez esetben ficlapokra helyezett selyemszítán félig megzikkasztott péppel egészítettük ki a hiányos lapokat.

A kiegészítés után azonnal a különösen gyenge megtartású levelek erősítő, rögzítő felületi kezelése következett. Szilárdító és preventív hatású fertőtlenítőszert tartalmazó alkoholos oldatot juttattunk kíméletes módon, finom permet formájában a pergamenre, ezután a levelet óvatosan préseltük, lassan szárítottuk, selyemszíták és szűrőpapírok között. A szárítás több héten át tartó folyamat volt.

Az eredeti kötéseket elvesztett kódexeket — így a Dante-kódexet is — a könyvtest restaurálása után vissza kellett helyezni a konzervált török kötéstáblákba, ugyanis ezek a kötések már hozzátartoznak a kéziratok történetéhez. A pergamen íveket kenderzsinegre fűztük fel, japánpapírból előzések készültek, az egyik eredeti pergamenlevelet azonban megtartottuk. A török kötés silány minőségű papírtábláit

¹¹ BEÖTHYNE KOZOCSA Ildikó: *Középkori pergamen kéziratok konzerválási eljárásainak kutatása és fejlesztése* = Az Országos Széchényi Könyvtár Füzetei. 3. Bp. 1992. 62.

¹² A módszer részletes ismertetését l. BEÖTHYNE KOZOCSA Ildikó — SIPOS-RICHTER Teréz — SZLABEY György: *Parchment Codex Restoration Using Parchment and Cellulose Fibre Pulp* = Restaurátor 1990. 11. 95–109.

kicseréltük, de megtartottuk a piros bőrborítást, amelyet új bőrrrel kiegészítve, konzerválva helyeztünk vissza a könyvtestre. A miniatúrákra védelem céljából vékony japánpapírt tettünk. Az elkészült kódexet védődobozba helyeztük, amely megóvja a portól, megakadályozza a kéziratot körülvevő mikroklíma esetleges hirtelen változását, így nem következhet be a pergamenlapok újbóli vetemedése, hullámosodása.

A restaurált Dante-kódex hosszú hányattatás után visszakerült a Budapesti Egyetemi Könyvtárba, ahol immár gondoskodnak számára a szakszerű tárolási körülményekről.

BEÖTHYÉ NYKOCSA ILDIKÓ

BIBLIOGRÁFIA

Az MTA Könyvtárának 1993. évi új beszerzései *Könyvészet, könyvtári szakirodalom*

- BELL, Barbara L.: An annotated guide to current national bibliographies. Cambridge: Chadwyck-Healey, 1986. XXVI, 407 p. (Government documents bibliographies)
- BERETTA, Marco: A history of non-printed science: a select catalogue of The Waller Collection. Uppsala: Universitetsbibliotek, 1993. 198 p. (Uppsala Universitetsbiblioteks utställningskataloger; 32) (Uppsala studies in history of science; 14) (Acta Bibliothecae Regiae Universitatis Upsaliensis; 31)
- Bibliografia článkov zo slovenských novín a časopisov 1901–1918. [Vyd.] Matica Slovenská v Martine za spolupráce univerzitnej Knížnice v Bratislave a Štátnej Vedeckej Knížnice v Košiciach. Martin: Matica Slovenská. Zv. 4., Školstvo na Slovensku v rokoch 1901–1918. Spracoval Michal *Potemra*. 1993. 670 p. (Slovenská národná retrospektívna bibliografia. Seria C. Články; 2.A)
- Le biblioteche nel mondo antico e medievale. A cura di Guglielmo CAVALLO. 3. ed. Bari: Laterza, 1993. XXXI, 206 p. (Biblioteca universale Laterza; 250)
- Bibliotheken in alten und neuen Hochschulen. 82. Deutscher Bibliothekartag in Bochum 1992. Hrsg. Hartwig LOHSE. Frankfurt/M.: Klostermann, 1993. 462 p. (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. Sonderheft; 55.)
- Bibliotheken während des Nationalsozialismus: [Vorträge der 5. Jahrestagung des Wolfenbütteler Arbeitskreises für Bibliotheksgeschichte von 11. bis 14. April 1988 in der Herzog August Bibliothek]. Hrsg. von Peter Vodosek und Manfred Komorowski. Wiesbaden: Harrassowitz. Teil 2. 1992. 300 p. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens; 16)
- BLANCK, Horst: Das Buch in der Antike. München: Beck, 1992. 246 p. (Beck's Archäologische Bibliothek)
- BOHMÜLLER, Lothar — MARWINSKI, Konrad: Bibliotheksalltag 1820. Jena: Universitätsbibliothek, 1988. 123 p. (Beiträge zur Geschichte der Universitätsbibliothek Jena; 3)
- BONDÉLLE-SOUCHIER, Anne: Bibliothèques cisterciennes dans la France médiévale: répertoire des abbayes d'hommes. Meudon: Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1991. XXXV, 377 p [24] t. (Documents, études et répertoires)
- Brevijar po zakonu rimskoga dvora [1491] + Prilozi. Faksimil Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1991. Faksimil + 143 p.
- BROPHY, Peter: Management information and decision support systems in libraries. Aldershot: Gower, 1986. IX, 158 p.
- CASSEYRE, Jean-Pierre — GAILLARD, Catherine: Les bibliothèques universitaires. Paris: Presses Universitaires de France, 1992. 127 p. (Que sais-je?; 2714)
- Catalogo dei libri dal XVI al XIX secolo della Biblioteca Centrale di Medicina di Trieste. [a cura di Alessandra Rinaldi; Marino Zerial]; [pubbl.] Università degli Studi di Trieste, Facoltà di Medicina e Chirurgia [etc.] Trieste: Università degli Studi, 1991. XV, 481 p.
- Catalogo dei periodici della Biblioteca del Museo Regionale di Scienze Naturali. A cura di Barbara FIORAVANTI; Lisa LEVI. Torino: Museo Scienze Naturali, 1993. X, 378 p. (Museo Regionale di Scienze Naturali. Cataloghi; 9)
- Catalogo dei periodici posseduti dalla Accademia Patavina di scienze lettere ed arti. A cura di Elisa FRASSON. Padova: CLEUP, 1992. 190 p. (Accademia Patavina di Scienze Lettere ed Arti. Collana Accademica)
- Catalogue or bibliography of the Library of the Huguenot Society of America. 2nd ed. Comp. Julia P. M. MORAND. Baltimore: Genealogical Publ., 1971. XV, 351 p.
- CERESA, Massimo: Bibliografia dei fondi manoscritti della Biblioteca Vaticana (1981–1985). Roma: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1991. XLV, 695 p. (Studi e testi; 342)

- A changing world: proceedings of the North American Serials Interest Group, Inc. Eds. Suzanne MCMAHON; Miriam PALM; Pam DUNN. Binghamton: Haworth Press, 1992. 235 p.
- CHARTIER, Roger: The cultural uses of print in early modern France. Princeton: University Press, 1987. XI, 354 p.
- The dictionary of national biography. Oxford: University Press. Missing persons. Ed. by C. S. NICHOLLS. 1993. XXI, 768 p.
- Dictionary of scientific biography. Ed. in chief: Frederic L. HOLMES. [Publ. American Council of Learned Societies]. New York: Scribner. Vol. 17., Suppl. 2., Adams – Laves. 1980. XII, 531 p.; Vol. 18., Suppl. 2., Lebedev-Zwicky. – 1990. 533–1076 p.
- DOBIAS-ROZDESTVENSKAJA, Olga A.: Les anciens manuscrits latins de la Bibliothèque publique Saltykov-Scedrin de Leningrad (VIIIe-début IXe s.) Paris: CNRS, 1991. 126 p., 8 t.
- Le edizioni italiane del XVI secolo. 2. ed. Roma: ICCU. Vol. 1., A. 1990. XVI, 365 p.
- Encyclopedia of library and information science. Ed. Allen Kent DEKKER. 51. vol., Supplement 14. 1993. V, 407 p.; 52. vol., Supplement 15. 1993. VI, 376 p.
- FIETZ, Rudolf: Die Darstellung des Bibliothekswesens in deutschen Enzyklopädien und Universallexika vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart. Köln: Greven, 1991. 325 p. (Kölner Arbeiten zum Bibliotheks- und Dokumentationswesen; 14)
- FUNKE, Fritz: Buchkunde: ein Überblick über die Geschichte des Buches. 5. neubearb. Aufl. München: Saur, 1992. 393 p., ill.
- GELDNER, Ferdinand: Die deutschen Inkunabeldrucker: ein Handbuch der deutschen Buchdrucker des XV. Jahrhunderts nach Druckorten. Stuttgart: Hiersemann. Bd. 1., Das deutsche Sprachgebiet. 1968. 310 p.; Bd. 2., Die fremden Sprachgebiete. 1970. 403 p.
- Generálny katalóg tlači 16. storočia zachovaných na území o Slovenska. = Catalogus generalis operum impressorum saeculi XVI, quae in Slovacia asservantur. Martin: Matica slovenská. I. Zv.: Tlače 16. storočia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej. = Opera impressa saeculi XVI, quae in Bibliotheca nationali Slovaca societatis Matica slovenská Martini asservantur. 1993. 462 p.
- GIESECKE, Michael: Der Buchdruck in der frühen Neuzeit. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1991. 943 p.
- GŁOWACKA, Ewa: Problem funkcji informacyjnej biblioteki uniwersyteckiej. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1992. 119 p.
- Guide to reference books: covering materials from 1985–1990. Chicago: American Library Association. Supplement to the tenth edition. Ed. by Robert BALAY. 1992. X, 613 p.
- GZELLA, Grażyna: Biblioteki i czytelnictwo w kołach młodzieży wiejskiej CZMW i ZMW RP „Wici” (1919–1928–1939). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1991. 87 p.
- HAESSENNE-PEREMANS, Nicole – OPSOMERHALLEUX, Carmélia: Livres d'images, images du livre: les plus beaux incunables de l'Université de Liège. Bruxelles: Crédit Communal, 1993. 119 p.
- HAGELWEIDE, Gert: Literatur zur deutschsprachigen Presse: eine Bibliographie von den Anfängen bis 1970. München: Saur. 4. Bd., 33165–47705: Wesen und Funktion periodischer Druckpublizistik, Tageszeitung (Presse), die Zeitschrift, Almanache und Kalender, die Presse (Tageszeitung) in Geschichte und Gegenwart. 1993. XXIII, 546 p. (Dortmunder Beiträge zur Zeitungsforschung; 35/4)
- Histoire des bibliothèques françaises. Paris: Promodis. Tome 4., Les bibliothèques au XXe siècle: 1914–1990. Sous la dir. de Martine POULAIN. 1992. XXII, 793 p.
- Hypertext: theory into practice. Ed. Ray MCALEESE. Norwood: Ablex, 1989. XIV, 175 p.
- IMIELA, Hans-Jürgen: Geschichte der Druckverfahren. Stuttgart: Hiersemann. Teil 4., Stein- und Offsetdruck. 1993. XXVII, 378 p. (Bibliothek des Buchwesens; 10)
- IMMERWAHR, Henry R.: Attic script: a survey. Oxford: Clarendon Press, 1990. XXIII, 214 p., 42 t. (Oxford monographs on classical archaeology)
- Index Aureliensis: catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum. Baden-Baden: Koerner. Pars 1. Tom. 10. 1993. 432 p.
- Index bio-bibliographicus notorum hominum. Ed. Otto u. Wolfram ZELLER. Osnabrück: Biblio-Verl. Pars C. Sectio generalis. Tom. 58. 1992. 900 p.; Tom. 59. 1992. 900 p.; Tom. 60. 1992. 900 p.; Tom. 61. 1992. 900 p.; Tom. 62. 1993. 900 p.

- Index librorum prohibitorum: Leonis XIII sum. Pont. auctoritate. Praem. Constitutiones Apostolicae de Examine et Prohibitione Librorum. Roma: Typis Vaticanis, 1907. XXIII, 317 p.
- Information technology and the law. Lelystad: Koninklijke Vermande BV, 1991. 86 p.
- Innovation for information: international contributions to librarianship. Festschrift in honour of Dr. Ahmed H. Helal. Hrsg. Joachim W. WEISS. Essen: Universitätsbibliothek, 1992. X, 284 p. (Veröffentlichungen der Universitätsbibliothek Essen; 16)
- Iter Italicum: accedunt alia itinera: a finding list of uncatalogued or incompletely catalogued humanistic manuscripts of the Renaissance in Italian and other libraries. Comp. by Paul Oskar KRISTELLER. Leiden: Brill. Vol. 4., (Alia itinera II.) Great Britain to Spain. 1989. XXV, 812 p.
- KABDEBÓ, [Tamás] Thomas: Dictionary of dictionaries. London: Bowker-Saur, 1992. IV, 253 p.
- Katalog Czytelní Towarzystwa „Ognivo” w Gdańsku: przyczynek do dziejów książki w zaborze pruskim. Oprac. Maria BABNIS, Bogdan CZYŻAK. Gdańsk: Biblioteka Gdańska PAN, 1991. 156 p.
- Katalog der griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek. Wien: Holinek. Teil 3., Codices theologici. Bearb. von Herbert HUNGER; Wolfgang LACKNER. 3., 201–337. 1992. XXI, 573 p. (Museum. N. F. 4. R., Veröffentlichungen der Handschriftensammlung; 1)
- Katalog poloników XVI wieku Biblioteki Jagiellońskiej. Red. Marian MALICKI; Ewa ZWINOGRÓDZKA. Warszawa: PWN. Tom 1., A–Ł. 1992. 432 p. (Varia; 266)
- Katalog rekopisów. Warszawa: Biblioteka Narodowa. Seria 3. Zbiory Biblioteki Ordynacji Zamojskiej. Tom 2., Rękopisy od XVI do XIX wieku (sygn. BOZ do 1050). Oprac. Barbara SMOLENSKA. 1991. 583 p.
- Katalog slaváno-russkih rukopisej pskovskogo muzeá-zapovednika. Sost. N. P. OSIPOVA. Pskov: Pskovskogo oblsipolkoma, 1991. Čast 1. 207 p.; Čast 2. 107 p.
- Kníznáá kul'tura Belarúsí da 500-goddzá z dná naradženná F. Skaryny. Minsk: Central'naá navukováá bíbliateka íma. A. Kolasa, 1991. 220 p.
- KONSTANTINOVA, Zdravka — PANAJOTOV, Filip: Iz istoriáta na bólgarskata publicistika do 1878 g. Sofia: Universitetsko Izdatelstvo „Kliment Ohridski”, 1991. 131 p.
- KOVIJANIĆ, Gavriilo: Arhivska građa o Narodnoj biblioteci u Beogradu 1821–1944. Beograd: Narodna Biblioteka Srbije. Knj. 3., 1919–1944. 1992. 748 p.
- KUZMICH, Ludwig: Kulturhistorische Aspekte der burgenlandkroatischen Druckwerke bis 1921 mit einer primären Bibliographie. Eisenstadt: Burgenländischen Landesarchiv, 1992. 335 p. (Burgenländische Forschungen. Sonderband; 10)
- LAUFER, Roger — SCAVETTA, Domenico: Texte, hypertexte, hypermédia. Paris: Presses Universitaires de France, 1992. 125 p. (Que sais-je?; 2629)
- LEONARD, Irving Albert: Books of the brave: being an account of books and of men in the Spanish Conquest and settlement of the sixteenth-century New World. With a new introd. by Rolena Adorno. Berkeley: University of California Press, 1992. XLVII, 453 p.
- LEWIN, Bernhard — LÖFGREN, Oscar: Catalogue of the Arabic manuscripts in the Hellmut Ritter microfilm collection of the Uppsala University Library: including later accessions. Uppsala: Universitet, 1992. 332 p. (Acta Bibliothecae Regiae Universitatis Upsaliensis; 30)
- Lexikon des gesamten Buchwesens. Hrsg. Severin CORSTEN. 2. Aufl. Stuttgart: Hiersemann. Band 4. Lief. 25., Institut für Buch- und Handschriftenrestaurierung — Java. 1992. 80 p.; Lief. 26., Javanische Schrift — Karl May-Verlag. 1993. 81–160 p.; Lief. 27., Karlsbader Beschlüsse — Klinckowstroem. 1993. 161–240 p.
- Librarianship and information work worldwide, 1992: [an annual survey]. Gen. ed. Maurice LINE. London: Bowker-Saur, 1993. 273 p.
- Library bibliographic networks in Europe: a LIBER directory. Ed. by Lorcan DEMPSEY. [Publ. by the] European Research Libraries Cooperation. 2th ed. 's-Gravenhage: Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum, 1992. 110 p.
- Lietuvos TSR spauda = Pecat' Litovskoj SSR. Vilnius: Mintis. Tom 3: 1966–1975. Kn. 1., Knygos ir brosiuros. 1992. 1055 p.
- Magister Andreas Reyher (1601–1673): Handschriften und Drucke. Bearb. Annette GERLACH. Gotha: Forschungs- und Landesbibliothek,

1992. 162 p. (Veröffentlichungen der Forschungs- und Landesbibliothek Gotha; 30)
- MASSÓ I TORRENTS, Jaume — RUBIÓ I BALAGUER, Jordi: *Catleg dels manuscrits de la Biblioteca de Catalunya*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya. Vol. 1., Mss. 1–154. 1989. 371 p.
- MEYER, Reinhart: *Bibliographia dramatica et dramaticorum: kommentierte Bibliographie der im ehemaligen deutschen Reichsgebiet gedruckten und gespielten Dramen des 18. Jahrhunderts nebst deren Bearbeitungen und Übersetzungen und ihrer Rezeption bis in die Gegenwart*. Tübingen: Niemeyer. Abt. 2., Einzel-titel. Bd. 1., 1700. 1993. VII, 498 p.
- MIHEEVA, G. V.: *Istoriâ russkoj bibliografii 1917–1921 gg.: tekusaâ bazisnaâ bibliografiâ nepriodič eskih izdanij*. Leningrad: Gosudarstvennaâ Publičnaâ Biblioteka im. M. E. Saltykova-Šedrina, 1992. 393 p.
- Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Esztergom. Hrsg. von András VIZKELETY; Mitw. Péter Erdő [et al.] Wiesbaden: Harrassowitz, 1993. 189 p., [28] t. (Fragmenta et codices in bibliothecis Hungariae; 2)
- MORTON, Herbert C. — PRICE, Anne J.: *The ACLS survey of scholars: final report of views on publications, computers, and libraries*. Lanham: American Council of Learned Societies. University Press of America, 1989. X, 137 p.
- MÖNNICH, Michael W.: *Personalcomputer in Bibliotheken: Arbeitsplätze für Benutzer*. Köln: Greven, 1991. II, 100 p. (Kölner Arbeiten zum Bibliotheks- und Dokumentationswesen; 15)
- Neue Techniken im Informationswesen — neue Trends in der Ausbildung. Köln: Greven, 1992. 192 p., (Kölner Arbeiten zum Bibliotheks- und Dokumentationswesen; 16)
- Novine Srpske. Beograd: Narodna Biblioteka Srbije; Matica Srpska. 1819. 1991. 760 p. (Fototipska izdana; 15.)
- Online search strategies. Ed. Ryan E. HOOVER. White Plains: Knowledge Industry Publ., 1982. XIII, 345 p. (Professional librarian series)
- Opis južnoslovenskih cirilskih rukopisa. Beograd: Narodna Biblioteka Srbije, Biblioteka Matice Srpske. Tom 2., Opis cirilskih rukopisa Narodne Biblioteke Srbije. Kńiga 1., Paleografski album. Priprem. Lucija Cernić. 1991. 325 p.
- Opportunity 2000: understanding and serving users in an electronic library: Festschrift in honour of Herbert S. White. Eds. Ahmed H. HELAL; Joachim W. WEISS. Essen: Universitätsbibliothek, 1993. XLI, 328 p. (Veröffentlichungen der Universitätsbibliothek Essen; 15)
- PIROZYNSKI, Jan: *Die Herzogin Sophie von Braunschweig-Wolfenbüttel aus dem Hause der Jagiellonen (1522–1575) und ihre Bibliothek*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1992. 341 p. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens; 18)
- POLAK, Emil J.: *Medieval and Renaissance letter treatises and form letters: a census of manuscripts found in Eastern Europe and the former U.S.S.R.* Leiden: Brill, 1993. XXII, 324 p. (Davis medieval texts and studies; 8)
- Polska bibliografia morska 1919–1991. Red. Maria BABNIS, Jan Kazimierz SAWICKI. Gdańsk: Wyższa Szkoła Morska. Tom 1., Żegluga. Część 1., Druki zwarte. 1992. 333 p.
- Pravila sostavljenâ bibliografičeskogo opisaniâ, Moskva: Gosudarstvennaâ Biblioteka SSSR imeni V. I. Lenina. Čast' 3., Kartografičeskie proizvedeniâ. 1990. 278 p.
- Preservation of library materials: conference held at the National Library of Austria Vienna, 1986. Ed. Merrily A. SMITH. München: Saur. Vol. 1. 1987. IX, 159 p. (IFLA publications; 40)
- Presse und Geschichte. München: Saur. 2., Neue Beiträge zur historischen Kommunikationsforschung. 1987. 426 p. (Deutsche Presseforschung; 26)
- Problemi na specialnite biblioteki: tematičen sbornik. Red. Dinco KRÄSTEV. Sofia: BAN, 1992. 167 p.
- Prvi srpski bukvar inoka Save: Venecija 1597. Prired. Mihajlo BLEČIČ. Beograd: Politika, 1991. 105 p. (Biblioteka Kapitalna dela; 1)
- Le raccolte della „Colombaria“. A cura di Enrico SPAGNESI. Firenze: Olschki. 1., Incunabili. 1993. 315 p. (Accademia Toscana di Scienze e Lettere „La colombaria“. Studi; 127)
- Recommended reference books for small and medium-sized libraries and media centers, 1987. Ed. Bohdan S. WYNAR. Englewood: Libraries Unlimited, 1987. XVIII, 282 p.
- Répertoire bibliographique des livres imprimés en France au XVIIe siècle. Baden-Baden: Koerner. Tome 18., Lyon. Par Marie-Anne

- MERLAND. 1993. 312 p. (*Bibliotheca Bibliographica Aureliana*; 136)
- Restitution von Bibliotheksgut: Runder Tisch deutscher und russischer Bibliothekare in Moskau 1992. Hg. Klaus-Dieter LEHMANN; Ingo KOLASA. Frankfurt/M.: Klostermann, 1993. 154 p. (*Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. Sonderheft*; 56)
- RICHTEROVA, Alena: Vývoj roudnické lobkovické knihovny (na základě průzkumu archívnych pramenů). Praha: Státní knihovna ČSR, 1989. 246 p.
- Romániai magyar könyvkiadás. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. 1944–1949. Összeáll. TÓTH Kálmán; GÁBOR Dénes. 1992. 151 p. (*Romániai magyar bibliográfiák*; 1)
- Rome reborn: the Vatican Library and renaissance culture. Ed. Anthony GRAFTON. New Haven: Yale University Press, 1993. XXVI, 323 p.
- ROUET, Francois: Le livre: mutations d'une industrie culturelle. Paris: La Documentation Française, 1992. 272 p. (*Notes et études documentaires*; 4959–4960)
- SCHWERSKY, Uwe: Zur Problematik der Gestaltung von CD-ROM-Benutzeroberflächen. Köln: Greven, 1992. 171 p. (*Kölner Arbeiten zum Bibliotheks- und Dokumentationswesen*; 17)
- SERRAI, Alfredo: Storia della bibliografia. Roma: Bulzoni. Vol. 2., *Le enciclopedie rinascimentali. 2., Bibliografi universali*. A cura di Maria Cochetti. 1991. 652 p. (*Il Bibliotecario*; 4) (*Nuova serie. Manuali*)
- SOKOL, Alfred H.: Handbuch der Abkürzungen. München: Alkos Verl. Bd. 2., B – Ccz. 1993. X. 1002 p.
- Srpska bibliografija: knige 1868–1944. Red. Miodrag ŽIVANOV. Beograd: Narodna Biblioteka Srbije. Kn. 8., Kal-Km. 1992. XV, 762 p.
- Stampa, libri e letture a Milano nell'eta di Carlo Borromeo. Ed. Nicola RAPONI; Angelo TURCHINI. Milano: Vita e Pensiero, 1992. XXXIII, 302 p. (*Scienze storiche*; 50) (*Biblioteca di storia moderna e contemporanea*; 3)
- Stare druki. Warszawa: Biblioteka Narodowa. 4. Oprac. Michal SPANDOWSKI. 1992. 304 p. (*Katalog mikrofilmów*; 24)
- STEIN, Peter: Die NS-Gaupresse 1925–1933: Forschungsbericht. München: Saur, 1987. 275 p. (*Dortmunder Beiträge zur Zeitungsforschung*; 42)
- Studia o bibliotekach i zbiorach polskich. Red. Bohdan RYSZEWSKI. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika. Tom 1. 1991. 103 p.; Tom 2. 1991. 129 p.; Tom 3. 1992. 131 p.; Tom 4. 1992. 111 p.
- Suomen kirjainhistorian bibliografia 1488–1850. Helsinki: Helsingin Yliopiston Kirjasto, 1993. 159 p. (*Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja*; 55)
- TESTA, Judith Anne: The Stockholm-Kassel book of hours: a reintegrated manuscript from the shop of Simon Bening. Stockholm: Kungliga Biblioteket, 1992. 86 p. (*Acta Bibliothecae Regiae Stockholmiensis*; 53)
- TONDEL, Janusz: Biblioteka zamkowa (1529–1568) księcia Albrechta Pruskiego w Królewcu. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1992. 194 p. (*Rozprawy*)
- Ukrainskie knigi kirillovskoj peč ati XVI–XVIII vv.: katalog izdanij hranäsihsä v Gosudarstvennom Biblioteke SSSR im. V. I. Lenina. Moskva: Gosudarstvennaa Biblioteka SSSR. Vyp. II. Čast 2., Lvovskie, novgorod-severskie, černigovskie, umevskie izdania 2-j poloviny XVII v. 1990. 318 p.
- Ungarische Drucke und Hungarica 1480–1720: Katalog der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. Bearb. S. Katalin NÉMETH. München: Saur, 1993. Bd. 1–3. LV, 917 p.
- UNWIN, Stanley: The truth about publishing. 8. ed. London: Allen and Unwin, 1976. 256 p.
- VALLINKOSKI, Jorma: Suomen kirjansitojamestarit 1514–1868. Helsinki: Helsingin Yliopiston Kirjasto, 1992. 253 p. (*Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja*; 54)
- Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts (VD 16). Hrsg. von der Bayerischen Staatsbibliothek in München in Verbindung mit der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel. [Red. Irmgard Bezzel]. Stuttgart: Hiersemann. Abt. 1., Verfasser, Körperschaften, Anonyma. Bd. 19., See – Sto. 1992. 634 p.; Bd. 20., Str – Uz. 1993. 690 p.
- Verzeichnis nationaler (TGL, DIN) und internationaler (ISO, ST RGW) Standards und Normen für Information und Dokumentation. Bibliotheks- und Verlagswesen. [Bearb. Horst Fricke; Gabriele Goetsche; Gottfried

- Herzog]. [Hrsg.] Gesellschaft für Technologie- und Wirtschaftsinformation. Berlin: Infoexpert, 1990. 68 p.
- Victorian periodicals: a guide to research. Eds. J. DON VANN; Rosemary VANARSDAL. New York: The Modern Language Association of America, 1978. XI, 188 p.
- WALSH, James Edward: A catalogue of the fifteenth-century printed books in the Harvard University Library. Binghamton: Center for Medieval and Early Renaissance Studies, Vol. 1., Books printed in Germany, German-speaking Switzerland, and Austria-Hungary. 1991. XXV, 617 p. (Medieval and Renaissance texts and studies; 84)
- WEJERS, Olga: Dictionnaires et répertoires au moyen âge. Turnhout: Brepols, 1991. 212 p. (Etudes sur le vocabulaires intellectuel du Moyen Age; 4)
- Wissenschaft und Bibliothek: Joachim Dietze anlässlich seines 60. Geburtstages gewidmet. Hrsg. von Wolfgang STARKE. Halle: Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, 1992. 88 p. (Arbeiten aus der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle an der Saale; 38)

MURÁNYI LAJOS

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1993. évi új külföldi beszerzései
Könyvészet, könyvtári szakirodalom

- The acquisitions budget. Ed. by Bill KATZ. New York – London, Haworth Press, (1989). XIV, 246 p.
- Bibliogr.: tanulmányoként.
- Bibliographie der deutschen Sprach- und Literaturwissenschaft 1990. Bd 30. Bearb. v. Bernhard KOSSMANN – Monika RICHTER etc. Frankfurt am Main, Klostermann, (1992). XXXIII, 783 p.
- Das Bilderbuch. Geschichte und Entwicklung des Bilderbuchs in Deutschland von den Anfängen bis zur Gegenwart. Hrsg. v. Klaus DODERER und Helmut MÜLLER. Weinheim – Basel, Beltz, (1973). VIII, 542 p.
- Bibliogr.: p. 438–502, 523–529.
- BULLOUGH, Vern L[eRoy] – SENTZ, Lilli: Prostitution. A guide to sources 1960–1990. Ed. by –. New York – London, Garland, 1992. [12], 369 p. (Gerland reference library of social science 670.)
- BUSCH, Wilhelm M. Werkkatalog der illustrierten Bücher 1934–1983. Memmingen, Ed. Curt Visel, (1983). [160] p. (Künstlermonographien 4.)
- Bibliogr.: p. [17–18].
- Cumulative book index. A world list of books in the English language 1992. Ed. by Nancy C. WONG. Vol. 1–2. New York, The H. W. Wilson Co., 1993. Vol. 1. A-K. [10], 2383 p. Vol. 2. L-Z. [11], 2386–4822 p.
- DAVID, Zdeněk V.: Bibliography of works in the philosophy of history 1983–1987. 1978–1982: Addenda. (Middletown/Conn.), Wesleyan Univ. Press, (1990). 191, [3] p. (History and Theory. Beiheft 28.)
- FECHNER, Rolf: Ferdinand Tönnies. Werkverzeichnis. Berlin – New York, de Gruyter, 1992. 206 p. 1 t. (Tönnies im Gespräch 2.)
- Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Hrsg. von d. Deutschen Staatsbibliothek. Bd 9. Fogeda – Grassus. Nr 10102 – 11338. Stuttgart, Hiersemann – Berlin, Akademie-Verl., 1991. [9] p. 812 col.
- HÁLA, József: Franz Baron Nopcsa. Anmerkungen zu seiner Familie und seine Beziehungen zu Albanien. Eine Bibliographie. (Übers. von Ottó Hontvári.) Wien, Geologische Bundesanstalt – Bp., Ungarische Geologische Landesanstalt, 1993. 79 p.
- HOLLER, Frederick L.: Information sources of political sciences. 4. ed. Santa Barbara/Calif. – Oxford, ABC-CLIO, (1986). XVII, 417 p.
- A layman's guide to literature. (1976.) 13. ed. New York – London, Bowker, 1988. X, 511 p. (The reader's adviser 6. Indexes.)
- Lexikon des gesamten Buchwesens. Hrsg. v. Severin CORSTEN – Günther PFLUG – Friedrich Adolf SCHMIDT-KÜNSEMÜLLER. 2., völlig neubearb. Aufl. Bd 3. Fotochemigrafische Verfahren – Inst. für Buchmarkt-Forschung. Stuttgart, Hiersemann, 1991. VII, [1], 630 p.
- Library of Congress, [Washington]. Subject headings. Prep. by the Cataloging Policy and Support Office, Collections Services. 16. ed. Vol. 1–4, Washington/D.C., Library of Congress, Cataloging Distribution Service, 1993. Vol. 1. A–C. CIV, 1234 p. Vol. 2. D – J. 1235–2527 p. Vol. 3. K – P. 2528–3942 p. Vol. 4. Q – Z. 3943–5339 p.
- Livres disponibles 1993. French books in print. Ouvrages disponibles publiés en langue française dans le monde. La liste des collections de langue française. [Tome 1–6.] (Paris, Éd. du Cercle de la Librairie, 1992.) [I.] Classement alphabétique par auteurs. A – Z. XIX, 2633, 70 p. Vol. 1–2. [II.] ...par titres. 0 à 9. A – Z. XIX, 2389, 70 p. Vol. 1–2. [III.] ...par sujets. 000 à 990. XIX, 45, 2419, 70 p. Vol. 1–2.
- PÁLFY, Miklós: Bibliographische Seltenheiten der Hallenser Ungarischen Bibliothek. – A hal-lei Magyar Könyvtár könyvészeti ritkaságai. Halle/Saale, Niemeyer, 1967. 124 p. (Arbeiten aus der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle a. d. Saale 6.)
- PÁLFY, Miklós: Katalog der Handschriftensammlung der Hallenser Ungarischen Bibliothek. Halle/Saale, Niemeyer, 1965. 271 p. (Arbeiten aus der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle a. d. Saale 4.)

REICH, Konrad: Das grosse plattdeutsche Bilderbuch. (Hamburg), Hoffmann-Campe, (1986). 367 p.

Bibliogr.: p. 361–364.

SCHLESINGER, Benjamin: Poverty in Canada and the United States. Overview and annotated bibliography. (Toronto), Univ. of Toronto Press, (1966). XIII, 211 p.

UNSELD, Siegfried: Goethe und seine Verleger. (Frankfurt/M. – Leipzig), Insel, (1991). 790 p. 8 t.

Bibliogr.: p. 761–770.

Verzeichnis lieferbarer Bücher 92/93. German books in print. Bücherverzeichnis im Autorenalphabet kumuliert mit Titel- und Stichwortregister mit Verweisung auf den Autor. (22. Aufl.) Bd 1–6. Frankfurt/M., Verl. der Buchhändler-Vereinigung – München, Saur, (1992).

KLINDA MÁRIA

A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtár- történeti szakirodalom 1993-ban

Rövidítések:

- Gesta typographorum = Gesta typographorum. A hetvenéves Borsa Gedeon tiszteletére ajánlják e könyvet barátai és tanítványai. Bp. 1993, Borda. 162 p.
- Gondolatok a könyvtárban = Gondolatok a könyvtárban. Thoughts in the library. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei. Új s. 30. Bp. 1992. 195 p.
- MG = Magyar Grafika
- MKsz = Magyar Könyvszemle
- Magyar betűművészek = Nagy magyar betűművészek. A Magyar Bibliofil Társaság évkönyve IV. Bp. 1993.
- OSZK Évk = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1984–1985. Bp. 1992. 388 p.
- Typ = Typographia
- VSz = Vasi Szemle

Általános és elvi kérdések

- CHOLNOKY Győző – FUTALA Tibor – KERTÉSZ Gyula: Nemzetiségi bibliográfia és dokumentáció hazánkban a kezdetektől napjainkig. 1. rész = Könyvtári Figyelő 39. 1993. 4. 545–560.
- FÖLDEVÁRI Sándor: Hodinka Antal és a magyarországi ciril könyvészet = Hodinka Antal Emlekkönyv. Nyíregyháza 1993. 295–301.
- MÁLYUSZ Elemér: Kemény József „könyvhamisításai” = MKsz 109. 1993. 2. 192–197.

Bibliográfiák, katalógusok, repertóriumok

- Baranya megye sajtóbibliográfiája, 1832–1984. Szerk. SURIÁN Miklós. Pécs 1992. 488 p. ill. (Pannónia könyvek)
- BERÉNYINÉ VARGA Ibolya: Egyetemi élet: 1963–1972: repertórium. (SZEKERES Melinda tanulmányával.) Debrecen: KLTE Kvt., 1992. 271 p. (Tiszántúli időszaki kiadványok repertóriumai 12.)
- BÖRÖCZ Enikő: Az Evangélikus Országos Levéltár kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok. Bp. 1993. [6], 327 p. (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 10.)
- CSAPODI Csaba – CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára – KÖRMENDY Kinga: Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. 2. Fennmaradt kötetek K-Z, Lappangó kötetek. Bp.: MTA, 1993. 448, 61.

- DEBRECZENI Kornélia, SZ.: Magyar írói álnév lexikon: a magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei: Gulyás Pál lexikonának kiegészítése. Bp.: PIM, 1992. 688 p.
- DÖRNYEI Sándor – SZÁLKA Irma: Régi Magyar Könyvtár III-dik kötet. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Írták Szabó Károly és Hellebrandt Árpád. Pótlások, kiegészítések, javítások. 4. füzet. Bp. 1993. XXV, 961–1388 p.
- GULYÁS Pál: Magyar írók élete és munkái. Megindította id. Szinnyei József. Új sorozat. Írta és összeáll.: — —. Sajtó alá rend. VICZIÁN János. Bp.: MTA Könyvtára, Argumentum K. 1993. XII. köt. Ha 904 has., XIII. köt. Há-Ho 886 has., XIV. köt. Ho-Hy 858 has., XV. köt. Ia-Jü 926 has.
- HELTAI János: A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtörténeti szakirodalom 1991-ben = MKsz 108. 1992. 4. 374–383.
- Hitel. I–II. kötet. (Kolozsvár) 1935–1944. Tanulmányok, repertórium. Vál., a bevezető tanulmányt írta és a repertóriumot összeáll. ZÁHONY Éva. [Bp.] 1991. 390, 448 p.
- Könyvekben őrzött múlt a nagy hagyományú dél-dunántúli középiskolák könyvtáraiban. (Kiállítási katalógus. Összeáll. FIALA Pál, MÓZSA Örkényné.) Kaposvár 1992. 24 p.
- Liszt Ferenc hagyatéka a budapesti Zeneművészeti Főiskolán. Franz Liszt's estate at the Budapest Academy of Music. II. Zeneművek. Mu-

- sic. Összeáll. Compiled DOMOKOS Zsuzsanna, ÉGER Györgyi, KOFFÁN Zsófia, NEUMAYER Katalin. Szerk. Edited ECKHARDT Mária. Bp. 1993. 682 p. ill.
- PATAKI Lajosné CZELLER Mária: Katalogo de la esperanto-kolektajo de Károly Fajsz Budapest = Katalógus Fajsz Károly eszperantó gyűjteményéről. 1. parto, Libroj = Könyvek. Bp. 1991. XI, 542 p.
- SCHEIBER Sándor – SCHEIBERNÉ BERNÁTH Lívia – BARABÁS Györgyi: Magyar zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. Bp. 1993. 416 p. (Hungarica Judaica 3.)
- TÓTHNÉ KIRÁLY Katalin: Devecseri Gábor könyvtárának katalógusa. Szombathely 1992. 463 p.

Cenzúratörténet és más jogi szabályozások

- BÉNYEI Miklós: Az első magyar sajtótörvény születése = Magyar Sajtó 33. 1992. 5. 1–2.
- Írók pórázon. A Kiadói Főigazgatóság irataiból, 1961–1970. Dokumentumválogatás. Sajtó alá rend., jegyz. TÓTH Gyula. Bp. 1992. 542 p.
- Z. KARVALICS László: Könyvbegyűjtés és bezúzás 1946-ban = MKsz 109. 1993. 4. 404–418.
- LÓRINCZ Judit: A cenzúra és a titkos kiadványok szerepe a nyolcvanas évek Magyarországon = Könyvtári Szemle 1993. 4. 581–585.
- SZIGETHY Gábor: Csonka Babits = Tekintet 5. 1992. 4. 139–143.
- Tánkönyvháború. Viták a gimnáziumi irodalomoktatás reformjáról a hetvenes-nyolcvanas években. (Sajtó alá rend., összekötő szöveget írta PÁLA Károly.) Bp. 1992. 537 p.

Betűmetszés, betűöntés

- NAGY Zoltán: Száz éve... [Az „Első Magyar Betűöntőde” Corvinus elnevezésű betűtípusáról] = MG 37. 1993. 4. 28–31.
- SZÁNTÓ Tibor: Egy nagy magyar betűművész a 16. században. (Bocskay György) = Magyar betűművészek 3–9. ill.
- ZAPP, Hermann: Egy 16. századi magyar kalligráfus. (Bocskay György) = Magyar betűművészek 10–17. ill.

Nyomdatörténet

16–18. század

- BÁNYI Szilvia: Huszár Gál komjáti nyomdája és nyomdakészletének eredete = Gesta typographorum 28–49. ill.
- CZENE Zsuzsanna: A komáromi Weber-nyomda = MG 37. 1993. 2. 24–26. ill.
- V. ECSEDY Judit: Dobre mester erdélyi nyomdája 1640–1642 = MKsz 109. 1993. 2. 146–166. ill.
- V. ECSEDY Judit: Egy komáromi nyomdász 1740-ből: Schmid János Miklós = MKsz 108. 1992. 3. 269–275. ill.
- V. ECSEDY Judit: Szenci Kertész Ábrahám nyomdájának eredetéről = Gesta typographorum 83–101. ill.
- HAIMAN György: Kettős, áttördelt kiadások = Gesta typographorum 135–143. ill.
- HAIMAN György (bev.): Nagy Sándor dolgairól: Haller János Hármastörténetének I. könyve, Kis Miklós legszebb kiadványának hasonmásával. Bp. 1992. 129, [104] p. ill.
- HOLL Béla (bev.): Hajnal Mátyás: Szíves könyvecske: Bécs, 1629. [Facsimile ed.] Bp. 1992. [32], 206 p. ill. (Bibliotheca Hungarica antiqua 27.)
- IVÁNYI Sándor: Az egri püspöki nyomda a 18. században. (Vázlat) = Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár 1793–1993. Emlékkönyv. Eger 1993. 251–258.
- KÓKAY György: A nagyszombati tipográfia, 1712–1773. Haiman György doktori értekezéséről = MG 37. 1993. 5. 45–49.
- LUKÁCSY Sándor (bev.): Pázmány Péter: Keresztényi imádságos könyv. Grác 1606. [Facsimile ed.] Bp. 1993. [16] p. 268 fol. (Bibliotheca Hungarica antiqua 28.)
- MOLNÁR József: Misztótfalusi Kis Miklós angliai kapcsolatai = Magyar betűművészek 44–61.
- PAVERCSIK Ilona: Egy jezsuita tulajdonban lévő nyomda üzleti „titkai”. A kassai akadémia nyomdája = OSZK Évk 335–360.
- PAVERCSIK Ilona: A kassai nyomda bártfai eredetéről = Gesta typographorum 105–118. Ill.
- PETŐCZ Károly: Népek, nyelvek, nyomdák = Bárka 1. 1993. 2–3. 29–38.
- PETTHŐ Gergelytől: Rövid magyar krónika sok rendbéli főhistóriás könyvekből... Kassán 1753. Facsimile ed. Bp. 1993. 209, 169, [5] p.

- STREMPER, Gabriel: Romanian typography for Georgia = Gondolatok a könyvtárban 96–102.
- SZELESTEI N. László: Adatok a nagyváradi szemínáriumi nyomda történetéhez (1740–1804) = MKsz 108. 1992. 3. 275–284.
- Tótfalusi Kis Miklós megkövetése. Beszélgetés MOLNÁR Józseffel. Lejegyezte BÁLINT Tibor = Magyar betűművészek 33–43.
- TUBA László: = Huszár Gál prédikátor magyaróvári évei (1553–1560) = Hazánk 1. 1993. 1. 41–43.

19–20. század

- CSAPÓ Mária: A nyomdaipar irányítása és államosítása 1949–1952 = Levéltári Közlemények 64. 1993. 1–2. 78–105.
- CSEGEZI Tamásné: Nyomdatechnikai változatok a magyar bélyegkiadásban. Történeti visszajelentés és útmutató a Bélyegmúzeum kiállításához (1992. szept. 15. – dec. 15.) Bp. 1992. 28 p. ill.
- CSORBA Csaba: Két abaúji nyomda 20. századi történetéhez = A Miskolci Hermann Ottó Múzeum Közleményei 28. 164–173.
- HAIMAN György: Kner Imre, a magyar tipográfia megújítója = Magyar betűművészek 62–70. ill.
- HALÁSZ Margit, J.: A nyomdászok, könyvkötők és könyvkereskedők szakoktatásának változásairól az 1900-as évekig = Kézművesipar-történeti Szimpózium. Veszprém 1990. Szerk. NAGYBÁKAY Péter, NÉMETH Gábor. Veszprém 1991. 202 p.
- KOPKA László: Az Egri Nyomda száz esztendeje = MG 37. 1993. 5. 30–36.
- LENGYEL András: A szegedi Ligeti Jenő és Társai nyomda 1913. évi leltára = MKsz 109. 1993. 2. 218–224.
- MÉSZÁROS Erzsébet: Adatok a kisújszállási nyomdák történetéhez = A Damjanich János Múzeum levelei 67–68. Szerk. TURÓCZY István – T. BERECKI Ibolya. Szolnok 1991. 189 p.
- MURÁNYI Lajos: Adalékok Szammer Mihály nyomdász 1804. évi székesfehérvári tevékenységéhez = Fejér Megyei Könyvtáros 32. 1992. 2. 59–60.
- NYÁRY Dezső: Hungária nyomda. Egy üzem tündöklése és elherdálása = Typ 125. 1993. 11. 10.
- Nyomdászattörténeti emlékkönyv, melyet a Petőfi Nyomda Rt. dolgozói 1950–1991. évi kiadványok felhasználásával készítették... (Szerk.

- BAGI Béla, HELTAI Nándor.) Kecskemét 1992. 351 p. ill.
- PILINYI Péter: A százéves Pátria Nyomda = Typ 125. 1993. 11. 1–2.
- RAUM Frigyes: 125 éve létesült a „Telekzeti Könyomda” = Évfordulóink a műszaki és természettudományokban 12. 1993. 63–65.
- 125 éves az Athenaeum Nyomda = MG 37. 1993. 6. 33–35.
- TÖTTÖS Gábor: A nyomda mosolya. Szekszárd 1992. 174, [57] p. ill. (miniatűr)

Könyvművészet, illusztráció

- A biblioman/80: tündérhegyi csevegések SZÁNTÓ Tibor könyvtervezővel. Beszélgetőtárs VÉRTÉSSY Sándor. (ILLYÉS Gyula utószavával.) [Bp.] 1992. 91, [1] p. (Miniatűr)
- CZEGLÉDI László: A gyermekkönyv-illusztrációk napjainkban (1988–1991) = Hajdú-Bihar Megyei Könyvtári Teka 1992. 2. 35–49.
- FEJES Sándor: A miniatűr könyvek kiadásáról = Emlékkönyv a Jókai Mór Városi Könyvtárban 1992. november 9-től december 11-ig rendezett miniatűr könyvkiállításra. Pápa 1992. 5–16. (Miniatűr)
- KAESZNÉ LUKÁTS Kató: Kozma Lajos, a grafikus = Magyar betűművészek 73–85. ill.
- KOVÁCS Zsuzsanna: A 16–17. századi magyarországi naptárak hónapképeiről = Gesta typographorum 50–61. ill.
- PILINYI Péter: Than Mór. — Nyomdagrafikusból freskófestő = MG 37. 1993. 3. 45–48.
- RAUM F[rigyes]: Innen-onnan. Egy elkésett könyvismertetés. (Burckard v. Birckenstein: Ertzherzogliche Handgriffe c. könyvéről) = Geodézia és Kartográfia 39. 1993. 4. 253–255.

Térképészet

- DOBRI Mária: 16. századi térkép-hungarika a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtárban. Ortelius: Theatrum, oder Schawplatz des Erdbo-dems... = VSz 47. 1993. 2. 260–266.
- DÓKA Klára: Térképgyűjtemények az egyházi le-véltárakban = Egyházak a változó világban. Esztergom 1992. 411–415.
- DOMOKOSNÉ MEGYESI Éva: Adatok Békés me-gye térképtörténetéhez: a XVI. század elejétől 1918-ig. Békéscsaba 1988. 85 p., [90] t. ill.

Földmérés és térképészet a XIX. század második felében. Szerk. BALÁZS László. Bp. 1992. [4], 199 p. (A magyar földmérés és térképészet története. 2. köt. A)

HRENKÓ Pál: A Dunakanyar első turistatérképei = Dunakanyar 16. 1993. 2. 8–15. ill.

A magyar földmérés és térképészet története Mikoviny Sámuel fellépésétől a XIX. század közepéig. Szerk. RAUM Frigyes és WINKLER György. Bp. 1992. 129–341. (A magyar földmérés és térképészet története. 1. köt. B)

PLIHÁL Katalin: Érdekességek a térképek világából 12. (Varga Imre karikatúra-térképe 1914-ből) = Geodézia és Kartográfia 39. 1993. 2. 135–136. ill.

PLIHÁL Katalin: Érdekességek a térképek világából 13. (A. Holbein 1518. évi térképe) = Geodézia és Kartográfia 1993. 3. 198–199. ill.

PLIHÁL Katalin: Érdekességek a térképek világából 14. (Ludovicus Georgius térképe 1584-ből) = Geodézia és Kartográfia 39. 1993. 4. 257–258. ill.

PLIHÁL Katalin: Érdekességek a térképek világából 15. (Karikatúra-térkép 1914-ből) = Geodézia és Kartográfia 39. 1993. 5. 321–322. ill.

TÖRÖK Zsolt: Sebastian Münster Amerika-térképe. 1540 Basel – 1992 Budapest = Geodézia és Kartográfia 39. 1993. 2. 114–117.

TÖRÖK Zsolt: Az Újvilág körvonalai = Természet Világa 123. 1992. 10. 452–454.

VITÁLIS György: Az Északnyugati-Kárpátokat és környékét ábrázoló XVI–XVIII. századi térképek földtani és vízföldtani tanulságai = Földrajzi Közlemények 155. 1991. 1–2. 11–23.

Papír és a nyomtatás egyéb anyaga

BORSA Gedeon: Selyemre készült hazai nyomtatványok = MKsz 108. 1992. 3. 264–269.

BORSA Gedeon: Ismét a selyemre készült hazai nyomtatványokról = MKsz 109. 1993. 4. 440–441.

KASTALY Beatrix: Miért törekeny a könyvek papírja? = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 2. 1993. 7. 32–39.

VARRÓ Géza: A papír és névjegye = Természet Világa 124. 1993. 12. 568–569.

Kötéstörténet

CSENKI Éva: Fémek a könyvkötésben = A könyv- és papírrestaurálási konferencia előadásai. Bp. 1990. IX. 4–7. Bp. 1992. 188–196.

HALÁSZ Margit, (Józsáné): Az Egyházmegyei Könyvtár történeti kötéseiről és azok mestereiről = VSz 47. 1993. 1. 114–120.

KONCZ Pál: Könyvkötők a 18–19. századi Veszprém megyében = MKsz 108. 1992. 4. 332–347.

ROZSONDAI Marianne: Könyvkötéskutatás az MTA Könyvtárában = Gondolatok a könyvtárban 85–90.

ROZSONDAI Marianne: Lucas Coronensis: budai könyvkötő a 16. század elején = Gesta typographorum 9–18. ill.

SHENTON, Helen: Teknőcpáncél könyvkötések története és restaurálása = A könyv- és papírrestaurálási konferencia előadásai. Bp. 1990. IX. 4–7. Bp. 1992. 175–187. ill.

SIMON Imola: 16–18. századi papírkötések és restaurálásuk = A könyv- és papírrestaurálási konferencia előadásai. Bp. 1990. IX. 4–7. Bp. 1992. 337–342.

Kiadástörténet

15–18. század

BELLÁGH Rózsa: Bod Péter és a Magyar Athenas = OSZK Évk 361–388.

BENEDEK Zoltán: Két kultúrdokumentum földrajztanításunk múltjából = Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 11. 1992. 33–36.

BORSA Gedeon: Egy feltehetően soha el nem készült hazai misekönyv emléke = MKsz 109. 1993. 3. 325–330.

BORSA Gedeon: Újabb adatok a Szentlélekről elnevezett ispotályosrenddel kapcsolatos nyomtatványokról = OSZK Évk 237–250.

DOMINKOVITS Péter: Adatok Némethi Sámuel győri kiadású Osterwald fordításához = Kisalföldi Könyvtáros 24. 1993. 1. 17–20.

DUKKON Ágnes: A kalendáriumok művelődéstörténeti jelentőségéről a 17–18. század fordulójáig = A megváltozott hagyomány. Folklor, irodalom, művelődés a 18. században. Bp. 1988. 295–312.

DUKKON Ágnes: Régi kalendáriumok titkaiból = Fejezetek a magyar művelődés történetéből. Szerk. ZÁVODSZKY Géza. Bp. 1992. 25–39.

- ENYEDI Sándor: Seelmann Károly levelezése Aranka Györggyel = MKsz 108. 1992. 4. 352–358.
- FEDERMAYER István: Révai Miklós. (Emlékezés Révai Miklóstra verses kötetének bicentenáriuma alkalmából) = Műhely 16. 1993. 6. 51–56.
- FEHÉR Katalin: Nevelési tárgyú egyházi beszédek a 18. század végén = MKsz 109. 1993. 3. 337–339.
- GÖMÖRI György: Újfalvi Imre verse egy wittenbergi kiadványban = MKsz 109. 1993. 3. 330–332.
- HELTAI János: Milotai Nyilas István elveszett, Pázmány elleni vitairatáról = Gesta typographorum 62–70.
- KISS Endre József: Reformáció és könyvkultúra a XVI. századi Magyarországon = A Tiszán-inneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Évkönyve 1989/1990. Sárospatak 1991. 86–103.
- KRIEDEMANN, Theresa: Ifjabb Ács Mihály Bártfán = MKsz 109. 1993. 3. 333–337.
- MOLNÁR László: O dejatelnoszti F. I. Jankovicsa po organizaciji skol v Rosszii = Studia Slavica tom. 37. 1991–92. 235–260.
- NUZZO, Armando: Balassi Bálint Istenes énekeinek első bécsi és löcsei kiadásáról = MKsz 108. 1992. 4. 348–351.
- SCHWARCZ Katalin: Művelődés- és könyvtörténeti adalékok a magyar klarissza rend XVIII. századi történetéhez = Egyházak a változó világban. Esztergom 1992. 437–439.
- SOLTÉSZ Zoltánné: Az ötszáz éves Schedel-krónikáról és magyar vonatkozásairól = MKsz 109. 1993. 4. 460–463.
- SOLTÉSZ Zoltánné: A Schedel-krónikáról és magyar vonatkozásairól = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 2. 1993. 12. 62–69.
- SZELESTEI N. László: Bél Mátyás Újtestamentom-kiadásáról = Gesta typographorum 119–134.
- SZELESTEI NAGY László: Kalendáriumok a 18. századi Magyarországon = A megváltozott hagyomány. Folklor, irodalom, művelődés a 18. században. Bp. 1988. 313–363.
- SENTIMREI Mihály: Comenius zsebkönyve a Sárospataki Nagykönyvtárban = A Tiszáninnyi Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Évkönyve 1989/1990. Sárospatak 1991. 115–122.
- TARNAI Andor: Egy magyarországi tudós külföldön. (Czvittinger és a Specimen.) = Irodalomtörténeti Közlemények 97. 1993. 1. 16–38.
- VÁSÁRHELYI Judit, P.: Bethlen János Históriajának függelékéről = MKsz 109. 1993. 4. 435–440.
- VÁSÁRHELYI Judit, P.: Szenci Molnár Albert hollandul = Gesta typographorum 71–82.
- WIX Györgyné: Évenkénti „dicsbeszédek” a nagy-szombati egyetemen = Gesta typographorum 144–162.

19–20. század

- BABITS Antal: Egyházi és felekezeti könyvkiadás 1945–1950 között = Egyházak a változó világban. Esztergom 1992. 465–468.
- DEÁK Eszter: Márton József öt levele Sigmund Berchtoldhoz = Irodalomtörténeti Közlemények 97. 1993. 1. 130–135.
- FEHÉR Erzsébet: Korai magyar tankönyveink és Erdélyi János = Szülőföldünk 16–17. (1991) 27–28.
- FEHÉR Katalin: Egy erdélyi pedagógiai kézikönyv 1802-ből = MKsz 108. 1992. 4. 358–360.
- FEHÉR Katalin: Váradi Szabó János pedagógiai műve 1817-ből és korabeli visszhangja = MKsz 109. 1993. 1. 103–106.
- FÜLÖP Éva: „Esztergom vármegye és városi hű hazafiakhoz!” (Hirdetmények Esztergomban 1848–49-ben) = Limes 6. 1993. 1. 69–81.
- HANKÓ B. Ludmilla: A cseh szamizdatos szépirodalmi könyvsorozatok a 70-es és a 80-as években = Filológiai Közöny 39. 1993. 2. 163–172.
- IHÁSZ István: A tetten érhető manipuláció. Plakátok az 50-es években = Rubicon 4. 1993. 7. 27–29. ill.
- KARLOVITZ János: Külföldi tankönyvek magyar-ságképe = Budapesti Nevelő 1993. 3. 25–32.
- KENDE Péter: A Magyar Füzetek búcsúja = Századvég 6. 1990. 3–4. 5–13.
- KERÉNYI Ferenc: Petőfi-versek színházi zsebkönyvekben (1845–1880) = Irodalomtörténeti Közlemények 96. 1992. 2. 226–243.
- KISS Ferenc: A magyar sci-fi képregény története = Jászkunság 39. 1993. 3. 41–45. ill.
- KÖBÖLKUTI Katalin: „Acta Savariensia” = VSZ 47. 1993. 2. 300–301.
- SZÁLLÁSI Árpád: Medikus album a század elejéről = Orvosi Hetilap 16. 1993. 870–871. ill.

SZECSKÓ Károly: Katholikus Legényegyleti Olvasótár = MKsz 109. 1993. 2. 216–218.

Kiadók

CSICSERY-RÓNAY István: Könyvkiadás az emigrációban = Valóság 36. 1993. 5. 102–105.

FÁBIÁN János: 145 éves a Szent István Társulat = Jel 5. 1993. 4. 126–127.

FRISNYÁK Zsuzsa: Az „Erdély-üzlet” működése Magyarországon. Az Erdélyi Szépművészek Céh = Századok 126. 1992. 2. 173–203.

HORVÁTH Terézia: Korabinszky János Mátyás és fő műve: a Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn = MKsz 109. 1993. 1. 37–53.

HÖRCSIK Richárdné: A Sárospataki Irodalmi Kör rövid története, különös tekintettel a tankönyvkiadásra = Borsod-Abaúj-Zemplén Levéltári Évkönyve VI. Szerk. CSORBA Csaba. Miskolc 1990. 9–47.

KINDELMANN Győző: Életünk. A Szent István Társulat rövid története. Bp. 1993. 24 p.

KIRÁLY Péter: National endeavours in Central and Eastern Europe as reflected in the publications of the University Press of Buda 1777–1848. Bp. 1993. 103 p.

Könyvkereskedelem

BORSA Gedeon: Mohács előtti budai könyvkereskedők és kiadványaik Kemény Józsefnél = MKsz 109. 1993. 2. 197–205.

Sajtótörténet

Általános

BUZINKAY Géza: Kis magyar sajtótörténet. Bp. 1993. 119 p.

LAKATOS Éva: Lapkiadás mint üzlet. II. = MKsz 109. 1993. 2. 178–191.

Több évszázadot érintő művek

18–20. század

PORKOLÁB Tibor: Irodalmi lapok, folyóiratok Északkelet-Magyarországon (1788–1990) = Holnap 3. 1992. 5. 25–28.

RÓZSA Mária: A magyarországi német nyelvű sajtó a kezdetektől 1944-ig. (Vázlat) = MKsz 109. 1993. 2. 224–230.

19–20. század

Az Ethnographia első száz éve. [Írta] VOIGT Vilmos – GUNDA Béla – KATONA Imre – K. KOVÁCS László – TÁTRAI Zsuzsanna – BALÁZS Géza = Néprajzi Hírek 20. 1991. 2–3. 16–48.

HORVÁTH József: Őrangyal. Egy katolikus gyermekűjság a századfordulón = Kisalföldi Könyvtáros 24. 1993. 2. 13–18.

KENYÉRI Kornélia: A váci sajtó története. Vác 1992. 224 p. ill.

KUNTÁR Lajos: Bimbófüzér. A hajdanvolt szombathelyi diákok folyóirata = Honismeret 21. 1993. 1. 20–21.

LENGYEL András: Kísérletek a Szegedi Híradó megerősítésére (1885, 1903) = MKsz 109. 1993. 1. 107–114.

MUSZKA Ibolya: A magyar nyelvű unitárius sajtó 1861-től 1947-ig = MKsz 109. 1993. 2. 205–216.

NÉMETH Géza: A Science bölcsőjénél = Természet Világa 124. 1992. 10. 480.

NYULÁSZINÉ STRAUB Éva: Újrindult a Turul. Egy folyóirat születése – tetszhalála – újjáéledése = Levéltári Szemle 43. 1993. 2. 84–86.

PERECZ László: A pozitívizmustól a szellemtörténetig. Százéves az Athenaeum = Világosság 34. 1993. 7. 44–55.

PERICS Péter: Siklós sajtójának története 1888-tól napjainkig = Perics Péter: Történetek Siklós-ról. H. n. 1992. 85–141.

SCHARNITZKY Viktor: 100 éves a Középiskolai Matematikai Lapok = Természet Világa 125. 1993. 12. 562–563.

TÓKÉCZKY László: Az első Protestáns Szemle (1889–1919) = Protestáns Szemle 1. 1992. 1. 12–18.

UDVARHELYI Nándor: Az Erdélyi Múzeum újjáéledése = Honismeret 21. 1993. 1. 105–108.

18. század

ENYEDI Sándor: Ocsovszky Pál levelei Aranka Györgyhöz = MKsz 109. 1993. 1. 94–102.

- KÓKAY György: Intézmények szerepe a 18. század végi magyar szellemi élet újjászervezésében = MKsz 109. 1993. 2. 167–177.
- KÓKAY György: A 18. század végi magyarországi sajtó és a nyelvkérdés = MKsz 109. 1993. 3. 339–342.
19. század
- BATÁRI Gyula: Az első magyar gyermekgyógyászati folyóirat. Schöpf-Merei Ágoston szaklapjáról = Egészségnevelés 33. 1992. 6. 273–274.
- BATÁRI Gyula: A hazai orvosi sajtóreferálás kialakulása = Orvosi Hetilap 134. 1993. 44. 2435–2437.
- BATÁRI Gyula: A Magyar Tudományos Akadémia időszaki kiadványai 1834-től 1867-ig = Magyar Tudomány 38. 1993. 6. 766–772.
- BATÁRI Gyula: Az „Orvosi Tár”. 1831–1848. = Egészségnevelés 33. 1992. 3. 135–137.
- BERECZ József: Az első miskolci hírlap politikai arculata (1867–1870) = A Miskolci Hermann Ottó Múzeum Közleményei 28. 1993. 154–163. („Borsod-Miskolci értesítő”)
- ELEK László: Arany lapjainak Békés megyei vonatkozásai = Irodalomismeret 3. 1992. 1. 51–54.
- GRÁLICS Frigyes: A Hazánk Petőfi lapja volt = Hazánk 1. 1993. 1. 30–31.
- KÁDÁR Judit: Kossuth-cikkek két brit hírlapban = MKsz 109. 1993. 3. 292–305. (The Sunday Times, The Atlas)
- KOROMPAY H. János: Az „Egyéni és eszményi” szerzősége és forrásai = MKsz 109. 1993. 4. 383–403. (Magyar Szépirodalmi Szemle, 1847)
- KOVÁCS Sándor Iván: Az Arany-folyóiratok és feltárásuk további lehetőségei = Irodalomismeret 3. 1992. 1. 38–43.
- MÁTHÉ József: A magyar tudomány-népszerűsítés forrásvidéke. Mentovich Ferenc folyóirata = Természet Világa 124. 1992. 4. 188–190. (Marosvásárhelyi füzetek, 1858–1860)
- MUCSÁNYI Marianna: A katolikus sajtó létrejötte és első évtizedei Magyarországon (1820–1860) = Vigilia 58. 1993. 6. 453–458.
- PERECZ László: Felemás portré, politikai keretben. Kant-vita a Tudományos Gyűjtemény 1817–1818-as évfolyamaiban = Világosság 33. 1992. 11. 845–856.
- PETRUȘAN, Gheorghe: Iosif Vulcan și revista Familia. [Gyula] 1991. 228 p. ill.
- PILINYI Péter: Az első magyar élclap = Typ 125. 1993. 4. 8. ill.
- PILINYI Péter: Az első nyomdászlap alapítója, lovag Tóth István = Typ 125. 1993. 12. 16.
- PILINYI Péter: Nyomdász élclapok hazánkban = Typ 125. 1993. 8. 8.
- PILINYI Péter: A szabad sajtó első napja = Typ 125. 1993. 3. 8.
20. század 1945-ig
- BUZÁSI János: A Levéltári Közlemények 70 éve = Levéltári Közlemények 64. 1993. 1–2. 11–26.
- CSEKE Péter: A harmadik kisebbségi életkezdés sajtógondjai Erdélyben = Nyelvünk és Kultúránk 88. 1993. 24–34.
- CZINE Mihály: A Kelet Népe = A Magvető nyomában. Móricz Zsigmondról. Bp. 1993. 127–143.
- FALUDI Ildikó: Sajtótörténetünk elfeledett színtertje: a Gödöllői Közlöny = A Gödöllői Városi Múzeum Évkönyve (Annale musei Gödöllőiensis) 1992. 68–76.
- HUSZÁR Tibor: A Magyar Szemle körül. Szerkesztői, szerkesztőségi levelek, 1927–1937. = Valóság 36. 1993. 12. 67–90.
- JOBST Ágnes: Az Élet és köre = Vigilia 58. 1993. 9. 705–710.
- Kérdések a Válaszról. FEJTŐ Ferencsel beszélget SZÉCHENYI Ágnes = Fejtő Ferenc: Szép szóval. Bp. 1992. 98–121.
- LENGYEL András – SIPOS József: A Szege-di Napló megszűnésének előzményeihez = MKsz 108. 1992. 4. 362–365.
- MISÓCZKI Lajos: Pásztó és Vidéke. (Egy lap megjelenésének 90. évfordulóján) = Palócföld 26. 1993. 1. 83–86.
- MOLNÁR Ferenc: Pesti Napló. Vál., utószót írta MOLNÁR GÁL Péter. Bp. 1993. 374 p. (Ars scribendi)
- NÉMETH G. Béla: A Nyugat utolsó évei = Irodalomismeret 4. 1993. 3. 5–10.
- NYÉKI Károly: Mátészalka sajtója = Újváry Zoltán: Mátészalka története. H. n. 1992. 283–296.
- POMOGÁTS Béla: A magyar irodalmi megújulás folyóirata: a Nyugat = Nyelvünk és Kultúránk 84. 1992. 16–24.
- SIPOS Lajos: Móricz és Babits a Nyugat szerkesztőségében = A Magvető nyomában. Móricz Zsigmondról. Bp. 1993. 126–136.

- SZÁLLÁSI Árpád: A Magyar Szemle orvosi és orvostörténeti jelentősége = Orvosi Hetilap 134. 1993. 6. 309–311.
- SZÓKE Domonkos: Konzervativizmus és liberalizmus választóján. Bethlen István és a Magyar Szemle kapcsolatának történetéhez = Századok 127. 1993. 5–6. 738–749.
- TOMBOR Tibor: „Keleti Front – Tábori Újság”. Adalékok a doni 2. honvéd hadsereg lapjának történetéhez, 1942–1943 = Hadtörténelmi Közlemények 106. 1993. 2. 128–137. ill.
- TÓTH Endre: Móricz Zsigmond utolsó vállalkozása, a Kelet Népe = Tekintet 5. 1992. 7. 63–75.
- TURCZEL Lajos: Pozsony és a két világháború közötti csehszlovákiai magyar sajtó = Regio 3. 1992. 1. 120–133.
- 20. század 1945-től*
- BALÁZS Zoltán: Kétméteres óriás. Az Új Látóhátár története = Magyar Atlantisz. A Magyarok Világlapja Évkönyve 1994. (Bp. 1993.) 85–98.
- FARKAS Zoltán: „Senki nem akar a saját történetének a levéltárosa lenni.” Beszélgetés a Beszélőről... NAGY Bálint alapító szerkesztővel és MAGYAR Bálint... = Mozgó Világ 18. 1992. 7. 75–85.
- FRIED Ervinné: Visszaemlékezés. (A Középiskolai Matematikai Lapokra) = Természet Világa 124. 1993. 12. 563–564.
- GÁLL Ernő: Utóvédben. (Feljegyzések a Korunk szerkesztéséről a nyolcvanas évek elején) = Forrás 25. 1993. 5. 68–78.
- GONDA György: A Vasi Szemle újraindulása, 1958. = VSz 47. 1993. 1. 7–8.
- Irodalmi Újság, 1957–1989: dokumentumok a lap történetéből. Vál., jegyz. NAGY Csaba. Bp. 1993. 263, [4] p.
- KÁLDI Jánosné: Az Életünk szellemi-irodalmi előzményei, indulása és elemzése 1963-tól 1967-ig = Életünk 31. 1993. 3–4. 364–384.
- KISÉRY Eszter: Zwei deutsche Literaturen in der ungarischen Zeitschrift Nagyvilág 1956–1990 = Jahrbuch der ungarischen Germanistik 1992. 217–224.
- KÖRÖSI József: Harminchárom év a Valóság rab-ságában. HUSZÁR Tibor interjújából. 1–2. = Valóság 36. 1993. 10. 103–118, 11. 99–115.
- KUTASI KOVÁCS Lajos: Szétszórt Csillagok. Az emigráns sajtó történetéből = Nyelvünk és Kultúránk 85. 1992. 75–76.
- MURÁNYI Gábor: Volt egyszer egy Magyar Nemzet? Murányi Gábor sajtótörténeti krónikája 1989–1991. Bp. 1992. [4], 318 p.
- NAGY Éva: A Vasi Szemle első tizenegy éve = VSz 47. 1993. 1. 4–6.
- Négy és fél évtizede indította újra az Orvosi Hetilapot Trencsényi Tibor dr. = Orvosi Hetilap 134. 1993. 37. 2049–2050.
- PAÁL László: A somogyi kisgazdák lapjáról (1948–1950). (A Somogyi Hírlapról) = Somogyi Honismeret 1993. 2. 20–23.
- PETŐ Ernő: Az egrai sajtó újraindulása (1944. dec. – 1946. dec.) = Agria (Annales Musei Agriensis) XXVII–XXVIII. Eger 1991–1992. 275–302.
- Szemle: Válogatás a brüsszeli Nagy Imre Intézet folyóiratából. [Szerk. KOZÁK Gyula, előszó KENDE Péter.] Bp. 1992. 307 p.
- SZIGETI TÓTH János: „A lelkek megbékéléséhez a demokratikus elvek gyakorlati alkalmazása fog vezetni...” (A Duna-völgyi összefogás gondolata a Valóság folyóirat 1945–1948 közötti évfolyamaiban) = Szigeti Tóth János: A magyar műveltség esélyei. Bp. 1993. 89–114.
- VÁNCSA István: Élet és Irodalom. A lap múltja és helye a magyar kulturális sajtóban = Iskola-kultúra 2. 1992. 22. 68–71.
- VASS Henrik – ZALAI K. László: Tájékoztatás és hatalmi harc 1944–1948 = Múltunk 38. 1993. 2–3. 202–218.
- VASS Henrik – ZALAI K. László: A tájékoztatás intézményrendszere és munkásmozgalmi elitje, 1944–1948. Bp. 1991. 129 p.
- ZALAI K. László: Volt egyszer egy médiaháború. Sajtó és politika 1944–1948 = Társadalmi Szemle 48. 1993. 6. 66–74.

Könyvtártörténet

Több századot érintő művek

- ANTALÓCZI Lajos: A kétszáz éves Egeri Főegyház-megyei Könyvtár története (1793–1993) = Kétszázéves az Egeri Főegyház-megyei Könyvtár 1793–1993. Emlékkönyv. Eger 1993. 17–68.
- GRÜLL Tibor: Szobrok a görög és római könyvtárakban = MKSz 108. 1992. 3. 239–255.
- KOVÁCS Mária: Egyházi iskolák, könyvtárak: múlt, jelen és jövő = Könyvtári Szemle 1993. 2. 238–244.

- ZAHRADIL, Jiří: The history of the Main Library-Science Information Center of the Czechoslovak Academy of Sciences and its cooperation with the Library of the Hungarian Academy of Sciences = Gondolatok a könyvtárban 103–113.
- 17–18. század*
- DOBRI Mária: Az Egyházmegyei Könyvtár jubileuma = A Vas Megyei Könyvtárak Értesítője 22. 1992. 3. 20–21.
- HOLL Béla: A podolini piaristák első könyvszámlái (1646–1658) = Piaristák Magyarországon 1642–1992. Rendtörténeti tanulmányok. Bp. 1992. 58–88.
- KNAPP Éva: A máriavölgyi pálos kolostor könyvtára a 18. században. I–II. = MKsz 108. 1992. 3. 193–216, 4. 313–331.
- KONKOLY István: 200 éves a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár. Megnyitó = VSz 47. 1993. 1. 94–96.
- KOVÁCS Béla: Plébániai könyvtárak Heves megyében 1767–1769 = Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár 1793–1993. Emlékkönyv. Eger 1993. 93–157.
- SEGESVÁRY Viktor: A Ráday könyvtár 18. századi története. Bp. 1992. 361 p. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 4.)
- SILL Ferenc: Szily János püspök könyvtáralapítása. = VSz 47. 1993. 1. 97–100.
- 19–20. század*
- BÉNYEI Miklós: Reformkori országgyűlések a Széchenyi Országos Könyvtár állományának számbavételéről és használatáról = OSZK Évk 135–146.
- CSANAK Dóra, F: Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának kialakulása, 1826–1845 = Gondolatok a könyvtárban 41–54.
- DUNAINÉ MÉSZÁROS Éva: A Bajai Tanítóképző Intézet könyvtárának története (1870–1945) = Eötvös József Tanítóképző Főiskola, Baja, Tudományos Közlemények 6. 1992. 31–69.
- GODA Éva: A Debreceni Kaszinó könyvtára 1833–1849. 1–2. = Hajdú-Bihar Megyei Könyvtári Téka 6. 1992. 2. 3–13, 7. 1993. 1. 3–17.
- HORVÁTH József: Az ELTE Gothard Jenő asztrofizikai obszervatóriumának könyvtára = A Vas Megyei Könyvtárak Értesítője 22. 1992. 1. 27–29.
- HORVÁTH József: A győri Révai Miklós Gimnázium Könyvtárának történetéről = Kisalföldi Könyvtárs 23. 1992. 2. 33–42.
- IVÁNYI Sándor – SZECSKÓ Károly – ANTALÓCZI Lajos: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár válogatott bibliográfiája = Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár 1793–1993. Emlékkönyv. Eger 1993. 335–342.
- KELEMEN Elemér: Bemutatkozik az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum = Budapesti Nevelő 28. 1992. 1. 57–64.
- KÖNYA Sándor: Az akadémiai alapszabályok és a Könyvtár = Gondolatok a könyvtárban 77–84.
- REMETE László: Az Országos Rabbiképző Intézet könyvtárának rekonstrukciójáról = Az Országos Rabbiképző Intézet Évkönyve 1985/1991. Bp. 1991. 389–401.
- SCHWARCZ Katalin: A Budapesti Történeti Múzeum Könyvtára. Történeti vázlat, gyűjteményismertetés = Pest-budai Hírmondó 3. 1991. 9–76.
- SCHWARCZ Katalin: Százéves a Budapesti Történeti Múzeum Könyvtára = MKsz 109. 1993. 4. 463–467.
- SZÖNYI Éva: A Fővárosi Lapok a Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtáráról = OSZK Évk 147–178.
- 20. század*
- ANTALÓCZI Lajos: Die Bibliothek der Erzdiözese Eger. [Übers. Margarete LÖFFLER.] Eger 1992. 18 p. ill.
- – : The Archdiocesan Library of Eger. [Transl. Margaret LÖFFLER.] Eger 1992. 16 p.
- CSERNYIK György: A svájci Magyar Könyvtár = Világszövetség 2. 1993. 6–15.
- DOBRI Mária: Szombathely, Egyházmegyei Könyvtár. Bp. 1992. 16 p. ill. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 435.)
- FÜLEKI Mihály: A magyar katonaműlt könyvtára. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára) = Világszövetség 1. 1992. 5. 9.
- GAZSINÉ ESTÉLYI Katalin: 40 éves a bicskei városi könyvtár = Fejér Megyei Könyvtáros 32. 1992. 2. 11–15.
- Jubileumi évkönyv. 40 éves a komáromi Jókai Mór Városi Könyvtár 1952–1992. Komárom 1992. 96 p.

- KOVÁCS László: Significant Hungarica collections in American research libraries = Hungarian studies vol. 7. 1991/92. 1–2. 139–147.
- KÖBÖLKUTI Katalin – NAGY Éva: A Megyei Könyvtár kiadványai = VSz 46. 1992. 4. 583–593.
- KÖVY Zsolt: A Papensiáról = Honismeret 21. 1993. 3. 44–45.
- KUTTORNÉ TELEK Judit: Az Országos Mezőgazdasági Könyvtár története = Könyvtári Figyelő 3. 1993. 2. 206–210.
- MAJOR Árpád: Visszatekintés a József Attila Városi Könyvtár 30. évére = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 2. 1993. 12. 24–28.
- Az MTA Könyvtára kiadói tevékenységének utóbbi tíz éve (1980–1991) = Gondolatok a könyvtárban 55–72.
- MARÓT Miklós: Renovált könyvtárpalota a pesti belvárosban. Felújított Egyetemi Könyvtár új gondokkal = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 2. 1993. 12. 13–15.
- MONOSTORY Klára: Keresztury Dezső fondja az Országos Széchényi Könyvtárban = MKsz 109. 1993. 1. 73–87.
- NEMES Erzsébet: A Szentendrei Görögkeleti Szerb Püspöki Könyvtár = MKsz 109. 1993. 3. 353–356.
- NÉMETH Mária: Aprónyomatványok az Országos Széchényi Könyvtárban 1918–1944 = OSZK Évk 205–234.
- PALLÓSNÉ TOLDI Márta: A Berzsenyi Könyvtár olvasóközönségének alakulása = VSz 46. 1992. 4. 494–510.
- REMETE László: Egy visszahozott hadiszákmány = MKsz 109. 1993. 4. 419–429.
- SZABÓ András: Hungarikák a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtárban (Calepinus, Káldi György és Vörösmarti Mihály) = VSz 47. 1993. 1. 107–109.
- SZENTIMREI Mihály: Sárospatak, Református Tudományos Gyűjtemény. 2. kiad. Bp. 1992. [16] p. ill. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára)
- SZILÁGYI Károly: Az ország emlékezete. Beszélgetés JUHÁSZ Gyulával, az OSZK főigazgatójával = Világszövetség 2. 1993. 6. 14.
- SZILÁGYI Károly: A Széchényi Könyvtár régiségei = Világszövetség 2. 1993. 7. 12–13.
- TÓTH Gyula: A szombathelyi könyvtárosképzés 30. éves. Múlt, jelen, jövő = VSz 46. 1992. 4. 525–535.
- VIZKELETY András: Az Egyházmegyei Könyvtár középkori értékei = VSz 47. 1993. 1. 101–106.
- WIX Györgyné: A szerzetesi könyvtárak sorsa = MKsz 109. 1993. 3. 306–324.
- ZSÁMPÁRNÉ SZALAY Mária: Kisnyomatványok a Megyei Könyvtárgyűjteményében, 1967 = VSz 47. 1993. 2. 267–278.

Bibliofília

16–18. század

- BITSKEY István: Római hatások a barokk kori magyarországi főpapi könyvgyűjtésben = Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár 1793–1993. Emlékkönyv. Eger 1993. 83–91.
- GÖMÖRI György: Egy angol prédikáció-gyűjtemény viszontagságai = MKsz 109. 1993. 4. 433–435.
- GRÜLL Tibor: Irodalmi élet és könyvgyűjtés a középkori és reneszánsz Sopronban. A Soproni Múzeum kiállítása... 1992. szept. 13 – nov. 1. Sopron 1992. 51, [2] p. ill.
- HARGITTAY Emil: Megjegyzések Csáky István kiadatlan könyvtárjegyzékéhez = Annales universitatis litterarum et artium Miskolciensis... tomus II. Miskolc 1992. 61–64.
- HOFFMANN Edith: Régi magyar bibliofílek. Hasonmás kiad. (Bp, 1929.) Előszót és jegyz. írta WEHLI Tünde. Bp. 1992. 307 p., XXXVII, [2] t.
- HORVÁTH József: Adalékok a XVII. századi győri magánkönyvtárak történetéhez = Kisalföldi Könyvtáros 24. 1993. 1. 41–46.
- Két 17. századi könyv Sófalvi József possessori bejegyzésével = MKsz 109. 1993. 1. 93–94.
- MIKÓ Árpád: Listhius János kancellár († 1577) Breviáriuma. A magyarországi késő reneszánsz könyvművészet ismeretlen emléke Győrben = Művészettörténeti Értesítő 42. 1993. 1–2. 10–13. ill.
- MONOK István – NÉMETH Noémi: Isaac Basire könyvei a nagyenyedi református kollégium könyvtárában (1679–1680) = MKsz 108. 1992. 3. 256–264.
- OJTOZI Eszter: Egy Erasmus-kötet Sinai Miklós könyvtárából = MKsz 109. 1993. 3. 332–333.
- OJTOZI Eszter: Ramus aritmetika és geometria tankönyvének egy példánya Bethlen Miklós possessori bejegyzésével = Könyv és könyvtár XVI. Debrecen 1991. 87–90.

OJTOZI Eszter: Szőlősi Pál és Szathmári Pap János Németalföldön vásárolt könyvei = MKsz 109. 1992. 4. 351–352.

SOLTÉSZ Zoltánné: A gyöngyösi ferences könyvtár ősnymotványainak possessorai = MKsz 109. 1993. 2. 129–145.

19–20. század

BARANYAI Katalin: Cs. Szabó László hagyatéki könyvtára = A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Évkönyve 1989/1990. Sárospatak 1991. 38–48.

DUSNOKI József: Egy kisvárosi nemes (Mogyoróssy János) könyvei és műveltsége = MKsz 108. 1992. 3. 227–238.

HOLLÓ Szilvia: Ifjúsági könyvek egy pesti polgárcsalád házikönyvtárából (1840–1913) = MKsz 109. 1993. 3. 342–346.

HUDI József: Oroszy Pál táblabíró könyvtára = Honismeret 21. 1993. 4. 48–53.

KRAJČZARNÉ ČIERNÁ Lubica: Hagyatéki leltár és árverési jegyzőkönyv 1826. = História 13. 1993. 9–10. 63–64. (Szabó Imre apát)

KULCSÁR Júlia, V.: A könyv és vásárlóközönsége: egy országos felmérés eredményei a könyvvásárlásról és a családi könyvtárakról. Bp. 1991. 98 p.

SZABÓ Róbert: Hodinka Antal könyvhagyatéka az MTA Történettudományi Intézetében = Hodinka Antal emlékkönyv. Nyíregyháza 1993. 363–370.

TAKÁCS Mária: Dedikált könyvek Illyés Gyula könyvtárában. IV–VII. = Dunatáj 16. 1993. 1. 34–39, 2–3. 60–70, 4. 50–55.

WIX Györgyné: Rég elfelejtett gyűjtőkről = OSZK Évk 1984–1985. Bp. 1992. 179–203.

ZUH Imre: Arany János könyvtára a nagyszalon-tai Emlékmúzeumban. = Irodalomismeret 3. 1992. 1. 58–63.

Olvasástörténet

MÓNUS Imre: Czéh Sándor kölcsönkönyvtára Magyaróvároitt a 19. században = MKsz 109. 1993. 4. 450–459.

MURÁNYI Lajos: Egy reformkori könyvtárról – másodsor. A Fejér Megyei Olvasótársaság (1840–1846) (1–2. rész) = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 2. 1993. 2. 48–50, 1993. 3. 56–58.

SZECSKÓ Károly: Polgári és Tisza Palkonyai Egyesült Olvasó Társaság = MKsz 108. 1992. 4. 360–362.

A múlt könyvtárosai, bibliográfusai, újságírói

ANTAL Gábor: Zsolt Béla = Az Országos Rabbiképző Intézet évkönyve 1985/1991. Bp. 1991. 343–370.

BUZÁS Ferenc: Gutenberg János halálának 525. évfordulójára = MG 37. 1993. 3. 2–7.

DARABOS Pál: Hamvas Béla a Fővárosi Könyvtárban (1928–1948) = MKsz 109. 1993. 1. 54–72.

Féja Géza, a népkönyvtárőr. [Összeáll.] BALOGH Ferenc. Békéscsaba 1991. [124] p. ill. (Könyvtári jegyzések 1991 Különszám)

HOÓS Ildikó: „Amit még a szeretet követel tőlünk.” Dr. Szendy László publicisztikájáról = VSz 46. 1992. 4. 575–582.

PILINYI Péter: A könyvkereskedők egyesületének alapítója, Aigner Lajos = Typ 125. 1993. 1. 8.

PILINYI Péter: A nyomdász sztrájkvezér Zaka Lajos = Typ 125. 1993. 2. 8.

PILINYI Péter: A Pátria Nyomda alapítója, Baross Károly = Typ 125. 1993. 7. 8.

RITTER Aladár: Nagy Endre, az élőújság-író = Magyar Sajtó 33. 1992. 1. 5.

SOMKUTI Gabriella: Száz éves az első magyar könyvtári munka, Kudora Károly könyvtártana = Könyvtári Figyelő 39. 1993. 4. 541–544.

SZECSKÓ Károly: (Könyvtárosportrék és bibliográfiák): Albert Ferenc. – Michalek Manó. – Leskó József. – Iványi Sándor = Kétszáz éves az Egri Főegyházmegeyi Könyvtár 1793–1993. Emlékkönyv. Eger 1993. 261–299.

SZILÁGYI Ferenc: Személyes emlékek a Kner családról = Irodalomismeret 1. 1990. 1–2. 18–23.

PAVERCSIK ILONA

SZEMLE

Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár 1793–1993. Emlékkönyv (Az Egri Főegyházmegye sematizmusa VI.) Szerk. ANTALÓCZI Lajos. Eger, 1993. 343 p.

Hiába tervezett Eszterházy Károly (1725–1799) az abban az időben még roppant kiterjedésű egri egyházmegye püspöki székhelyén létesítendő egyetem számára fényes épületet, hiába szervezte meg Egerben a teológiai, jogi, bölcséleti fakultás mellé 1769-ben az orvosképzést, hiába érvelt és kilincselte Bécsben az egyetomalapítás engedélyezéséért, Mária Terézia 1772-ben megtagadta az orvosi akadémiától a doktori fokozat megadásának a jogát. A Ratio Educationis meg kimondotta, hogy Magyarországon csak egyetlen egyetem működhet Budán, az „egri universitast” pedig a főiskolák rangsorában a harmadik helyre, a líceumok közé sorolta.

Kudarcai ellenére Eszterházy folytatta és befejezte az építkezést, és a líceum három karral megkezdte működését. A patinás barokk épület legpompázatosabb első emeleti termében helyeztetten el Eszterházy a tervezett katolikus egyetemnek szánt 16 ezer kötetből álló könyvtárat, melyet 1793. december 28-án nyitottak meg a nagyközönség előtt. Ez volt az ország második nyilvános könyvtára. (Az első Klimó György létesítette Pécsen 1774-ben!) Ez ma is az ország legszebb barokk könyvtára, mely a földszintjén 16, a galériában 19 hatalmas polcrendszeren őrizi az Eszterházy-féle gyűjteménnyel több mint 20 ezer kötetre növekedett állományt. (A Főegyházmegyei Könyvtár teljes állománya 130 ezer kötet.)

Az emlékkönyv ennek a nagyhírű kulturális intézménynek, a muzeális értékű könyvtárnak a történetéről szóló tanulmánnyal kezdődik. (Antalóczi Lajos: *A kétszáz éves Egri Főegyházmegyei Könyvtár története.*) Részletesen tárgyalja a Könyv-

tár alapításának előzményeit, elképzeltetően megrajzolja a könyvtárterem és a kápolna művészi szépségeit, döbbenetesen szép freskóit, a monumentális, 7 méter magasságban körben futó könyv-állványszerkezetet. Ismerteti a könyvtár állományát és történetét, Eszterházy módszeres gyűjtőmunkáját. Több szempontból vizsgálja a könyvek jellegét. Szól Eszterházy halálát követően a könyvtár vigasztalan helyzetéről, majd a második alapítóként emlegetett Bartakovics Béla (†1863) érseksége alatt bekövetkezett állománygyarapodásról, valamint az ez idő tájtól rendszeresen működő könyvtárosok tevékenységéről, akik közül Michalek Mano 1893-ban 200 példányban közzétette a könyvtár katalógusát. (A kéziratkatalógus csak 1986-ban látott napvilágot!) Elszomorító a könyvtár története a líceum államosításától 1983-ig, és csodálatra méltó az a munka, melyet főleg Iványi Sándor főkönyvtáros vezetésével ezekben az évtizedekben is végzett a könyvtár egy-két munkatársa. Az utolsó tíz évben sikerült modern technikai eszközöket szerezni a könyvtár számára. Elvégezték a barokk könyvtárterem könyveinek, a faszerkezetű könyvállványnak a vegyszeres kezelését, a szükséges könyvkötési és restaurálási munkákat. A politikai változás pedig lehetővé tette a további személyi és dologi fejlesztést. Antalóczi tanulmányának utolsóelőtti fejezetében a Könyvtár értékeiből mutat be néhányat, mint pl. Mikes Törökországi leveleinek kéziratát, a 15. századvégi hórás könyvet (*Horae Beatae Virginis Mariae*), a *Miskolci László-féle Missalét* 1394-ből, a *Dante-kódexet* 1415-ből stb. A könyvtárosok névsora zárja Antalóczi írását.

Antalóczi kitűnő tájékoztató tanulmányán kívül a kötet még több értékes dolgozatot tartalmaz. Valamennyi kötődik a könyvtárhoz.

Eszterházy Károly életútját ismerteti váci püs-

pöksége záróévig (1761) Kádár László „Eszterházy Károly racionalizmusa” című írása. A magyarországi főpapok könyvgyűjtésében a római Collegium Germanicum Hungaricumban töltött tanulmányi évek ösztönző hatását vizsgálja Bitskey István dolgozata.

Kovács Béla „Plébániai könyvtárak Heves megyében 1767–1769” című tanulmánya 47 község plébániájának könyvjegyzékét dolgozza fel a canonica visitatiók jegyzőkönyvei alapján. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek pontjait Eszterházy állította össze, aki a templomok állapotán, az egyházi jövedelmeken, a papok, tanítók képzettségén, a hitélet gyakorlásán kívül kíváncsi volt a plébániákon található könyvekre is. A tanulmány 47 parókiáról 959 műről (1083 kötetben) ad hírt. Legtöbb közöttük a beszédeggyűjtemény (259). A hitélet, hittan témájú könyvek száma 109; hitvitázó, hitvédelmi tárgyú 61, pastorális 63 mű. A könyvek nagy többsége latin nyelvű; magyar kötet 139. A plébániánkénti, majd az ábécérendbe szedett összesített katalógust követően Kovács Béla vizsgálja a könyvek tematikus megoszlását, utána jegyzékbe szedi a szerzőket, rövid tájékoztatást adva róluk. Igen érdekes és tanulságos dolgozat!

Ugyanez áll Kilián István munkájára, melyben „Az egri jezsuita iskola színjátásának adatait” közli az 1692–1772 közti évekből. *A magyarországi jezsuita színjátékok forrásai III. 1561–1773.* című forráskiadványban (Bp. 1988) a 127–162 lapokon Staud Géza az egri jezsuita iskolai színjátásáról 182 tételben adott számot. A *Historia Domus* alaposabb átvizsgálása után Kilián 259 tételben teszi ugyanezt. Talán nem is az adatok meglepően nagy számszerű növelésében van a dolgozat értéke, hanem az egyes produkciókról tájékoztató szövegkörnyezet teljesebb reprodukálásában. Kilián számos olyan információt közöl, melyet Staud csak elvéve vett figyelembe. Így sokszor olvashatunk az előadás körülményeiről, a közönség összetételéről, a játék hatásáról, a színpad technikai berendezettségéről. Kilián a *Historia Domus* segítségével minden esetben megadja a különböző osztályok tanárainak a nevét. Sokkal többet kiolvas a szövegkörnyezetből, mint azt Staud tette. Így felez fel számos új előadást. Igaz, hogy Staudnál szélesebben értelmezi a színjáték fogalmát. Nemcsak 46 esetben vesz fel a lajstromba declamatiót (megadott témáról többé-kevésbé színjátékszerűen előadott beszédeggyakorlatot), hanem két ízben

disputatiót is (88–89. sz.). Ezeknek a dráma műfajba sorozása nem egyszer kétséges. Más az olyan deklamációk esete, melyeknek megadott témájából a színszerű előadás kétségtelen (pl. a 26–30, 72–74, 219–220. sz.). *Spectaculum* jellegűknél fogva felvett a tanulmány írója három processiót is (6, 11a, 12. sz.). De mért hagyta el a 10. tételből valót: „Processio die Parasceves, quam Congregatio Studiosorum sub titulo Beatae Mariae Virginis Elisabetham visitantis exhibuit”? Vajon drámának tekinthetjük 1729-ből azt az újévi köszöntést, melyet „versi metamorphosi accinuerunt” a püspöki palota aulájában? Viszont lajstromba vehető lett volna az 1722-i majális alkalmával megismételt *Dramation*-előadás, főleg, hogy az 1724-es *Majales feriae* szerepel a jegyzékben. Kimaradt a lajstromból az elemisták 1757. évi játéka, melyről a *Historia Domus* így tájékoztat: „Tulit et plausum Elementaris classis, dum Bellum contra pigrítiam ... feliciter devictam eleganter exhibuit” (L. a 156. sz. alatt!). Nem tudható viszont, honnan vette Kilián az 1768-as farsangi *Actio hungarica* előadásának adatait.

Helyeselnünk kell, hogy az egri jezsuita iskolai színjátás adatai között szerepelnek azok az előadások is, melyeket Staud más forrásokból gyűjtött össze, mint a *Historia Domus*. Így teljes az egri előadások jegyzéke. Bárcsak az egyéb jezsuita rendházak *Historia Domus*aiból hasonló ellenőrzéseket, kiegészítéseket vehetnének kézbe, mint amilyent Kilián nyújtott jelen tanulmányában!

Lőkös István *A kaj-horvát nyelvű írásbeliség Ivan Pergošićtól Andrija Jambrešićig* című dolgozata annak köszönheti időszerűségét, hogy a Zágrábban 1742-ben kiadott Sušnik–Jambrešić-féle négy nyelvű *Lexicon Latinum* egy példánya a Főegyházmegeyi Könyvtár birtokában található. A 16. századtól a 18. század végéig a reneszánsz és barokk műveltség és irodalom az északhorvát területeken a kaj-horvát nyelviség jegyében fogant és virágzott. Az irodalmi és nyelvi törekvések nyelvtudományi összegezése a szótár. A kaj-horvát dialektust irodalmi nyelvként elfogadó folyamatot tekinti át Lőkös István tanulmánya, mely a horvát–magyar művelődési, irodalmi kapcsolatokban is új aspektusokat tár fel.

Az emlékkönyv I. (*Tanulmányok*) részében olvashatunk még az 1755-ben létrejött egri püspöki nyomda történetéről, kiadványairól Iványi Sándor tollából, és a 18. században Egerben folyó teológiai oktatásról Bosák Nándortól.

A kötet második, kisebb részét a Könyvtár 19. és 20. századi történetének „személyesebb jellegű” írásai képezik: könyvtárosportrék és bibliográfiák. A könyvtárosportrék Albert Ferencről (1811–1883), Michalek Manórról (1838–1915), Leskó József-ről (1871–1971) és Iványi Sándorról (1917–1983) Szecső Károly tollából származnak. A Czaplak Gyula írói munkásságáról szóló bibliográfiát még 1956–1959 között állította össze Iványi Sándor.

VARGA IMRE

Gergye László: Kazinczy Ferenc kéziratos hagyatéka. Budapest 1993. MTAK, 162 p.

Szükséges, hasznos és fontos kötetet tett közze Gergye László, a Kazinczy-kutatók legifjabb nemzedékének kitűnő reprezentánsa. Már eddigi, (ItK-, It- stb.) közleményeivel igazolta, hogy nemcsak elemzési-esztétikai kérdések iránt rendkívül fogékony, hanem ifjú kutatókra ritkán jellemzően filológiai kérdésekben is járatos, nem restell fásztót hónapokat kéziratárakban, levéltárakban eltölteni ahhoz, hogy esztétikai jellegű elemzése (például a verskéziratoknak a lehetséges összes változata számbavételével) hitelesebbek, meggyőzőbbek legyenek. A Kazinczy-hagyaték rendkívüli sorsa nehéz feladat elé állítja mindazokat, akik nem elégszenek meg az Abafi-féle kiadás esetlegességeivel és az azóta ránk-hagyományozódott, többnyire kétséges hitelű olvasatokkal, s szeretnék tudni, hogy a Kazinczy-levelezésben általában jelzett kéziratok, változatok közül végül is: mi van meg, mi hozzáférhető, mi található a Kazinczy-hagyatékban, mi másutt. Hiszen a Kazinczy-hagyaték szétszóródott. Igen terjedelmes corpus lelhető az Országos Széchényi Könyvtár Kéziratárában, hivatalos és családi iratok az Országos Levéltárban, Sátoraljaújhegyt is fel kellene keresnie annak, aki teljes Kazinczy-életrajz megírására vállalkozna, nem is szólva az egyéb hagyatékokról (Szemere Tár stb.). Mindazonáltal a Magyar Tudós Társaság, illetőleg a Magyar Tudományos Akadémia tette a legtöbbet azért, hogy a Kazinczy-kéziratokat lehetőleg úgy vegye át, ahogy eredetileg a „széphalmi szent” hagyatékból megmaradtak, illetőleg, ahogy Kazinczy Gábor megőrizte azokat. Gergye László már az ItK -beli egyik dolgozatában elbeszélte a Kazinczy-hagyaték jelentős többsége

MTAK-ba kerülésének történetét, ehhez képest a jelen katalógusban publikált előszó nem mond újat. Mégis helyes volt a közlés, hiszen a katalógus tételei mintegy folytatják Gergye kutatásait; a Kazinczy-életmű ismerői számára is számos meglepetést és tanulságot tartogat a bevezető és a katalógus tételeinek egymás utáni olvasása, s nem utolsósorban Kazinczy Ferenc a katalógusból kiolvasható intézménytörténeti jellegű munkálkodásának és az akadémiai törekvéseknek a szembeállítását. Hiszen az MTAK lényegében Kazinczy Ferenc kezdeményeit folytatta: Kazinczy gyűjtőként (is) fordulatot jelentett a magyar művelődéstörténet (és nemcsak a magyar képzőművészeti gondolkodás) történetében, másolatai, becses kéziratok vagy csupán érdekességek megszerzésére irányuló erőfeszítése egyben a magyar kultúra jobb megértését célozták, ilyen jellegű igyekezete számára a történeti-művelődéstörténeti háttéranyag biztosítását szolgálták; majd mint archivárius a levéltári anyag elrendezésében és osztályozásában is érdemeket szerzett. S amikor a MTAK arra törekedett, hogy a Kazinczy-hagyatékot a maga teljességében átvegye, elismerte Kazinczy ilyen irányú munkásságának jelentőségét. Már csak azért is fontos tudnunk: Kazinczy mit mikor másolt, mivel olvasmányain, esztétikai és történeti nézeteinek datálásán túl általában a műveltségi anyag megszerzésének feltételrendszerébe kapunk bepillantást. Kazinczy számára nem adatott meg, hogy mindent megszerezhesen, megvásárolhasson, amit szükségesnek tartott. Ezért másolatokkal pótolta azt, amittől anyagi lehetőségei megfosztották. Különlegesen izgalmas tehát a katalógusnak az a sok tétele, amely Kazinczy érdeklődésének dokumentumait adja.

Itt kell megjegyeznem, hogy amit Gergye filológusi képességeiről, sőt elhivatottságáról följebb írtam, minden tekintetben igazolja a katalógus. Igaz, az akadémiai kéziratok anyag legjobb ismerője, Csanak Dóra lektorálása bizonynyal sokban segítette az ifjú kutatót, érdemeit azonban ez nem csökkenti. A lehető legegyszerűbb és leginkább célszerűnek bizonyuló módszert választotta: a kéziratokat a numerikus, szám-sor szerint haladva tételenként leírta, korábbi jelzetüket is megjelölve, feltüntetve: autográfú vagy idegen kéz írásáról van-e szó, valamint egységenként haladva a tétel nyelvéről is számot ad; s ahol kétségtelen: datál. Helyeslem azt az eljárást, hogy nem bocsátko-

zik mindig vitatható datálási kérdésekbe, részben elvégezte, részben bizonyára elvégzi majd azt a kutatás. Az viszont már megfontolást érdemel: miért nem tüntette föl Gergye László azt, hogy mi az, amit már kiadtak, s mi az, ami még kiadatlan. Ugyanis részben Busa Margit bibliográfiája, részben Szilágyi Ferenc szövegkiadásai (és egyéb anyagok) nyomán ez nem lett volna megoldhatatlan feladat. Igaz, elég sok utánajárást, egyeztetést igényelt volna. S főleg a terjedelmes kéziratok, másolatok esetében, ahol nem a teljes corpus jelent meg nyomtatásban, hanem csak egy-egy részlet, töredék stb., ez technikailag is nehézkesen lett volna csak kivihető.

Nagyon jónak tartom, hogy Gergye nemcsak a Kazinczy-hagyatékot dolgozta föl, hanem más írói hagyatékokban is megkereste a Kazinczyval kapcsolatos kéziratot anyagot (Desseffy József és Toldy Ferenc itt őrzött hagyatéka érdemel mindenképpen említést), és ezzel kiteljesítette tudásunkat a MTAK Kézirattárában lelhető anyagról. Hogy a korábbi jelzetek és a jelenlegi jelzetek egybevetése, azaz a régi és a mai jelzet összevetése megtörtént, szintén csak helyeselhető, hiszen Váczy János még a régebbi szakjelzetre hivatkozott, így az ő hivatkozásainak visszakeresése csak Gergye katalógusának megjelenése után lett nagyon könnyű.

Összefoglalva mondandómat: nélkülözhetetlen segédkönyvvel gyarapodtunk, és csak bízhatunk abban, hogy valaki majd az OSZK Kézirattárra Kazinczy-kéziratait hasonlóképpen elénk tárja. Azután a Kazinczy-kutatás előtt jónéhány akadály fog lehullni.

FRIED ISTVÁN

Sebestyén Kálmán: A kolozs-kalotai (kalotaszegi) református egyházmegye népoktatásának adattára. A XV. századtól 1900-ig. Budapest, 1993. 218 p.

A Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár XVII. köteteként a Ráday Gyűjtemény kiadásában a közelmúltban jelent meg Sebestyén Kálmán hatalmas forrásanyagot felsorakoztató munkája. A szerző a kolozs-kalotai egyházmegye területén található ötven község református elemi népiskoláira vonatkozó adatokat közöl községenkénti bontásban, tematikus rend szerint csoportosítva azokat.

Először röviden ismerteti az adott község elemi iskolájának történetét keletkezésétől a 19. század végéig. Időrendi sorrendben közli az ott működő iskolamesterek nevét és a rájuk vonatkozó összes fellelhető adatot. Megtudhatjuk, hogy az iskolamester hol végezte tanulmányait, mikor választották meg a község tanítójának, meddig működött ott, sőt sok esetben szakmai tevékenységét minősítő megjegyzéseket is olvashatunk, melyeket a felettes egyházi szervek ellenőrző látogatásainak esetenként fennmaradt jegyzőkönyvei alapján közöl a szerző.

A kötetben értékes adatokat találunk az iskolamesterek jövedelmére vonatkozólag. Megtudhatjuk, hogy az egyházközség által megállapított „díjlevél” alapján fizették a tanítót. Ez többnyire nem pénzbeli járandóságot jelentett, hanem természetbeni juttatásokat. A tanító alkalmazásakor kapott a községtől egy egy helyiségből álló házat, amely nemcsak lakásul, hanem iskolaépületként is szolgált, járt neki kisebb szántóföld, kaszáló, emelt a faluban élő gyermekes családoktól fát, szénát, búzát, bort, húst, tojást kapott. A megállapított fizetség a legtöbb esetben oly csekély volt, hogy a tanító nyomorogni kényszerült, vagy fizetése kiegészítése céljából kántori, harangozó feladatokat is ellátott.

A szerző pontos adatokat közöl az iskolák épületére vonatkozóan is. A legtöbb kolozs-kalotaszegi egyházközséghez tartozó református népiskola szalma vagy nádfődeles szerény egyszobás épület volt, amely a község által adományozott „mesteri funduson” állt. A tanító többnyire a lakószobájában tanított, de a 18. században egyes falvakban már külön tanterem, ún. „classis” is tartozott a házhoz. A gyermekek a fal mellett cövekekre erősített deszkákon ültek, középen állt a tanító asztala. A tanulók létszámára vonatkozó adatok hiányosak, pontatlanok. A gyermekek rendszertelenül jártak iskolába. A „visitatók” alkalmával készült kimutatók arról tanúskodnak, hogy az iskoláskorú gyermekek negyven százaléka nem részesült rendszeres elemi oktatásban még az 1800-as évek közepén sem.

Az oktatás tartalmát és módszereit illetően is kevés hitelesnek tekinthető adat maradt fenn. A legtöbb református népiskolában elemi fokú vallási ismereteket, olvasást, írást, számolást tanítottak. A 19. század elejétől kezdve helyenként, ahol

képzettebb tanító működött, belépett a tantárgyak sorába a hazai történelem és földrajz, a természetrajz, a mezői gazdálkodás is. A szerző közli az egyes iskolákban használt tankönyvek jegyzékét, az ünnepélyes és nyilvános vizgák időpontját és anyagát. Sebestyén Kálmán műve nemcsak a magyar népoktatástörténet, hanem a művelődés-, egyház- és gazdaságtörténet kutatói számára is rendkívül értékes forrásanyaggal szolgál.

FEHÉR KATALIN

Überlieferung und Kritik. Zwanzig Jahre Barockforschung in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. Hrsg. von der Herzog August Bibliothek. (Wolfenbütteler Arbeiten zur Barockforschung, Band 21). Wiesbaden 1993, Otto Harrassowitz. 263 p., 145 ill.

A wolfenbütteli Herzog August Bibliothek az 1970-es évek eleje óta különleges helyet foglal el az európai művelődéstörténet, ezen belül a nemzetközi barokk-kutatás egyetemi szervezeten kívüli műhelyei között. Ezt a státuszt elsősorban a könyvtár és a körülötte létrehozott kutatási hálózat egysége és egyedisége biztosítja. Az európai viszonylatban páratlan összetételű könyvállomány a könyvtár 1973-ban megkezdett átszervezése óta átfogó bibliográfiai vállalkozások kiindulópontja, az 1975-ben indult ösztöndíjas és kutatási programok középpontjában a könyvtári forrásanyaghoz szorosan kapcsolódó témák állnak, s a források mellett a korszerű szakirodalom is megtalálható. A kutatási programokat a könyvtár 400 éves jubileuma (1972) óta rendszeres kiállítások és különféle tudományos, kulturális rendezvények egészítik ki. Az ugyanebben az évben a barokk irodalom kutatására alapított nemzetközi munkaközösség továbbbi, a könyvállomány más rétegeinek feltárását célul kitűző munkaközösségek és társaságok mintájává vált, s az eredmények közzétételét a különböző kiadványsorozatok és katalógusok folyamatosan biztosítják. Aki dolgozott itt, tapasztalhatta, hogy az európai nemzeti könyvtárak többségének egyre romló kutatási lehetőségeivel szemben Wolfenbüttel valóságos oázis: a kölcsönös bizalomra és minőségi szempontokra épülő munkastílus önmagában is ösztönző erejű, s a könyvtárosok tudják, hogy az intézmény tudományos rangját végsősoron az itt dolgozók kutatási eredményei határozzák meg.

A barokk munkaközösség megalakulásától kezdve súlyt helyezett arra, hogy időről időre tájékoztatást adjon a könyvtárhoz kapcsolódó 17. századi kutatások eredményeiről és feladatairól. Ezeknek a tájékoztatásoknak a sorába illeszkedik ez a kiadvány, melynek célja az elmúlt húsz évben végzett gyűjtő, feltáró és kutató munka reprezentatív bemutatása. A visszatekintést és számvetést a dokumentációs igény mellett az is indokolja, hogy Paul Raabe professzor helyét az intézmény élén 1993-tól új főigazgató, a kínai irodalom és kultúra elismert kutatójának számító Helwig Schmidt-Glinzer professzor vette át. A kiadvány egyrészt az egy-egy kutatási területbe újonnan bekapcsolódóknak ad jól áttekinthető, első eligazítást, másrészt a szélesebb közönséget és a támogatókat ismerteti meg az elvégzett és folyamatban lévő munkálatokkal.

A bevezető részben a könyvtári és a kutatási szféra vezetőinek (Georg Ruppelt, Sabine Solf) előszavai után a 17. századi kutatásokat irányító Martin Bircher tanulmánya olvasható. *Gyűjtés, Katalógizálás és Kutatás* címek alatt ezt követik három nagy fejezetben az egyes témákért felelős szakreferensek hosszabb tanulmányai, munkajelentései a folyamatban lévő, valamint rövidebb beszámoló a már lezárt kutatásokról. Magától értetődik, hogy a három fejezet között a határok nem mindig húzhatók meg élesen, s hogy mindhárom részben vannak a másik két cím alá is besorolható szövegek. A lezárt munkák részletes ismertetésére most nincs szükség, mivel a megjelent kiadványokról, amelyek azóta a magyar szakfolyóiratok többkevesebb rendszerességgel beszámoltak, az adott témák fontos kézikönyveivé váltak.

Martin Bircher széles körben áttekinti a gyűjtés, a forrásfeltárás és a kutatás területeit, amelyeket aztán a kötet további tanulmányai részletesen bemutatnak. Emellett több olyan témára és forráscsoportra is felhívja a figyelmet, amelyekkel külön írás nem foglalkozik. Így például számba veszi a könyvtáralapító Ágost herceg, családja és környezete életére és tevékenységére vonatkozó vizsgálatokat, szól a könyvkölcsönzési jegyzékek, az illusztrált röplapok és az alkalmi nyomtatványok feldolgozásáról, valamint az orvosi és természettudományi művek tematikus katalógusáról. A wolfenbütteli könyvállomány szövegkiadásban betöltött szerepét jelzi, hogy számos esetben itt őrzött péld-

dány szolgált a faksimile és reprint kiadások alapjául.

Az első és második fejezet tanulmányainak többsége a 17. századi könyvállomány részleteit és forráscsoportjait ismerteti a feltáró munkák és a nyomtatott katalógusok alapján. Werner Arnold hangsúlyozza, hogy a korszak könyvtártörténete elsősorban a mintegy 150.000 kötetes 17. századi állomány történetéből kiindulva lesz rekonstruálható. S bár történetek ezirányú kísérletek, Ágost herceg könyvtárának részletes tartalom-, szerkezet- és koncepcióelemzése, valamint a hercegi udvarnak és könyvtárnak mint kulturális központnak a vizsgálata továbbra is hiányzik. Petra Feuerstein ismerteti az 1450–1912 közötti nemzeti irodalmi termelés teljes körű feltárását célul kitűző hosszú távú program azon részét, melynek keretében a Herzog August Bibliothek feladata az 1601–1700 között német nyelven, valamint a zárt német nyelvterületen bármilyen nyelven megjelent nyomtatványok összegyűjtése. Az 1990-ben indult program keretében eddig kb. 3700, az állományból korábban hiányzó eredeti művet, valamint több ezer reprodukciót szereztek be, köztük több bibliográfiai újdonságot. A nyilvántartás a beszerzéstől kezdve a feldolgozás befejezéséig elektronikus úton történik, melynek következtében ma már az első könyv- és nyomdatörténeti tanulságok is megfogalmazhatók. A bibliográfiai feltárás sajátosságai közül említést érdemel például a címlapok eredetivel megegyező reprodukálása, a nyomtatványok létrejöttében szerepet játszó személyek teljes körű feltárása, a fingerprint alkalmazása és a műfaji besorolás.

Részletes tájékoztatást kapunk a könyvtár eddig viszonylag kevésbé kiaknázott 17. századi kéziratanyagáról, a kéziratok fő témaköreiről és forrástípusairól (Wolf-Dieter Otte), valamint az album amicorum-okról (Wolfgang Milde) és a jogi szövegek különgyűjteményéről, katalógusáról (Erdmann Weyrauch). Thomas Bürger a földrajzi nyelvi bontásban készült, a címlapfotó és a rövidített címléírás kombinációján alapuló német, magyar és lengyel állományrészek katalógusait ismerteti, amelyek máris nélkülözhetetlen segédeszközei az érintett országok történeti kutatásainak. A Hungarica-kötetek elkészítésének azért is örülhetünk, mert az elektronikus adatfeldolgozásra való áttérés miatt az ilyen jellegű katalógusok kiadása valószínűleg nem folytatódik. A folyamatban lé-

vő katalogizálási munkák közül említést érdemel, hogy a kép-kötetek után 1994-ben megkezdődik a 30.000 lapos portrégyűjtemény szövegeköteteinek kiadása, s hogy tervbe vették a könyvekben, folyóiratokban található portrék rendszeres feltárását és kiadását (Peter Mortzfeld). A halotti prédikációk (pontosabb kifejezéssel halotti nyomtatványok) feltárása egy 102 kategóriából álló leírási séma szerint 1987-től folyik. A vállalkozás jelentőségét mutatja, hogy a 14.000 saját és 24.000 letétként kezelt nyomtatvány a legnagyobb ilyen állomány Németországban. Külön tanulmány foglalkozik az elektronikus adatfeldolgozás fő alkalmazási területeivel és problémáival a történeti anyagban (Peter Pfeiffer). Ezek a területek az 1850 előtti betűrendes cédulakatalógus konvertálása, az 1601–1700 közötti német nyomtatványok és a halotti prédikációk katalogizálása, valamint a VD 16 pótköteteinek elkészítése. Az „allegro” programrendszer itt használt változatainak fő előnye a nagyfokú alkalmazkodási képesség az adott feladathoz, s a wolfenbütteli rendszer csatlakozása az alsó-szászországi könyvtári számítógépes hálózathoz is megoldottnak tekinthető.

A harmadik nagy részben kaptak helyet a wolfenbütteli forrásokat középpontba állító, de egyben azok könyvtári közegén túlmutató, az egykori kontextusra is kitekintő kutatási beszámolók és bibliográfiai tájékoztatók. Martin Bircher a Wolfenbütteler Arbeitskreis für Barockforschung történetét és tevékenységét ismerteti. A munkaközösség meghatározó szerepet játszott az információcsere, a három évenként tartott barokk kongresszusok és a kiadványok megvalósításában, nemzetközi irányító testülete pedig alapvető ösztönzéseket adott különféle kutatási programokhoz. A túlnyomórészt a helyszínen megtalálható, mintegy 600 bel- és külföldi periodika alapján készített, fokozatosan interdiszciplinárisrá vált barokk bibliográfia önmagában is tükrözi a kutatások fellendülését az elmúlt két évtizedben (Barbara Strutz). A wolfenbütteli állományon és a 17. századon egyaránt túlnyúló kutatások közül Thomas Bürger a német szerzők nyomtatott leveleinek, levélgyűjteményeinek repertóriumait, Gabriele Henkel, Andreas Herz és Dieter Merzbacher pedig a Fruchtbringende Gesellschaft működésére vonatkozó források feltárását és kritikai kiadásának tervét ismerteti. A dokumentáción túl is hasznos információkat nyújt a könyvtárhoz és a 17. század-

hoz kapcsolódó tudományos rendezvények (Friedrich Niewöhner), ösztöndíjak (Jill Bepler) és kiadványok (Oswald Schönberg) jegyzéke. Ez utóbbi a szokásos bibliográfiai adatokon kívül a művek tartalmajegyzékét és a róluk megjelent recenziókat is jelzi.

Végül ki kell emelnünk a wolfenbütteli állomány kiemelkedő darabjaiból válogatott reprezentatív illusztrációs anyagot és a kötet igényes tipográfiai megvalósítását. Nem kétséges, hogy a kiadvány a barokk kutatások tudománytörténetének megkerülhetetlen forrása, amely a könyvtárak közti szakmai együttműködést is jelentősen elősegítheti.

TÜSKÉS GÁBOR

Cubrzyńska- Leonarczyk Maria: Oficyna supraska 1695–1803. Dzieje i publikacje unickiej drukarni ojców bazyliańców. Warszawa, 1993, Biblioteka Narodowa. 227 p. 23 cm. ill.

A Korona és Litvánia művelődéstörténetének egy fehér foltja eltűnt; közel húsz évi munka eredményeként megjelent a supraśli bazilita monostor nyomdájának története. (A helység neve a „Codex Supraslensis” révén régóta ismert.) A szerző – a Varsói Egyetemi Könyvtár Régi Könyvek Osztályának vezetője – munkájában semmilyen előzményre nem támaszkodhatott. Jellemző, hogy a régi Lengyelország és Litvánia nyomdái ismertető összefoglaló mű (*Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII. wieku.* Wrocław-Kraków, 1959) ötödik kötetében a supraśli nyomda rubrikája üres, csupán megemlíti, hogy létezett 1695–1804 között.

Meg kell említenem, hogy mivel Supraśl népi és nyelvi szempontból vegyes területen helyezkedett el, vallási és művelődési mozgalmak ütközőterületén a nyomda cirill betűs, egyházi szláv könyveket is kibocsátott, s ezeknek jegyzékét Ju. A. Labincev 1978-ban közzétette. (*Kirillovszkie izdanija Szupraszlszkoj tipografii.* Moszkva, 1978. 53. p.) 91 művet példányról írt le, 12 meglétét szakirodalmi adatok alapján feltételezte.

Cubrzyńska könyve kilenc fejezetből áll. Az első a nyomda megalakulásáról szól (1695–1707), a II–VIII. fejezetet az officinát felügyelő metropoliták, apátok és prefektusok működésének megfelelően tagolta, a kilencedik fejezet a megjelent művek tematikáját és nyelvi megoszlását tárgyalja.

Az 1596. évi breszti unió a keleti szláv ortodox egyház egy részét Rómával egyesítette. Az unitusok jó ideig ortodox szertartási könyveket használtak, hamarosan lépések történtek katolikus redakciójú művekkel való ellátásukra. Ezt a feladatot egy ideig Róma vállalta magára, 1683-ban határozat született, hogy a supraśli bazilita monostor saját költségén nyomdát állít fel. (A közbeeső periódusban Wilnában is nyomtattak unitus szerkönyveket.)

A supraśli nyomda első terméke a sok vitát kiváltott *Liturgikon*, melynek impresszuma „Wilna, 1692.”, kolofónján pedig „Suprasl, 1695” szerepel. Labincev és Cubrzyńska egyetértenek abban, hogy a könyv nyomtatását a baziliták Wilnában kezdték meg és Supraślban fejezték be. (Ebből a liturgiakönyvből egy-egy példányt őriz a nyíregyházi Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtára és az Egri Főegyházmezei Könyvtár.) A 18. század első felében a supraśli nyomda látta el szerkönyvekkel Litvánia, Belorusszia, Podlasie, Polesie, Volhínia, Ukrajna unitusait; idővel ezt a tevékenységet átveszik Pocsajev és Lvov nyomdái.

A 18. század közepétől fokozatosan áttérnek a *nem liturgikus* vallásos művek, majd a felvilágosodás korában a világi irodalom (tankönyvek, szépirodalom) nyomtatására. Egyház és művelődéstörténeti szempontból kiemelkedően fontos, hogy a *raszkolnyikok* részére is jelentettek meg könyveket. (Ez természetesen, mert az ortodox egyház egyformán harcolt az unitusok és a rászkolnyikok ellen, akik ezért támaszkodhattak egymásra.) Cubrzyńska műve pótol egy historia domust; ezen túl megismerteti az olvasót korszakonként a monostor anyagi helyzetével, a vizitációk eredményével, a supraśli nyomtatványok elterjedésével, árukkal, mennyit adtak el belőlük és mennyi maradt raktáron. Megtudjuk, hol volt maga a nyomda, a raktár, valamint a monostor saját papírmalma. Részletes elemzést nyerünk a reklámcélokra közzétett kiadói katalógusról is, valamint a más nyomdákcal fenntartott kapcsolatokról.

Megjegyzendő, hogy a monostornak volt saját könyvtára, de – akárcsak Magyarországon – még a baziliták mindegyikének sem állt rendelkezésére.

A IX. fejezet – a nyomda kiadványainak tematikus és nyelvi megoszlásáról – annyira gazdag művelődés- és vallástörténeti adatokban, hogy csupán tallózni lehet belőle.

Itt jelent meg az első egyházi szláv-lengyel szótár (1722), valamint a Mária kultuszi szolgáló miraculum-gyűjtemények tekintélyes része; a templomi énekeskönyvek („kantyczki”), melyekből egyetlen példány maradt fenn; 1697-ben az első cirill betűs kottáskönyv. Megjelentették Fielding, Voltaire, Sheridan műveit, és Swift *Gulliverjét*, a korabeli lengyel szépirodalom alkotásait. Cubrzyńskának sikerült a Varsói Nemzeti Könyvtár régi könyvgyűjteményének tanulmányozása során felkutatni az egylevelesek, a hamis imp-

resszumú, illetve az impresszum nélküli suprašli nyomtatványokat. A nyelvi megoszlás adatai: lengyel: 304, latin: 46, szláv (cirillika): 105, litván: 1. Az ismertetett könyv nagy erudícióval végzett, teljesen eredeti kutatáson és óriási levéltári forrásanyag áttekintésén alapszik; méltó Alodia Kawecka-Gryczowa egykori tanítványához; a lengyel könyv- és nyomdatörténet legkiválóbb hagyományait folytatja.

OJTOZI ESZTER

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó igazgatója

Szedte az Argumentum Kft.

Megjelent 10 A/5 ív terjedelemben

HU ISSN 0025-0171

Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme

Felelős vezető: Marinescu Miklós

Számítógépes szerkesztés: Köves Gabriella

TARTALOM

<i>Sebestyén Mihály</i> : A marosvásárhelyi egykori Református Kollégium diákkönyvtárosainak számadásai 1765–1800	357
<i>Márkus Rozália</i> : Német nyelvű hírlapjaink és a francia forradalom	376
<i>Jónás Károly</i> : A képviselőház könyvtári bizottságának működése	389

KÖZLEMÉNYEK

<i>Ojtozi Eszter</i> : Possessori bejegyzések a debreceni Egyetemi Könyvtár 17. századi külföldi könyveiben	404
<i>Magyar László András</i> : Csanaki Máté tréfás enkómiuma	407
<i>Knapp Éva</i> : Egy tévesen feltételezett 18. századi nyomda	412
<i>Szelestei N. László</i> : Ismeretlen magyarországi nyomtatványok adatai Katona István adatyűjtésében	417
<i>Kókay György</i> : Egy II. József ellen írt könyv betiltásának története (1784)	423
<i>Marczell Péter</i> : Bizáki Puky Miklós kiadványai a genfi Egyetemi Könyvtárban	426
<i>Berényi Zsuzsanna Ágnes</i> : Az Orsovai Hírlap (1904–1906)	429

FIGYELŐ

<i>Monostory Klára</i> : Keresztury Dezső 90 éve. Kiállítás az OSZK-ban	433
<i>Kontra Miklós</i> : A Magyar Nyelv Értelmező Szótárának két kiadása volt	433
<i>Beöthyné Kozocsa Ildikó</i> : A budapesti Dante-kódex restaurálása	434

BIBLIOGRÁFIA

<i>Murányi Lajos</i> : Az MTA Könyvtárának 1993. évi külföldi beszerzéseiből	441
<i>Klinda Mária</i> : A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1993. évi külföldi beszerzéseiből	447
<i>Pavercsik Ilona</i> : A magyar könyvtörténeti szakirodalom 1993-ban	449

SZEMLE

Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár 1793–1993. Emlékkönyv. Eger, 1993. (Varga Imre)	460
Gergey László: Kazinczy Ferenc kéziratok hagyatéka. Bp. 1993. (Fried István)	462
Sebestyén Kálmán: A Kolozs-Kalotai (Kalotaszegi) Református Egyházmegye népoktatásának adattára. A XV. sz.-tól 1900-ig. Bp. 1993. (Fehér Katalin)	463
Überlieferung und Kritik. Zwanzig Jahre Barockforschung in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. Wiesbaden, 1993. (Tüskés Gábor)	464
Cubrzyńska-Leonarczik Maria: Oficyna supraska 1695–1803. Warszawa, 1993. Biblioteka Narodowa. (Ojtozi Eszter)	466

SOMMAIRE

<i>Sebestyén, Mihály</i> : Les comptes-rendus des étudiants bibliothécaires de l'ancien Collège Réformé de Marosvásárhely, 1765–1800	357
<i>Márkus, Rozália</i> : Nos journaux de langue allemande et la Révolution Française	376
<i>Jónás, Károly</i> : Le fonctionnement du comité de Bibliothèque du Parlement	389

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Ojtozi, Eszter</i> : Des notes de possesseurs dans les livres étrangers du XVII ^e siècle de la Bibliothèque de l'Université de Debrecen	404
<i>Magyar, László András</i> : Sur un ouvrage de Máté Csanaki	407
<i>Knapp, Éva</i> : Une imprimerie du XVIII ^e siècle erronément supposée	412
<i>Szelestei N., László</i> : Les données se rapportant à des imprimés inconnus de Hongrie dans le recueil de données d'István Katona	417
<i>Kókay, György</i> : Un livre interdit contre le décret de Joseph II sur la langue hongroise (1784)	423
<i>Marczell, Péter</i> : Les publications de Miklós Bizáki Puky à la Bibliothèque de l'Université de Genève	426
<i>Berényi, Zsuzsanna Ágnes</i> : La revue Orsovai Hírlap	429

CHRONIQUE

<i>Monostory, Klára</i> : Les 90 années de Dezső Keresztury. Une exposition à la Bibliothèque National Széchényi	433
<i>Kontra, Miklós</i> : Le Dictionnaire Encyclopédique de la Langue Hongroise avait deux éditions	433
<i>Kozocsa, Ildikó</i> : La restauration du Codex Dante de Budapest	434

BIBLIOGRAPHIE

<i>Murányi, Lajos</i> : Les acquisitions de la Bibliothèque de l'Académie des Sciences de Hongrie en 1993 provenant de l'étranger	441
<i>Klinda, Mária</i> : Quelques livres nouvellement acquis de la Bibliothèque de la Capitale Ervin Szabó de l'année 1993	447
<i>Pavercsik, Ilona</i> : La littérature spéciale hongroise de l'histoire de l'imprimerie du livre, de la presse et des bibliothèques en 1993	449

REVUE

La Bibliothèque de l'Archidiocèse d'Eger a 200 ans. 1793–1993. Album. Eger, 1993. (<i>Varga, Imre</i>)	460
Gergye, László: L'héritage manuscrit de Ferenc Kazinczy. Bp. 1993. (<i>Fried, István</i>)	462
Sebestyén, Kálmán: Le recueil de documents de l'instruction populaire de la Diocèse Réformée de Kalotaszeg (<i>Fehér, Katalin</i>)	463
Überlieferung und Kritik. Zwanzig Jahre Barockforschung in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. Wiesbaden, 1992. (<i>Tüskés, Gábor</i>)	464
Cubrzyńska-Leonarczyk Maria: Oficyna supaska 1695–1803. Warszawa, 1993. (<i>Ojtozi, Eszter</i>)	466